ივერია

საპოლიტიკო და სალიტერატურო ჟურნალი.

წელიწადი მეხუთე.

№ VIII

258 54769

თბილისი.
ექვთიმე ხელაძის სტამბა, საკანცელარიო ქუჩაზე.
1881

ეროვნული ბიბლიოთეკა

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 6 Іюля 1881 г.

ბაგრატიონების დიდება.

მესტვირული პოემა.

მოდი და ერთი მოვმართოთ
ამ ჩემს ქამანჩა-სტვირსაო
და ვთქმევინებ, რაც ქართველთ
ბაგრატიონთგან სწერსაო;
რაც ჩვენ მათ ბედში ჩაგვიგდეს,
ვინ თქმევინებს პირსაო,
და მეტის ბედნიერებით
მთლად ჩვენი ხალხი . . . . . .
ეს ბედი სომეხთ აწვიეს
მთლად საქართველოს პირსაო:
ბაგრატიონი ხელმწიფედ
მათ ინებეს ჩვენთვისაო.
სომხებო ღმერთმა იმ ქვეყნად
მოგცეთ თქვენ და თქვენს შვილსაო,
რაცა რომ საქართველოსა
ბაგრატიონთგან სწერსაო!
მათებრივ უხვი ხელმწიფე
არ ეოფილა ცის ძირსაო:
სამესხე ათაბეგს მისცეს,
ოსი—სოსლანის შვილსაო,

ოდიში—ლიპარტიშვილსა,
სვანი—დადიშკოშვილსაო,
ათხუზი—შარვაშიძესა,
ჯიქი ჩერქეზის-შვილსაო,
გურია ვარდანაშვილსა.
ლაზი კობნელის-შვილსაო.
დარჩა ქართული და კახეთი
და მხარე იმერლისაო.
ასეთსა დიდსა ქვეყანას,
აბა ვინ მოუვლისაო!
ადგნენ და სამად გაუყვეს
სამს ალექსანდრეს შვილსაო.

სამად გაიყვეს სამეფო,
სამჯერ ჭმატებენ ცდასაო
და მნელად თუ პირი იტყვის
მათს ქვეყნისთვის ზრუნვასაო:
დღე-და-ღამ მოუსვენრად
ბიჭს არ აძლევენ თავსაო,
რომ თავის მომმის მამული
მისცენ ტეტხლსა და ქარსაო.
მოუღალავად ეძახდენ
უთვალავს მტრისა რაზმსაო,
და ამ მტერს აწუვეტინებდენ
მთლად საქართველოს სალხსაო...
რადგანაც არ ათვსებდენ
მათს ქვეყნისთვის ზრუნვასაო.
მათი ქვეყნის სიყვარული

რა ენამ უნდა სთქვასო!
იგი რომ ქვაზედ დაგედო,
გაჭვეთქამდა თვით ქვასაო.
ასე უუვარდათ ქვეყანა,
რომ მოიკლამდენ თავსაო.
თუ რომ ვინ გამოიჩენდა
ქვეყნისათვის ზრუნვასაო,
მაშინვე ტეტხლსა მისცემდენ
ამათს სარჩოს და ყმასაო
და სარზედ ჩამოაგებდენ
ამათს ძიერში მოკრიდს თავსაო...
რად უნდათ ქართველთ მზრუნველი
ბაგრატის ძე თუ ჭყვასაო ?!...
ამათებრივ დვთისა მმოსავი
ხომ არ უნახავს ცასაო!
მონასტრებსა და ბერებსა
სწორავდენ სარჩოს ზღვასაო,
იერუსალიმს და ათონს
აძლევენ ურიცხვს ხალხსაო,
ეთვალავს განძსა სწორამენ
ეი სოფიოს ხატსაო...
ულაბურს მინდორს და ტეეში,
ოთვალს ვაკეს და მთასაო
აგებენ ძვირ-ფასს მონასტრებს,
საყდარსა და ტაძარსაო;
შიგ ათასობით ჭვზავნიან
ხულ ყმაწვილს-ქალს და ვაჟსაო,
რომ ქვეყნის დღე-გრძელობისთვის

უწყვდენ ღმერთს ღაღადსაო,
და იძათ ანახვინებდენ
სულ სოფელულ ძუშა-ხალხსაო.
ფოკელს მსარეს და კეთილსა,
ფოკელს სოფელს და ბანსაო
გაჭმონდა მაღალ ძალი
ქრისტედმდი წმინდა ზარსაო.
ღმერთიც მათ ერთგულებისთვის
აძლევდა წყალობასაო:
ქვეშასავით აძრავდებდა
იძათს ტოძსა და გვარსაო...
რომ თვითონ ვეღარ აწვდენდენ
თავის ხალხთა ზრუნვასაო,
ფოკელს ნაბიჯზედ უჩენდენ
ხალხს მზრუნველსა და თავსაო:
ზინჭვლის გორებრ აძრავდებდენ
აზნაურს და თავადსაო,
და სულ აძათ აძონებდენ
მთელს თავისუფალს ხალხსაო;
მეტად დიდად ათასებდენ
ხალხთ თავისუფლებასაო...
ერთმანერთის გასაყლეტად
ხელს არ უტრიდენ ხალხსაო;
დიდებულს დიდებულს ჭბრძვიდენ,
ტყვი სვეგრებოდა ფმასაო...
სამეფორსადო სწავლაშია
სჯობდენ თვით ბიბოფორტესაო:
სიმრთელის თავად ჭხედავდენ

სისხლის გაქოშვებასაო,
და ყოველს ქვეყნის კუთხესა
მოჰყვრიდენ სისხლის ღვარსაო.
ტრემლები არა შრებოდა
ქვრივის და ობლის თვალსაო.
ვერ მიხვდენ ის უშვერები
ბაგრატიონთ ზრახვასაო:
ისინი ამ განსაცდელით
ჭეშმარიტ ამ გასაცდელით
თავის სალხსაო...

II

დიდი ირაკლი აბძანდა
მამა-შვილისა ტასტასაო.
მამა-შვილზედ ის უფრო
გასტემდა წყალობასაო:
სომხეთი ლეკებს უბოძა,
არაგვი ქისტის ხალხსაო,
ინგილო ვილაც ვაჩნაძეს,
ელისუელს სულთანსაო;
საგურამო და მარტყოფი
ლეკების წუნკალასაო.
სამეფო თორმეტად გაჭეო
და მისცა თორმეტს ვაჟსაო:
ლიახვზედ ძეფედ სხვა დაჭვა,
სხვა დასვა მეფედ ქსანსაო;
რუისს სხვა მეფე უბოძა,

სხვა უბოძა სურვილსა,
და სუფეველას ამონებდა
დარეკვენ დედოფალსა,
და დარეკვენ იმეფებდა
ყორღანოვს ოსეთასა
და ოსეთა გარბგებდა
მთლად სამეფოთა ხალხსა.
მის ნაცვლად ოსეთ ირაკლის
უხდა და დიდსა მადლსა:
ყოველ-წლის თავზედ ჭმატებდა
. . . . . .
თვის შორს გაჭვრეტით ირაკლი
გაკვირვებდა ხალხსა,
და ქართველს ხალხსა ცუდს ბოლოს
აარიდებდა თავსა.
ინგლისთა შემოუთვალეს:
„ნუ ემონები სპარსსა,
ნუ ეხიზნები რუსებსა,
დაბლა ნუ იხრი თავსა,—
ჩვენი იმედით იყავი,
ნუ შესწყვიტ მტრისა კვარსა:
რასაც წყმს შემოგვიკეთავ,
ჩვენ მოგაშველებთ კარსა...
მაგრა მიეცი მხარ-ზურგი
მთლად კავკასიის ხალხსა;
კავკასის მთები შეჭარი,
კარგად ახლდე თვალსა:
დიან ბიარს თავს ნუ ჩაუდებ

დამშეულს გვიდეშავსა.
ნუ დაიგიწყებ ასპინძას
და ზურგ-შექცეულს კარსა.—
ეს იყო ჯერედ ეკვიდი,
და მოკლოდე სხვასა :
შხამით გავსილი ეკვიდი
მოიტანს ნაყოფს შხამსა!...»
ღვთისა მმოსავი ირეკლი
დიდად იწყენდა მასა:
«ინგლისის შვილა რად მინდა,
სხვებრ იწერენ ბირკვარსა !
მათის შვილით გავიერთსებთ
მაღლა ღმერთს და ძირს ხატსა.
მე ღმერთმა რუსთა წყალობა
მომცეს ყოველსა წუთსა:
ჩვენებრივ ქრისტიანურად
ესავენ წმინდა კვარსა.
რაცა რომ გაძიგერდებ
მოძაშვილებენ კარსა
და ისინი ამოძყრიან
ჩვენის მტრებისა კვერსა !»
და ამ ბასუსით ინგლისი
მან გაცილა კარსა
და რუსებს მოახსენებდა
ინგლისთა საუბარსა ;
და ჭვირდებოდენ ამისთვის
რუსები წყალობასა...
სხვა უარესსა განსაცდელს

ირაკლი ივლებს თავსაო:
გამოჩნდენ ღვთისა მტერები,
შესძახეს ქართველს სიდიდესაო,
შესძახეს: «ყველა ძმები ვართ,
ერთად შეკრებდეთ თავსაო
და ყველანი შეკვეთვრნეთ
დიდის ირაკლის ხმალსაო!...»
შემოკრბენ იგი ღვთის მტერნი,
იხლონენ მეფეს კარსაო,
იხლონენ ცხარე ვედრებით
და შესთხოვდენ ნებასაო:
იმერეთი შეუერთე
კახეთს, კუხეთს და ქართლსაო;
სამეგრელო და გურია
თვითვე დაგიკრავს თავსაო,
და ჩვენ თვითონ გადავრეკავთ
მეფესა და მთავარსაო...
ირაკლი საწოლს იახლა
დარეკვან დედოფალსაო
და საქართველოს ბედზედ
ჭკითხავდა მას რჩევასაო.
იტკიცა ეს დედოფალმა:
«ვინ მიბედავს მაგასაო!
ჩემის ქალის-შვილს ვუმზადებ
მე იმერეთის ტახტსაო.
იმას სამეფო წარართვან,
რადგან ვიცოცხლებ თავსაო!
მე ჩემს შვილს ტახტი წავართვა

და მიეცე შენსა ვაჟსაო!
აგრე ბრიყვად ვინ იცნობს
დარეკან დედოფალსაო!?...
თუ ამას, მეფეო, გაგებედავ,
დავამხობ შენსა სახლსაო,
აგისეე შენსა შვილებსა
და მთლად დაგასხამ თავსაო;
ლეესა, ოდიშსა, იმერეთს.
გურიას, აჭარასაო
შენს შერეულსა სამეფოს
სულ შემოვარტყამ გარსაო,
და ჩემის შვილის გვირგვინსა,
იმის დიდებულს ტახტსაო,
ცოტხალი თავით არ მიეცემ
შენს ამმოვრებულს ვაჟსაო!...»
მაშინ ირაკლი გარისხდა.
იგლეჯს წვერსა და თმასაო:
ღანთესავთ ერთგულს ირაკლის
ვინ მიბედავთ მაგასაო!
ვითა უნდა გულადატო
ჩემსა შვილსა და ძმასაო!
დადიანია მოუვარე,
ტოლად მის ქალი მეაგსაო;
იმერთა ტახტი ეკუთვნის
ჩემის ასულის ვაჟსაო!
იმათ სამეფო წავართოვა,
რა ვუთხრა ჩემსა ხატსაო!
კვლავისთვის ნუდარ გაგებედავთ

ჩემთან მაგვარნა თქმასაო!»
და «არა-მეითხეო» მრჩეველებსა
უჩვენებს კარის გზასაო.
სხვა მეფის დასასმელად
ჭეზანის იმერეთს კარსაო...

III

საჯურის და-მაჭმადი
ავიდა სპარსთა ტახტსაო,
ირაკლის შემოუთვალა:
«რუსებს რად უჭერ მსარსაო?
რა დაგიშავეს სპარსებმა?
უფვარდი ნადირ-შაჰსაო:
კახეთის მეფობა მოგცა
და გაგამეფა ქართლსაო.
ამის სანაცვლოდ ჭალატობ
მთელის სპარსეთის ხალხსაო
და შენი ქტეკით უპირებ
მთელს სპარსეთს დამხობასაო.
მაგ გვარის ქტეკისთვის ერთხელ
გადურჩით ბაზ-შაჰსაო,
თუ რომ შაჰ-ბაზს გადურჩით,
ვერ გადურჩებით სხვასაო!...»
ირაკლის ესე მუქარა
არც კი შეუსრის წარბსაო:
ის ჩუმად ხაიდიმება

და ხელს დაიგრავს ხმალსაო:
«შენ-გვარსა საჯურიანებსა
მე ბევრს გავუხმობ თავსაო!
შენ ჩემთან ვერას გაჭიდი,
რუსი თუ შემწედ მყავსაო!»
რუსთა ხელმწიფეს მისწერა:
«მოამაშველებდე ჯარსაო,
სპარსეთის მოხარკედ გავიდი,
ხელთ მოგტეხ სპერის ზღვასაო,
დაგაპყრობინებ დარუბანდს
და სულ მთელს დაღესტანსაო.»
შეეკრა ყარაბაღის ხანს
და სამს თუ ოთხს სხვა ხანსაო:
„მტერს ეს-უსს ერთად გავცემდეთ,
ერთად შევურიდეთ ჯარსაო.
ისე მოვმენდეთ უველანი,
ვითა ძმა უფროსს ძმასაო.
ერთმანერთისა საშველად
ნუ დავზოგავდეთ თავსაო.
მტერისა მოსაგერებლად
ძირს ნუ დავუშვებთ ხმალსაო;
მოყვარეს გავასარებდეთ,
მტერს ავუსვეკდეთ თვალსაო,
და ფრთებსა შევაკვეცავდეთ
ძლიერს სპარსეთის შაჰსაო!...“
საჯურიანს-ყეენს მისწერა:
«დიდად ნუ იდებ თავსაო,
გიცნობ რაც შვილი ბძანდები,—

საჭურჭისს ხოჯა ხანსაო;—
შენ უნდა ჭარამ-ხანაში
ბეგლუტთა ჭბანდე თავსაო;
ბა რა შენი საქმეა,
რომ ხელსა ჭიდებ ხმალსაო!
და ამას იქით ირაკლის
ნუ მოსთხოვ მუქარასაო!»
ამბუნდა საჭურჭის შაჭი,
ნალვერდალს იურის თავსაო,
ადგა და ჭეზაენის ხანებზედ
თავის უთვალავს ჯარსაო,
«რაგორ გაჭბედეთ, ირაკლის
ჩემს სამტრედ ამლევთ მსარსაო!?...»
მოაწვა ჯარი ურიცხვი
განჯას და ერევანსაო;
საუკეთესო სარდლები
დაუშვენებდენ მხარსაო:
მათი მტვრის კორიანტელი
აუწვდებოდა ცასაო...
შეშინებული ხანები
წიგნს სწერენ ერეკოესაო:
«უფროსო ძმაო, გვიშველე
შენის შვილების მზესაო;
თორემ შენს ძმობილს ხანებსა
ცუდი დღე დაგვადგესაო:
ალა-მაჭმადის ჯარები
სულ გაგვადენენ ბრესაო;
ცოლს და შვილს ამოგვიწყვეტენ,

და ჩვენ ჩაგვურიან ბნელსაო.»
ეს რომ ირაკლიმ შეიტყო,
გულში ჩაიცინებსაო:
«ჩემის დიდის ხნის განძრახვას
ძლივს შეეისრულებ დღესაო...
მე მოსკოვიდან მოველი
რუსის დიდ-ძალს ჯარებსაო...
ალა-მაჰმადა ალმოიცხრის
სუფეველა ამ ხანებსაო.
მე რუსით და ქართველებით
შევმუსრავ სპარსელებსაო
და მასეიგან მე დავიჭერ
ამ ხანების ქვეყნებსაო.»
ეველმა ხანთა ქვეყნები
მისცა მახვილს და ტეტხლსაო;
ეველა სოფელს და ქალაქში
ადენდა სისხლის ღვრებსაო.
ემუქრის სამქართველოსა,
ძირში იდრეტდა ებებსაო;
კორიანტელი ხდებოდა
მის გაქუცულს სახესაო!...
სულ-გამელილი ირაკლი
გასტქერის რუსის გზებსაო,
მოელის რუსის ჯარებსა,
გაწყობილს ზარბაზნებსაო:
მოელის, ღამე არ სძინავს,
წლათა სთვლის თითო დღესაო;
ჯავრით და მწუხარებითა

იგლეჯდა თმას და წვერსაო...
რუსები ჯარის მაგივრად
ჭგზავნიდენ იმედებსაო...
    გამარჯვებული სოჯანი
ემუქრის ერეკლესაო:
«ქართველებს სულ მთლად გავმუსრავ,
გადგიწვავ ქალაქებსაო;
სიონის ნაადგილეკზედ
ავმართამ მეჩეთებსაო;
შენს ტოლ-შვილს შენი სელითვე
დაგაჭრეინებ უელსაო,
და საჭურისათ წავიყვ ნ
შენსა შვილის-შვილებსაო.»
    გულში ლახვარებრ გაჭვმირეს
ამ სიტყვათ ირაკლისაო:
«რისთვის ვუმტყუნე ხანებსა,
თავი რად მივე ჭირსაო?!
ახლა ისინიც თითონა
ყეენს მოსტეძენ ბირსაო
და ჩემს სამეფო გვირგვინსა
სულ დამიმსობენ ძირსაო!»
ადგა და რუსთა ხელმწიფეს
ელჩს-ელჩზედ უგზავნისაო:
«მოამხედე შენსა დიდებას,
თორემ ჭკუისა მჭირსაო:
იქ არ მიგხედე ხანებსა,
აქ ვერ ვიმოანებ შვილსაო...
მე შენსა ხმალსა მოვენდე,

შენს ჯარებს დაგეშილსო.
თუ ესლა შენ არ მიშველი,
ჩემი მეფობა სულირსო:
მძვინვარე ალა-მაჰმადი
ჩემზედ მოიელვას ყინსო
და ჩემის გვარის სახელსა
გაწყობს ქვეყნის პირსო!»
იმერთა მეფეს მისწერა:
«რას უზამ ირაკლისო!
შენი სისხლი და ხორცი ვარ,
ვიცავდი შენს გვირგვინსო
და შენის გამეფებისთვის
ვღვრიდი რუებრივ სისხლსო;
ნუ მიმცემ ქრისტეს მტერებსა,
ნუ ემუსთლები ღმერთსო:
ბერებს სულ გაგვიწყვეტენ,
გადასწვენ მონასტრებსო,
ჭარამ-ხანაში ჩაჭერიან
ღვთის მმოსავს მონოზნებსო,
და აბა მაშინ ჩვენთვისა
ვილა შევედრის ღმერთსო?!»
ეტკიცა იმერთ მეფეს
და შუბლში იცემს სელსო:
«გუი, დედილო! წამსდარვართ!
ცუდი დღე დაგვადგესო:
ბერებს მოლა გვიყოფენ,
გადასწვენ მონასტრებსო;
ჭარამ-ხანაში ჩაჭერიან

Библиотека

64767

2558

ჩვენს წმინდა მონოზნებსაო!
მისთანა ცუდი ამბავი
დაჭმართა ჩვენსა მტერსაო!
მთლად სულით ხორცით წავწუდებით
და გავიერისებთ ღმერთისაო!»
ადგა და წიგნი მოსწერა
დიდს ზურაბს წერეთელსაო:
«აბა, ზურაბო და სულო
შესწირე ჩვენს ქრისტესაო!
ადეგ და ჯარი შეკეკრე,
მიჭხედე ერეკლესაო;
ათი-ათასი მხედარით
გადავლე ლიხის მთებსაო,
ჩადი და სპარსთა უეცნი
შეიპყარ იმავ დღესაო;
თავი მე გამომიგზავნე
და ტანი ერეკლესაო.»
მინამ ზურაბი შეკეკრიდა
იმერეთის ჯარებსაო,
მინამ რუსეთის ჯარები
ჭგზავნიდენ იმედებსაო
და მითი წაჩქეზებდენ
სიამრად ერეკლესაო,—
მინამ სიჭურის-უეცნი
დაესხა ქართველებსაო!...
მაშინ ჩავარდა ირაკლი
ჭეუის საგონებელსაო...
ჯარების დასაძახებლად

სწრაფულად ჭეშვნის შვილებსაო...
შვილების კვლთ-მოყვარეობა
მოსწონდა თითონ ღმერთსაო:
ისინი კვლის სისხლის ღვრას,
ირჩევდენ ეურძნის წვენსაო,—
ადგნენ თელავს და ქიზიყსა
გაებნენ ქეიფებსაო
და თითო ჯისკეისა ნაცვლად
სცლიდენ ათ-ათ ჯისკებსაო...
მორეკა ალა-ძაჭმადის
მიანდეს ძალიან ღმერთსაო...
და ღმერთზედ უფრო ძლიერსა,
ვის მიუსვამენ მტერსაო!?...

IV

დაადგა თბილისს მწარე დღე,
მისთვის მზე არ ჭნათებსაო:
ალა-ძაჭმადი მრისხანედ
აწყობს რაზმზედ რაზმებსაო,
იმისი ურდოთ ჯარები
მოაბნელებდენ მზესაო:
თავი ნარიყალას ედოთ,
ბოლო განჯის კარებსაო...
ამ უთვალავსა ჯარებსა
მეფე-გმირი დაჭხვდესაო,
სულ სამი ათასი კაცით

სამოცი-ათასს სპარსებსაო!
სამოცი-ათასს კაჟ-კაცსა
ომში გამოწრთვნილებსაო.
გამარჯვებით წაქეზებულთ
და უგეთესთ სარდლებსაო,
თოთე-ზარბაზან — ზამბურაკით
გაწყობილ შემკულებსაო!...
მაგრამ ეს მცირე ქართველნი
ჭეშკადენ ლომს და გმირებსაო:
მათთვის შიში და დაღლვა
არ გაეხინა ღმერთსაო;
ეს სამი-ათასი გმირი
შეებმის თუნდ ხმელეთსაო!...
გაგვარდა თოთეი... და ასტუდა
ბრძოლა ორთავ მხარესაო,
ბრძოლა სასტიკი, მეტგრული,
გაჩქეს ელვა ხმალებსაო!
გაჩქეს ქუხილი და გრგვინვა
თოთესა და ზარბაზან ბსაო.
სისხლისა ღვარი მებრძოლთა
ედარებოდა ზღვებსაო;
მკვდრთა და დაჭრილთ გროგვანი
ედარებოდა მთებსაო!
თოთეის და ზარბაზნის ბომბი
დაბნელებდა მზესაო!
ქშინვა დაჭრილთ და მოქანცულთ
ესმოდა ზეცას ღმერთსაო!...
სამი დღე და სამი ღამე

ჭმუსრაკდეს ერთმანეთსთანა!...
ანობენ ქართველნი გმირები
სპარსთა უთვალავ რაზმებსანა!
მიდიან მიჭეიყინებენ.
თან აყლეგენ ხმლებსანა!
მათ დარეკილი ჯარები
ჭეკანდენ თხებსა და ცხვრებსანა...
შეაუენეს მკვდართ გორები.
ჭლეერიან ხალხლაისა ლეკებსანა!...
გაანეს მთელი რაზმები.
თავს დასტეხენ ზარებსანა!
აგერ კიდეც შემოერტყნენ
ხოჯა ხანის კარვებსანა!...
შეიძრა სპარსთა ურდოი,
ვინ ვისდა გასწრებსანა!...
მაგრამ მხნე ალა-მაჭმადი
ამბობს რო შეშინდესანა:
უძახის ახალ ჯარებსა
და თვით წინ მოუძღვესანა.
უძახის თურქმენელებსა.
სპარსელთა ბირველს მტერსანა:
«თქვენ რაც სპარსელთა ჯავრი გჭირთ,
ამოიყარეთ დღესანა:
სპარსთ რაზმთა უკან დადექით,
ხმალი აიღეთ ხელსანა,
ვინც ნახოთ უკან ხეული,
მათ დაუშენდეთ ხმლებსანა!,
თურქმენთ ცხენოსანთ რაზმები

ვით კლდე სპარსთ უკან სდგესია;
რაკლენი სპარსიც გაბრუნდა,
ძალიანით სჯრიდენ ყელსია!...
მაშინ ცა რისხვით მობრუნდა
საქართველოს მსარესია:
სპარსნი ჭინჭვლის გორასავით
მოადგნენ ქართველებსია;
ოთხ-კუთხიან ალყა მოარტყეს
მთლად გარშემო არესია...
თვით ცამაც მოიქურუშა,
თვით ღმერთიც გაგვიდგესია;
ისე ჩამოწვა ღრუბელი,
რომ დღე ჭვავს ღამეს ბნელსია
ავდარი კოკის პირულად
მოჭყონდა პირ-ქარებსია
და შიგ თვალებში ასხამდა
საბრალო ქართველებსია...
და მაინც არა ტყდებიან,
მტერს ზედ აიტვრევენ ხმლებსია,
არც ერთის ნაბიჯსა მიწასა
არ ანებებენ მტერსია.
„ძმანო. ქართველთა ვაჟ-კაცნო.
ვით შეგუშინდეთ მტერსია!
ვიბრძოლოთ. ვიდრე კიდევა
ბული ბიტემდეს მგერდსია!
ვით ვითქმევინოთ ჩვენს მტრებსა:
ჩვენ ვჯობდით ქართველებსია!...
ჯაბანნი ცოცხალად რას ვაქნევთ

თავებს შერცხვენილებსო?!...
გამხნევდით, აგერ მოდიოთ
გიორგის, მეფის ძესო:
ის მტრისა შესამუსრავად
მოგვაშველებს ჯარებსო.
რუსის ჯარებიც მოგვიგზავნ,
მოგვცემენ ზარბაზნებსო.
იმერთა ძმებსაც მოვალით,
მოგვხვდებენ თავის ძმებსაო.
და მაშინ ხოჯა ყეენი
აქ ჩაჭერის თავის ძალებსაო!“
მოისმა შორით ნაღარა:
საყვირი მაღლად ცემსაო...
დიდი ხმა, დიდი გიაურნა!...
ქართველთ შეჭხედეს ღმერთსაო.
„ის იმერელთა ხმა არის!
ჩვენ გვითენდება დღესაო!
ერთიც მხნედ ვიდეს ვეგვეთნეთ
ამ ჩვენის ხისლის მსმელსაო!“
ამ ამბითა ამხნევებულთა
ხ

ა გაიკრეს ხმლებსაო,
დაუწყეს ყლეტა მტრის გუნდთა,
ერთმანერთის ათვრესაო!...
მაგრამ სად არის იმერი?
რად არ დაესხმის მტერსაო?
ქართველთა ჯაგრი სადღა აქვს
მათს სარდალს წერეთელსაო!
ის ოდეს თბილისში შემოვა,

ჭნახავს მის სიმდიდრესაო,
ითქმიან: „ამის ბადალსა
რას დავრჩე სპარსელებსაო!
სპარსელები რომ გავრეკოთ,
მე რას შემმატებს ესაო?!
შევალ და ქალაქს ავიღებ —
უბატრონოდ ქე დევსაო!—
წავუსხამ სარჩო სიმდიდრეს
და წავალ იმერეთსაო!“
იქ რომ იმედით ქართველნი
ეხოტებოდენ მტერსაო
და ჭლეიდეს თავის სიასხლიასს
უკანასკნელსა წვეთსაო,
აქ იმერლები ეძგერნენ
ასხლებსა და ლუქნებსაო,
ისე აიკლეს ქალაქი,
ალარა გაუშვეს-რაო;
რაც დარჩათ, ამასაც ტეტხლი
აიღეს და მისტესაო...

უკუიხედეს ქართველთ გმირთ,
ელდა ეცათ გულებსაო:
ცამდის ალაშლაში გაჭქონდა
თბილისიდგან ტეტხლებსაო.
„ეს რა ღვთის რისხვა გვეწვია,
იქ რა უნდოდა მტერსაო?!
თითქო მტერს კრიჭას ვუდექით
და არ ვაძლევდით გზებსაო,
უკან ის როგორ მოგვეცა

და ვინ ჩაგვეარა ტეტნლსაო ?!...
ვაიმე ტოლო და შვილო,
ჩატვიენულო მტრის ხელსაო!“
მთლად დაუდუმდათ ხელები,
მთლად მოჭვეთათ მუხლებსაო,
ზირში გაუშრათ ნერწყვები,
და თვით ამტკრევდენ ხმლებსაო...
მძვინვარე სპარსთა ჯარები
დაეგვანენ ათთრებსაო:
კბილებითაც კი ჭეღლეჯავდენ
დახოტილს ქართველებსაო !...
სამი ათასი გმირები
გასწედენ სულ იმ ერთს დღესაო.
გადიწვა თბილის ქალაქი,
ქვა-ქვაზედ ადარ დეგსაო...
ირაკლი მთაში წაბძანდა,
გიორგი ქიზიყს წვესაო:
დღეში თითო ზაქსა სჭამდა
და თითო ზაქის წვესსაო;
შორიდამ სეირს უცქერდა,
ვით ულტდენ ქართველებსაო
და მამაზედ ჭეთქავდა
სიმამრის ბრაზს და გესლსაო...
რუსთა ხელმწიფის ჯარები
მოსკოვს არ გასტილდესაო:
მშვიდობის ამბავს ჭეითხავდენ
იქიდამ ერეკლესაო...
იმერთა ჯარი შემოჭეკა

ქართლის ვაჟს და მთებსაო,
ვისაც მოასწრეს — წარტყვევნეს
და სარჩო მოსტაცეს;
რასაც თან ვერ წაიღებდენ,
უძღიერებდენ ცეცხლსაო.
ისე გადასწვეს მთლად ქართლი
და ისე აიკლესაო,
რომ სოფლის ნაადგილევებს
ძლივს ჭეოულობენ დღესაო.
ათი-ათასი ქართველთ ტყვე
მიჰყიდეს ოსმალებსაო...
ისე გაიგსენ სარჩოთი,
ძლივს მივლენ იმერეთსაო,
და ნადავლს უნაწილებენ
თვისს გაძგზავნელს მეფესაო;
და ამ ნადავლით მათ მეფე
ჭმართავდა მონასტრებსაო...

V

გარისხებული ირაკლი
ეძახის ერთგულს ყმებსაო,
დასწერავს ეპისტოლესა
და ბაღდადს უბეგსაო.
უბძანებს კასელს გარსევანს
დიდსა ჭაკჭავაძესაო:
„წადით და ცრემლით დამვედრეთ

დიდს რუსთა სულმწიფესა,—
მათებრივ ჩვენცა ვლოცულობთ
ჩვენთვის ჯვარცმულს ქრისტესა,—
ადგეს და მოგვცეს კარები,
რომ მუდამ აქ იყვესა,
ჩვენს მტერსა ჩვენთან ნიადაგ
იგიც ბასუხს სცემდესა;
და ჩვენ ამისა სანაცვლოდ,
მივცემთ. რაცა ჭსურდესა.“
ეს რომ გარსევანს შეესმა
სიხარულითა სცეკვესა:
«მე კარგად ვიცნობ რუსებსა:
გაგბედნიერდი დღესა!...“
    რუსთა სულმწიფის კარებზედ
ქართველთ ელჩები სდგესა.
სულმწიფემ ელჩნი წყალობით
მიიხვა თავის გვერდსა.
მრავალი მისცა წყალობა.
ხალხთებს ანმყვს გძელსა,
წყალობის სიტყვებს უბძანებს,
რომ თავს ახვევდა რეტსა.
შემდგომ უბძანა მინისტრებს:
«გაბარებთ ამ ელჩებსა.
თქვენ ამათ ისე უკლიდეთ,
ვით თქვენს ჩინებს და ჯვრებსა,
ჩემად წყალობად მისცემდეთ
ლენერლის ბარიკებსა...
სულ ბუზმენტებით ურთავდეთ

ბრწყინვალე მუნდირებსა...
უჩვენეთ მაგათ ჩვენს სელში,
ვით ჭნარჩვენ ვეთიდ-დღესა;
რომ სარქართველო უჩვენოდ
ვერ მოიგერებს მტერსა ...
ტფილ სუბარსა მინისტრნი
მოუფენენ ქართველებსა:
«თქვენ ჩვენსა ხმალსა მოენდეთ
და ჩვენს მძლავრს სათვარველსა.
ისე მოგიგლეთ, როგორც რომ
დედის-ნაცვალი გერსა,
რუსულს ლაბარაკს გასწავლეთ,
როგორც რომ თავა-ბზესა...
თქვენსა მთებსა და ვაკესა
დავმართავთ ციხეებსა,
შიგ ჩავაყენებთ ჯარებსა,
დავუწყობთ ზარბაზნებსა:
ერთის ციხიდან ჭსხვებამდის
გაკეთებენ შოსეს გზებსა:
შავსა და სპერეთის ზღვებში
შეკეთებენ ხომალდებსა;
დიდს და პატარა ქალაქში
დაგსხნეთ შტაბ-კვარტირებსა;
მთელს საქართველოს გარშემო
მოვარტყამთ ყაზახებსა;
თითოს კარებზედ მცველადა
დაგუსხამთ ყანდარმებსა.
ეოველსა სასამართლოში,

სამსჯავრო ადგილებსაო
შეგიტანთ რუსულს ენასა
და ღერბის ქალალდებსაო.
მოსამართლებად დაგისხამთ
ისპრავნიკ-კაპიტნებსაო;
მეფურსა ძალას ხელთ მივსცემთ
დიამბეგ-ბრისტავებსაო...
ისეთს ჩაგაგდებთ გონშია,
კედარ ჭსედავდეთ მტერსაო...
სასწავლებელში შეგიტანთ
საიქიოს ენებსაო,
რომ თავის მიღებულ სწავლას
შეაგონებდენ მკვდრებსაო.
თქვენსა გაზდილსა შვილებსა
ჩავაცმევთ მუნდირებსაო,
მუნდირებს გარსა მოვუვლებთ
სულ ოქროს ბუზმენტებსაო,
ოქროსვე ეპოლეტებით
მათ დავუმშვენებთ მხრებსაო,
უველა ქართველის კაცისთვის
მათ გავხდით სანტრელსაო,
ისეთს ჩაგაგდებთ დიდებას,
რომ სთაკილობდეთ ძმებსაო...
პატიოსნებით გავავსებთ,
ვითა ნიკოლაძესაო;
შეგაყვარებთ მამულს, როგორც
თარხანიშვილს იოსებსაო,
ვით გრუზინსკებსა მოსკოვში,

და თბილისს ერეკლესაო,
ვით ბებურაშვილს ნაჩალნიკს,
სუდიას ბერიძესაო;
ქალებს ისე დაგინათლებთ,
ჩაგიცმევთ სარაფნებსაო;
ისეთს მიგიცემთ სწავლასა,
ვედარა სცნობდენ . . . . .
გვერდიდამ ან იშორებდენ
ოინი კაკალრებსაო;
ახალ-მოდურად დამაზად
უკიდებდენ ენებსაო;
„ჭინჭურს“ „ჩანჩურს“ ეძახოდენ,
იკმეხავდენ ტუჩებსაო;
მთელი დღე «ოკოშკას» უსხდენ,
ელოდენ «ყენიხებსაო.»
სწავლის თავადა ხვდავდენ
ბოლ-კოკის რომანებსაო;
დღისით მთელი დღე ეძინოთ
და თვიზლობდენ ღამესაო;
თორტოშვიანის ულარუნით
დაგიტკბობდენ ყურებსაო;
სარჩო—სამოთის შოვნაზედ
ან იმტვრევენ ხელებსაო,
გაკვირვებით უყურებდენ
ოთვალსა ოთლის მღვრელსაო,
უკვირდეთ, რატომ ჩოხის წილ
ან იცმენ მუნდირებსაო...
ეკლესიებზედ დაკიდებთ

დიდრონ რუსულს ზარებსა,
შიგ რუსულად დავუმართავთ
წიგნებსა და დოცვებსა...
. . . . . .
. . . . . !...
ნაფარეულს და მუკუზანს,
დოლჩინს და წინანდელსა
ჩვენის ბეჭდით და ღრამტით
მიგცემთ ჭავჭავაძესა,
და სხვა ელჩთაც არ მოვაკლებთ
ჩვენს მრავალს წყალობებსა...“
ეს რომ მინისტერთ აუსნეს
მეფის ერთგულთ ელჩებსა,
ესენი გასარებულნი
უწერენ მინისტრებსა:
«საქართველო სამუდამოდ
რჩება რუსთ სელმწიფესა,
და საქართველოს მეფენი
წამობძანდენ რუსეთსა!...» *)

*) ერომა პატივ-ცემულმა სანდო პირმა, რომელიც მოკლედ იცნობდა ფარნაოზ ბატონიშვილს, გვიამბო, რომ გარსევან ჭავჭავაძე, როცა კვდებოდა, დაიბარა თავისთან ქართველი ბატონიშვილები, სხვათა შორის იულონ და ფარნაოზ მეფე ირაკლის შვილები და ითხოვა ბოდიში, რომ მოღალატე ვარ, გაგყიდეთ და შემინდეთ სიკვდილის დროსაო. ამანვე მიამბო, რომ, როდესაც ნიკოლოზ ჩუბინოვი, რომელიც იყო ქართულის ენის დრაგომანი უცხო ქვეყანათა კოლეგიაში (Иностр. коллегія), ჰკვდებოდა, უცებ დაიწყო მაღლა ლაპარაკი და შფოთვა, რომ საქართველო გაჰყიდა მეფე გიორგიმაო.

ეს რომ ირაკლიმ შეიტყო,
გუბოს იგეთებს გძელსაო,—
თვის გაწყობილს სამეფოს
ძლევს თორმეტს მეფესაო
და თვითონ გასასვენებლად
მიდის სასუფევლსაო...

VI

მაშინ თორმეტნი მეფენი
ესივნენ ერთმანერთსაო:
იულონ ვახტანგს ებრძოდა,
ვახტანგ ალექსანდრესაო,
ალექსანდრე თარნაოზსა,
თარნაოზი სხვა ძმებსაო,
და სუფევლანი ერთიდა
მეფეს— ზაქის-მოლაშელსაო...
ადგა და ზაქი-ულაშიაც
გაუდგა მაძის გზებსაო,
და თვის სამეფოს მოვლას
დაჭვედრიდა რუსებსაო...
შეიქნა არეულობა
ქართლ-კასეთის არესაო:
არაგვი ქსანსა ებრძოდა,
ფარონელი ლიახვებსაო,
თელავი გრემის ქალაქსა
და ერწო თიანეთსაო;

თუში ებრძოდა ფშავლებსა,
ფშავლები ხევსურებსაო;
და ხმას ვერავინა სცემდა
შემოსეულს ლეკებსაო...
მოვიდა რუსთა ჯარები
მოაქნევენ შტიკებსაო,
დასცალეს ზარბაზანები,
აყვირებენ ბუკებსაო,
მსიარულს მარშსა უკრამენ,
ზედ ჩადიან ბუქნებსაო:
«საქართველო იმარხება» *)
თრანგის პატრი ბძანებსაო.
რუსის ჯარს ქართველთ მემკვიდრე
თვითვე წინ მოუძღვესაო,
და რუსებთან აბეზღებდა
თავის ერთგულ სარდლებსაო.
რუსებმა გასცეს ბძანება:
«რად ჭყლეტავთ ერთმანერთსაო?
საქართველო ჩვენი არის,
ხელი არვის აქვს მეტსაო...
საქართველოს დიდებულნი
შეიყრიდეთ თავებსაო,
მიდით და ერთად შეჭვრიტეთ
სიონისა კარებსაო,
იქ უველას გამოგიცხადებთ

*) ალარ მახსოვს, პატრს ფილიპეს თუ პატრს ნიკოლას ეთქვა ამ შემოსვლაზედ: «ბარაბანი დაჰკრეს, საქართველო იმარხება.»

დიდს და ბევრს წყალობებსაო...»
ხელმწიფეის წყალობისათვის
ვინ არ გაანძრევს ხელსაო!
საქართველოს დიდებულნი
შეჯეერიან ამაღლებსაო,
ვინ ვის გაასწრებს თბილისსა,
ჩაუსწრან წყალობებსაო:
ზოგი ღენერალობას ელის,
ზოგი დიდრონ სოფლებსაო...
სიონში რომ შეჯერბებიან,
სთხოვენ მტირე რამესაო,
სთხოვენ ნებით აიხსნიდენ
თავის იარაღებსაო:
«ჩვენ ყველას ასე ვურიგებთ
უშრობელს წყალობებსაო...»
უიარაღო თავადნი
ეურიან მუსლს სატებსაო,
და სულ ცრემლით შეგედრიან—
შეუსმენდენ ავგებსაო,
უხვად გაამეტვინებდენ
რუსებსა სახუქრებსაო...
იქ რომ ლოტვებში თავადნი
ელოდენ წყალობებსაო,

. . . . . .

ტებილის სიტყვითა ეტყვიან:
„ხანს ნუ ანანებთ ბევრსაო:
უნდა ამ დიდსა ტაძარში
ფიცი დაუდოთ ღმერთსაო,

რომ ვწინ უკუნისამდე
ეარს-ჭეოთეთ მეფეს თქვენსაო
და ერთგულებას გაუწევთ
რუსეთის ხელმწიფესაო!...»
შეჭხედეს ქართველთ დიდებულთ
შემორტყმულს ზარბაზნებსაო;
ეარს შემორტყმული რუსთ რაზმი
ჭეავდა ქვით-კირს და კლდესაო;
მზეზედ ლაშქარი გაჭქონდა
მატულიეით ხშირს შტიკებსაო;
ხირები ვეშაბისავით
ელრინათ ზარბაზნებსაო;
წინ ლენერალ-ათიტრები
ატრიალებდენ ხმლებსაო;
გრენადერები დიდ-გულად
იგრეხდენ ულვაშებსაო!...
ადგნენ და ჩვენი თავადნი
მოწმად აძლევენ ღმერთსაო,
რომ შვილით უკუნისამდე
ვუერთგულებთ რუსებსაო!»
მაშინ რუსებმა უბძანეს:
«წაბძანდით თქვენს სახლებსაო,
სადაც რომ თქვენსა იტუოდეთ,
ნურც დაიეიწუებთ ჩვენსაო!»
გახარებულნი თავადნი,
რა ჭხედვენ თავებს მრთლებსაო,
ამ გვარსა უხვსა წყალობას
შეჭეკვეხდენ შინ ცოლებსაო!...

მაშინ რუსები ჭეშმარიტნ
აქედ-იქით ბოლოებსაო,
წინააღმდეგობად ძალვენ
სულ მთლად ქსნის ერისთვებსაო;
. . . . . .
. . . . . ,
. . . . . ,
. . . . . !
დაიძრა რუსთა ჯარები,
სადაც მეფენი სხდებაო...
რუსებს რომ გაიგონებენ
და ჩქარვენ ერისთვებსაო,—
გარბიან ჩვენი მეფენი,
ვინც კი ვის გაასწრებსაო,
თავლთა სიბნელე დაეცათ,
ვერ სცნობდენ ერთმანერთსაო,
თავის სამეფოს არ ჩვენენ
თავგვის საძრომელებსაო!...
ალექსანდრე ლეკში გარბის,
ვახტანგ გარბის ქისტეთსაო,
იულონ ქუდ-მოშველეშილი
გადარბის ლიხის მთებსაო,
ზოგი ასალციხეს გარბის,
ზოგი გარბის სპარსეთსაო!...
შემოკრბენ მეფეთ ერთგულნი
ბორსა თუ კარალეთსაო,
სარდლად წინ გაიძღოლებენ
ბირთველ თუმანის ძესაო:

„ჩვენსტეთ თბილისს რუსებსა,
ნუ ვათქმევინებთ ბევრსაო,
გუთხრათ, თუ: იქვე წაბძანდით,
სითაც მოსულხართ ჩვენსაო,
თუ არა დაგანიავებთ,
ვით ზენა-ქარი ბზესაო!...“
მიდიან, მიაშურებენ,
თან ჭეერავენ მაყრებსაო,
სულ ცხვრის დუმითა ჭონანმენ
წელ-გადაზნექილ ხმლებსაო...
მიდიან, გულს მუშტს იტემენ
და თან იქნევენ ხელსაო:
«ვაი დედი-ჩვენის ღმერთსა!
ჭხედავთ თქვენ ამ ამბებსაო!!...
სულ კორიანტელს ავადენთ
მოუწვეველს სტუმრებსაო!...»
მცხეთას რომ ჩაბძანდებიან,
დაჭკარგამენ თავსებსაო;
ერთი როტა ინვალიდი
იქ მახლობლად იდგესაო.
შენს მტერს დაადგეს იგი დღე,
რაც ამათ დაადგესაო:
სულ «ბლაღოროდის» ეძახდენ,
უეცესო სალდათებსაო!
რუსებმა ჭკითხეს: «რა გინდათ
თქვენ ამ თბილისის გზებსაო?
თუ გულში ცუდი რაძა გაქვთ,
ესლავ დაგღალრით ეელსაო!»

— არ, ჩვენ გულოვიჩს ვეძებთ,
ჩვენსა დიდს მწყალობელსაო,
გვაინდა რომ თვისი წყალობა
ჩვენზედაც გადმოსცესაო!—
„გულოვიჩს თქვენ ვინ გიჩვენებთ,
ვიღაც ყარტლიანებსაო!
თუ რამე სათხოვარი გაქვთ,
წერილით მოსხენდესაო
და იგი თავის წყალობას
ქალაქლადით გადმოსცემსაო...»
დათიქრდენ მეფეთ ერთგულნი:
„რა გუთხრათ მმართებელსაო?
თუ რასმე საწყენს ჩავუწერთ,
ჯარებს მოგვისევს ბეგრსაო,
ისე გაგვიხდის საქმესა,
ზურგზედ აგვადენს მტვერსაო!
აბა შეკვსედეთ მაგ რუსებს
და მაგათს შტიკებს გძელსაო!
ჯერ ეგენიც გულს გვისეთქენ,
რას გავუხდებით სხვებსაო!!...
იულონს უნდა მეფობა,
წაბძანდა იმერეთსაო,
და იმის გულისთვისა,
რად შევაკვდეთ რუსებსაო?!...“
ადგნენ და სთხოვეს ხუცესსა,
თუ ვიღაც მწერსა ბერსაო:
„შენ მწიგნობარი კაცი ხარ,
შენ დასწერ უგულთმტერსაო,

შენ მიგვიწერე მმართებელს:
„ვეკვდრით მაღლა ღმერთსაო
რომ მტერზედ გაგიმარჯვებდეს
შენ ჩვენსა მწყალობელსაო!...“
ჩაუჯდა წმინდა მამაი,
ხანს არ ახანებს ბეგრსაო
სულ ოქროს კალმით სწერავდა
ქვეყნის მამშვენს სიტყვებსაო,
სულ ჩართული ხელითა სწერს,
უკეთებს ჩუქურთმებსაო,
ცხრა ადგს გამოქნილს ხბოს ტყავზედ
ამ ცხრა სიტყვასა სწერსაო...
ამ ცხრა სიტყვას მეფეთ ბურჯი
ათასი ხელს აწერსაო.
დაბეჭდეს წიგნი მძიმედა,
ზედ დაასმენ ბეჭედსაო...
მაგრამ მიეცნენ დარდებსა
ახლა უარესებსაო:
ჭეიქრობენ, რა ხარისხი აქვს
გუდოვიჩ მმართებელსაო?
რომ ზეკიდამ დავაწეროთ
ამ დიდს ეპისტოლესაო.
ზოგი იძახის დავწეროთ:
„მის ბლაღოროდიესაო,“
ზოგი იძახის დავწეროთ:
„მის ჯვრებსა და ჩინებსაო!“
ვინ «იანარალს» იძახის,
ვინ «მუნდრის ალიცარსაო!»

ადგნენ და სახლში დაბრუნდენ,
რა ვერა გაიგეს-რაო.
ის მძიმედ ნაწერი წიგნი
დღესაც მცხეთაში დევსაო...
    დაიძრა რუსთა ჯარები,
წავიდა იმერეთსაო...
იმერთა მეფე ჩოქვითა
გარს უვლის დიდს ტაძრებსაო,
აურაცხ სარჩოს აძლევდა
ბერებს და მონაზნებსაო
და უბრალო ნიშებსაც კი
უნთებდა კედლაპტრებსაო,
მთელს სოფლებს და ქალაქებსა
სწირავდა მონასტრებსაო,
და თან მხურვალე ლოცვითა
ჰლვრიდა ცხარე ცრემლებსაო,—
და მით თვის გვირგვინის დაცვას
ანდობდა მაღალს ღმერთსაო...
    ის რომ სატებს ლოცულობდა
და მუხს იცემდა მკერდსაო,
შველას მაღალ ღმერთს შესტირდა,
ძირს. შესტირდა სატებსაო,—
რუსები ზურაბ წერეთელს
გულზედ ჰკიდებენ ჯვრებსაო,
აძლევენ ღენერლობასა,
აძლევენ დიდს ჯარებსაო.
წერეთელი სასწრაფოდ
მიესევა მეფესაო,

შეიბურობს და ტუვედ გაჭვზავნის
სარიულის ციხესაო.

ამით გათავდა, რაც საქმე
ბაგრატიონთ სთესესაო.
ბაგრატიონთ ძე და ქალი
გადაბძანდა რუსეთისაო,
საქართველოს ერთგულება
მისცეს დადიანებსაო,
მისცეს კახეთს ჭავჭავაძეთ
ქართლში — ერისთავებსაო,
ათხაზეთში შარვაშიძეთ,
იმერეთს წერეთლებსაო,
მისცეს სულ პირველ თავადებს,
ქართველთ თვალის ჩინებსაო:
„რაც ჩვენ ქართველთ ვერ მივეცით,
თქვენ შეუსრულეთ ესაო!“

ა. ფ.

1879 წ. ივლისს.

„და და ძმა.“

მოთხრობა ლეონ კლადელისა.

(თარგმანი ელ. ლორთქიფანიძისა.)

— მოქალაქე ისიდორის ცოლი გახლავთ.

ეს ერთი კვირაა, რაც სენატორს ეუბნებიან, თქვენი ნახვა უნდა და არც ერთხელ არ აღირსა თავისი ნახვა.

— ისევ ისა!— წამოიძახა სენატორმა — კიდევ არ მეშვება ეს დედა-კაცი! რა უნდა, ვინ არის, სადაურია, არა იცით-რა მაგისი ამბავი?

— წუხელისაც მოგახსენებდათ სასტუმრო ოთახში, საცა გრაფი კოზინი და ბატონი ოლკენდორფი ბძანდებოდენ, რადგან აქამდის არა ღონისძიებით არ მინახავს სენატორმა, მე სხვათერივ მოვახერხებ, როგორც იქნება, იმის ნახვასაო, და აი დღეს უშოვნია ორიოდ ბარათი თქვენთან მოსართმევი და ამითი მოსულა.

— ბა, ეგ ბარათები სად არის? მომეცით აქა.

— აგერ გასალავთ!

— ვნახოთ!— სენატორმა გაშალა და წაიკითხა:

„უმორჩილესად ვსთხოვ ჩემს ბატივ-ცემულს მეგობარს

სენატორს ბარონ მ. ფ. ლოიზს ინსულტს მოქალაქე ისიდორის ქვრივი.

ჩანრი, ჩერტოგი დე-ლა-რომ
ეგიულიონი, სენატორი.“

— მეორე? შინაარსი თითქმის იგივეა და ზედ-წარწერით:
„ე. ასეა შენ.“

— ეს ვილასია?

«ძალუარ სული,
უმთავრესი რედაქტორი ყურნალისა
«ფრანგი.»

— დაგწყევლათ ღმერთმა! შემოიყვანეთ ვილაც არის ეს დედა-კაცი.

როდესაც მძიმე ნაბიჯით, ამაყად შემოვიდა მაღლა თავაღებული მთხოვნელი ქალი, ფილენჯის ქარით სნეული სენატორი ბარონ ლოიზი ბუსარ-წინ იჯდა მშვენიერად ოქროთი და ვერცხლით მოჭედილს საძწერლო სტოლთან და ქაღალდებს გასგებ: შლიდა და ჩეცდა, ცდილობდა, რომ მოსაქმე კაცის სახე მიეღო.

— სენატორი ბარონ ლოიზ თქვენა ხართ?— ჩეითხა შავს ტანისამოსში ღარიბულად მოსილმა მოქალაქე ისიდორის ცოლმა, რომელიც ოთახში შუაზედ გაჩერდა.

ამის ხმაზე სენატორი ცოტა არ იყო, შეკრთა, აცახცახდა და შეჭხედა ქალსა.

თავიდამ ბოლომდის გადაჭხედა ქალმა და კიდევ ჩეითხა:

— თქვენა ხართ სენატორი, ბარონ ლოიზ?

— მე ვარ,— ძლივს წარმოსთქვა მოხუცმა. ხაზარელი შესედულობის სახე ჭქონდა ამ მოხუცს, რომელსაც საფრანგეთის ხელმწიფეს ნაპოლეონმა ჩერტოგ ოტრანის ღირსება მია-

ნიჭა. თვალები ორბის მსგავსი ჭქონდა, სახე ისეთი მახინჯი, რომ შეხედვა შეეშინებოდათ.—სწორედ მე ვარ ბარონ ლოიზ, სენატორი.

— ჭმ! მაშ თქვენა ხართ!— წარმოსთქვა მოქალაქე ისიდორის ქვრივმა. მარჯვენა ხელი გადისვა სქელს ჭალარა თმაზე, გაისწორა შავი ტულის თავსახურავი, მდუმარედ მივიდა ხელისკენ და ზედ ჩამოჯდა; ტუჩებზედ ცივი ღიმილი ეტყობოდა.

— რა მშვენივრად გქონიათ გამართული აქაურობა!—დაიწყო ხნიერმა მანდილოსანმა—სუფლოო სახლის პატრონი, წიგნები მშვენიერ ოქროს ყდებით გადაკრული! სულ ოქროთი და ვერცხლით მოჭედილია ეოველი ნივთი. საითაც მიიხედავ, ჭერისკენ თუ თვანჯრებისკენ, ეოველგან თქვენი ღერბებია! კარგს მოხერხებულს მუშა-კაცს რომ მათუსალასავით ცხრასასი წელიწადი ეცოცხლა იმდენს თეულს მაინც ვერ შეაგროვებდა, რომ ასე მშვენივრად მოერთო სახლი.

ლოიზი განცვიფრებით უცქერდა ამ ქალს და გული თან-და-თან უშეოთდებოდა.

თუმცა დედა-კაცი ოთხმოცის წლისა იეო, მაგრამ სულ არ იეო წელში მოხრილი; ტანადი იეო და მაღალი, თვალები უელვარებდენ, სახეზედ კი სიმშვიდე ეტეობოდა. თავი ისე მაღლა და ისე ამაყად ეჭირა, რომ ვერავინ იფიქრებდა თუ უბრალო მუშა დედა-კაცი არისო. ორიგესთვის რომ ერთად შეგეხედნათ, საკვირველ განსხვავებასა ნახავდით. ორივე ხნიერები, თითქმის ტოლები იეენენ, მაგრამ ბარონ ლოიზის სახე სიბერისაგინ დამჭკნარი და გაცვეთილი იეო. სახეზედ ეტეობოდა სულისა და ზნეობის სიმდაბლე, თვრისეველობა და სიმხდალე. მოქალაქე ისიდორის ტოლისათვის რომ შეგეხედნათ, იმას

ბატიოსნება და სიმართლე აჩნდა სახეზედ. მიხვრა-მოხვრა ისე თი თავის-უფალი ჭქონდა, მტკიცე და მოხდენილი, რომ ზოგიერთ ქალს განგებ რომ უნდოდეს, ვერ მოახერხებს და ამ გვარ მუშა-დედა-კაცს კი ეს თვისებადა ჭქონდა.

— ძღვენს არ მელირსა მე ამ მიუწდომელს ბუნაგამდე მოდწეგა.—წარმოსთქვა ქალმა და გადაავლო თავის სწორე და სიმართლით სავსე თვალები.

— დიალ, ბატონო სენატორო, აქ ისე ვერ შემოდის კაცი, როგორც ბატიოსანის კაცის სახლში!

ზეზე წამოვარდა ლოიზი, სტოლიდამ ყურის მისაგდები ტრუბა აიღო და ყურზედ მიიდვა.

— ეჭე! სხვა სიკეთესთან ეგ სიკეთეცა გეწირებიათ! ურუცა ოთვილსარო? მადლობა ღმერთსა, მე შემიძლია მადლა ხმით გელაპარაკოთ, უკიჩილიც კი შემიძლიან.

— რასა ბძანებთ, ქალ-ბატონო?

— დახე, ქალ-ბატონოს მიძახის!— წარმოსთქვა მანდილოსანმა და თვალი თვალში გაუყარა— მე იმას ვაბობ, რომ თქვენისთანა ურუ კაცებს ძალიან კარგად ესმით, რაცა იმათი უფროსი უბძანებს რასმე; ასე ამბობენ და მეცა მეკერა.

ამ სიტყვებზედ სენატორი ის იყო ზარის დარეკას აპირებდა მოსამსახურეების დასაძახებლად, მაგრამ ხელი აუცახცახდა და წაიბუტბუტა:

— მე არ მესმის, რად მიგზავნის ჭერტოგი დე-ლა-რომ ეგიულიონი ამ გვარ ადამიანებს....

— ასე პირ-და-პირ მოლაპარაკეს.—დაატანა ქალმა და ზიზღით შეხედა.

— მითხარით ერთი ვინა ხართ თქვენა და რა გინდათ ჩემგან,—გაჯავრებულმა წამოიძახა სენატორმა.

კედლებზედ მშვენიერის ჩარჩოებით სახელმწიფოში გა-
თქმულ კაცების სურათები იყო ჩამოკიდებული.

დედა-კაცი მოლიმარი სახით უცქერდა იმათ, და და-
ტინვით ჰკითხა:

— რაღა ერთად მოგიგროვებიათ ამ მსხვარა კაცების სურა-
თები? კაი მოუვიდათ, კარგი სადღესასწაულო ეგენი იყვნენ. რასა ჰგვა-
ნან, ვინ არიან, ლაქიები არიან გინა?

წამოდგა სკამიდამ სენატორი, ხელები გაუშვირა და
უთხრა:

— გეკადრებით, ჩუმად იდგეთ არა კეთ.

— თურმე კარგად ესმის და მე კი ურჩ მეგონა.— სთქვა
ქალმა.

ამ სიტყვებზედ წამოდგა მაღალი, მშვენიერი, მედიდუ-
რი დედა-კაცი და დაიწყო:

— თქვენამდის მოღწევა ისე მეძნელებოდა, რომ თქვენის-
თანა დიდ-კაცებს მიგმართე ითხოვნით, ბარათი დაეწერათ
თქვენთან მოსართმევი, რომ მიგელეთ. ბევრი გაჭირება გა-
მოვიარე და რის უოთვით ვიშოვნე იმათი ბარათები. ახლა
ძლივსა ვარ თქვენს წინაშე. მე ვინა ვარ, თქვენა მეითხავთ? ნუ
გეშინიათ, გეტყვით; რაც მინდა თქვენგან, იმასაც გეტყვით.
ბევრი არაფერი. მე მინდა გითხრა შენ, ოჰ, უკაცრავად, თქვენ,
რაც გულზე მაწვეს. ნუ შეგოთავთ, ახლა თუ ისე, ერთხელაც
არის უნდა გაიგონოთ ჩემი ლაპარაკი; ამისათვის მაღირსეთ
ხომ მიღება, რომ ჩემი ლაპარაკი მოისმინოთ. — მაშ, აბა,
დაბძანდით ჯერ, თქვენისთანა მოხუცისათვის ფესზე დგომა
ძალიან ძნელია, ჩემს თავზე მაქვს გამოცდილი, ამასთანავე
სწორედ დგომა გეძნელებათ, მე ვიცი. სისწორე ზოგიერთ
ადამიანისათვის—დიდი ხნის დაკარგული ჩვეულებაა! გთხოვთ,

წელში მოიხსრეთ. ვგონებ ძალიან ძნელი არ იყოს თქვენთვის წელში მოხრა; თქვენ ხომ ყოველთვის დიდ-კაცებში ყოფნასა სართ დაჩვეული! მე კი, რადგანაც უბრალო დედაკაცი ვარ, თქვენ სრული ნება გაქვთ არა მცეთ შატივი, არა გთხოვთ მე ამას, თქვენ უნდა მიმიღოთ სკამზე მჯდომმა, ან დივანზე წამოწოლილმა და აბა მაშ წამოწექით, ნუ შეწუხდებით ჩემის გულისთვის!

ეს სიტყვები სენატორს საშინლად სწყინდა, არ იცოდა როგორ ეჩვენებინა თავი, რომ ვითომ არაფერად აგდებს ამ ლაპარაკსა; დაიწყო ხელმწიფისაგან ნაბოძების ჯვრის სწორება და გვერდით მოუჯდა მანდილოსანს.

— ჰო, მართლა, ეგ თავის გამოჩენის ჯილდოა,— განაგრძო ქალმა—მე ძალიან კარგად ვიცი, რომ იცით, თავის გამოჩენა როგორ უნდა.

ამ შეურაცხ-მყოფელმა სიტყვებმა ააშფოთა სენატორი. აბირებდა წამოდგომას, მაგრამ ვერ მოახერხა, მუხლები ეკვეთებოდა და ისევ დაჯდა სელზედ.

— უბედური!— თქვა დაცინვით ქალმა — რა ნაირად არის აშფოთებული—და განაგრძო ლაპარაკი:

— დარწმუნებული ვარ, თქვენ არ მელოდით მე, მოქალაქე ისიდორის ცოლსა. იქნება თქვენ მოჩვენებაც გეგონოთ! ეს ჩვენი ნახვა უკანასკნელი იქნება, ამას იქით უფრო გამიძნელდება თქვენი ნახვა! თქვენც, რასაკვირველია შინ არას დრეს არ დამიხვდებით! მე იმისთვის კი არ მოვსულვარ, რომ მოგილოცოთ თქვენი გამარჯვება ლუქსემბურგის სასახლეში, რადესაც მჯეარ-მეტყველური სიტყვა წარმოსთქვით. მე ძალიან კარგად ვიცი, რომ თქვენ განთქმული მჯეარ-მეტყველი ხართ, მშვენივრად გამოხატეთ კეთილ-დღეობა ჩვენის ხალხისა, თქვე-

ნისთანა დიდ-კაცებისაგან გაბედნიერებულისა... მშვენიერადვე და მოხერხებულადვე წარმოგვიდგინეთ თქვენ 1793 და 1848 წლები!! გვონებ თქვენ ყველანი დიდი მადლიერი ხართ ამ საშინელის მოვლინებისა?! უმაგისოდ თქვენს წარმოთქმულს სიტყვას რა ძალა ექნებოდა! თქვენი სიტყვა იმ განცხადებით დაბოლოვეთ, რომ დრო არის ყველას დავუმტკიცოთო, რომ შვიდი მილიონის სათერანგეთის ხალხისაგან ამორჩეული კაცი უუდიდესი და უგანთქმულესი კაცი არისო და მხოლოდ ამ კაცს შეუძლიან და ვალდებულია თავის ქვეყანა განთავისუფლოს თოთ-იარაღისა, ხმლისა და ხანჯლის შემწეობით, მაზასის საჭურობილეში ჩამწყვდევით, ლამბესაში გადასახლებით და კაიენაში დაკარგვითაო!!... მშვენიერად ილაპარაკეთ, პატიოსანო ბარონო! თქვენი მიცვალებული მეგობრები — სენტანტუანი და მორნი, თქვენი თანაშემწენი 1851 წელს, ამ სიტყვებისათვის საბარულით შეიძვრიან თავის სათლავებში. ტოტალი თქვენი მომხრეებიც, რასაკვირველია, გაბედნიერეთ მაგ თქვენგან წარმოთქმული სიტყვით. თქვენ გაბედნიერეთ აგრეთვე თქვენი კეთილ-სინდისიანი მეგობრები, რომელთაც ორს დეკემბერს უშრომლად გაიმარჯვეს და ბევრიც შეიძინეს! ამ გვარ სიტყვების წარმოთქმისათვის, რასაკვირველია დიდ ფულს იძლევიან, განა, ბარონო? თქვენ არ მოგწონთ ეს უტნაური კითხვა, მაგრამ იცით, რა კითხვათ. მე ერთი რამ მინდა გკითხოთ თქვენა, მითხარით, რომელი ისეთი დიდის-კაცის შვილი თქვენა ბძანდებით, ან რომელი დიდის შთამომავლობისა, ასე უწყალოდ რომ გინდათ მდაბალის ხალხის უფრო დამდაბლება, დასჯა და მიწასთან გასწორება? ძალიან მინდა ამისი პასუხი გავიგო, შეგიძლიანთ მომცეთ ეს პასუხი?

მრისხანედ უყურებდა მოქალაქე ისიდორის ტოლი ამ დიდ-

კაცს, რომელიც ისეთს მდგომარეობაში იყო, თითქო მრისხანე მსაჯულის წინ მდგარიყო, როგორც დამნაშავე. ძლივს აიდო მაღალ თავი, შეხედა თვალებში ქალს და აცახცახდა. ქალმა შენიშნა ეს.

— დაიდ, ჩვენ არა ვცდებით.— სთქვა იმან და წამოდგა. სენატორმა უკან დაიწია; დედა-კაცმა თავის ჭკვიარა თმები გადიგდო და უთხრა ჩუმად:

— მე ვარ, მცნობ თუ ვერა?

ბასუნს არ იძლეოდა სენატორი.

— რას გაჩუმებულხარ?

სენატორი თავ-ჩაღუნული იდგა და თავის აწევას ვეღარ ახერხებდა.

— როგორც კარტოფობ შენს აშოგოთებას და შენს დაკრთომას, ხჩანს, გიცვნიავარ, თუმცა სიბერემ ძალიან გამოიცვალა; აგერ სამოცდა-ათი წელიწადია ხმა არ გაგიცია ერთმანეთისათვის; დღეს არის თუ ხვალ დავიხოცებით ჩვენა, მოვშორდებით ამ წუთის-სოფელს, გვეყოფა მგონი ამდენი ცხოვრება, ახლა დრეა შენ ანგარიში მოგეითხო. მე არ მინდოდა ისე მოვმკვდარვიყავი, რომ არ მეკითხნა შენთვის ესა, შე ეფლიდო, გამცემო!

სენატორი თავიდამ ფეხებამდე ათრთოლდა, ქალალდსავით თეთრს ბიჩზე ცოცა რამ სიწითლე მოადგა და ძლივს წარმოსთქვა:

— გამიგონე, გამიგონე!...

— გაჩუმდი, როცა მე გავათავებ, შენ, თუ შეიძლებ და გინდა, მაშინ იდაპარაკე. მგონია სამართალი მოითხოვს, რომ ჩემის ბიჩით ხალხი გამოგელაპარაკოს შენა და შენზედ, როგორათაც შენ ელაპარაკები ეს ორმოცდა-ათი წელიწადია

ხალხსა და ხალხზედ. რაც მე მინდა გიამბო, დიდის ხნის ამბავია, მე კარგი მესსიერება მაქვს და არა დამვიწყებია-რა. ახლა შენ უნდა მოგაგონო, აბა უფრი დამიგდე! 1794 წელსა 10 ტერმიდორს, აბელ ლოიზს, ანტუანის უბნის ჭოანსა, იაკობინების საყვარელ მოლაპარაკეს, ორატორს და იმათ მეგობრებს, კომუნის და კონვენტის წევრებს, ის იყო თავის მოკვეთას უპირებდენ. მაგრამ ბოლოს აპატიეს და იმის მაგიერად რომ რობესპიერთან, კუტონთან და სენ-ჟუსტთან ერთად მომკვდარიყო, ის მოკვდა მესამე წელიწადს სუბრანთან, რომთან და სხვა მონტანიარებთან. სული რომ ამოსდიოდა, წამოიძახა: «რესპუბლიკას გაუმარჯოს, გაუმარჯოს თავისუფლებასაო!» ამითი ის თავის სიცოცხლის მიზანს აცხადებდა. ორი ობოლი დარჩა, ქალი ელენე. რომელიც 1795 წელს შვიდის წლისა იყო, და ვაჟი—ცხრა წლისა; დედა უფრო ადრე მოუკვდათ. ეს ორი ობოლი ერთმა იაკობინელთ სახლობამ შვილად აიყვანა. ელენე იმჟერიის დროს ერთმა მუშა-კაცმა შეირთო, მარსელის უბანში. ამ გლეხს თავის სამშობლო თავის-თავს ერჩიენა. რუსეთის ტყვეამ მოუღო ბოლო და რაც აბელ ლოიზმა სიტყვა სთქვა სიკვდილის დროს, იგივე სიტყვა ამანაც სთქვა მკვლელების წინ. ერთმანერთი რომ ესასათ ამ გლეხს და აბელ ლოიზს, ძალიან შეუყვარდებოდათ. ელენე, ასული სიკვდილით დასჯილ აბელ ლოიზისა და მეუღლე თავისუფლებისათვის მომკვდარ ჭეტორ ისიდორისა, დარჩა ორი პატარა ვაჟით. უმცროსი ძუძუსა სწოვდა, მამა რო მოუკვდათ. რაც იცოდა, ყველა შვილებს გადასცა დედამ. ამისათვის 1830 წელს, მაქსიმილიანი, უფროსი ვაჟი ელენესი ბირველთაგანი შეკარდა ტიულერიის სასასლეში არეულობის დროს და როგორც იმისმა პაპამ 1814 წ. მოკლულმა, თავისი უკანასკნელი

ვალი ამანაც მოიხადა. ახლა მკათათვის სვეტ ქვეშ არის დამარხული და იმის სასელი გამოკრიალია სპილენძის ფიცარზედ. დმერთმან ეკურთხოს ეს სასელი: დედამ დიარსეული შვილი გამოიტირა! «როგორც მამა, ისეთი შვილია,» ნათქვამია და ნამდვილადაც იმას ეკუთვნის ეს ენდაზა. დედამ რომ ის შვილი გამოზარდა, იტოდა კიდეც, რომ გამარჯვებულს დაჭკრავდა! თავის უმცროსს ძმაზე უფრო ბედნიერი იყო ისა: კმაყოფილი. მეორე შვილი ელენესი. რუსეთშიაა ერთგული იყო. როგორათაც მთელი იმისი სასლობა. 1848 წელს დასტრეს არეულობის დროს და 2 დეკემბერს 1851 წელს ისიც მოკვდა. ელენე, მწუხარე, უბედურად მარტო დარჩა. მოშორდა იმათ, ვინც სულითა და გულით უყვარდა. ერთიდან იმედით ცხოვრობდა ეს ცოლი იმ კაცისა და დედა იმ შვილებისა — თავისუფლობის დაცვისათვის რომ თავი გადაუდეს. ერთი ის იმედიდა დარჩა, რომ საუკუნო თავისუფლება ელის იმის ეთიერსა და საყვარელს სულს, რომლის გულისათვისაც დაჭკარგა მთელი ერთგული ბატიოსანი სასლობა, გარდა ერთის წუეულისა! ეს თვრამეტი წელიწადია იმ იმედით არსებობს ეს დედა-კაცი, რომ ერთხელაც იქნება მოვა ისეთი დრო, რომ სულხმა გაიმარჯვოს უფლების დამჩემებელზედ. იმ დღეს, თუმცა ელენეს შვილები აღარა ჰყავს რომ შესწირონ სამშობლოს, განთავისუფლებას, თვითონ მაინც წარდგება სიბრძოლეველად და თუ თვითონ ვერ შეიძლებს ბრძოლას, იმათთან მაინც მოკვდება, ვინც შესძლებს. სათლავამდის თავისუფლების ერთგული დარჩება ელენე, სული აბელ ლოიზისა, რომელიც მესამე წელიწადს მოკვდა სათრანგეთის რესპუბლიკისათვის. რაც შეეხება მეორე შვილს აბელ ლოიზისს, იმის საქმე სულ სხვაა.

— ელენე! — უცბად წამოიძახა სესტერმა, ბარონ ლოიზმა და უგუდგა, თითქო შეეშინდაო — ელენე, ელენე!

დედა-კაცი არ გაიძრა და გასაგრძო:

— მე და ჩემი, ძმა გაეიზარდენით ჩვენს ახალს დედ-მამასთან და ისე ვიყავით, როგორც იმათი საკუთარი შვილები. ჭკვიანი და გამჭრიახი ბავშვი იყო, მაგრამ ვატარაობიდამეე გამოიჩინა ჩემმა ძმამ მარგ ფერმენ ლოიზმა სიიელიდ და ორიზიობა; მაძ ყოველად სვინიდისიანი და ვატიოსანი გეეკვდა, მაგრამ თეითონ ადრე დაიწყო მზადება სისაძაგლისა და უსინიდისობისათვის. მთელი იმისი სიცოცხლე ამითია სავსე. უსინიდისოდ გასცა ორი მეგობარი, ედგ და მალე; უსინიდისოდ მიუტანა ამბავი მთავრობას, რომ იმის წინააღმდეგ «ლურკის ძმებისა საზოგადოების წევრები თავს იყრიდენ ხოლმე იქა, სადაც ჩვენ გავიზარდენით და შეიღვიდა ვეკვანელი. ამისათვის დაასაჩუქრეს ლოიზი.

— ოჰ, სიცოცხვილო! იმპერიის დროს პოლიციის კაშეშად გახდა! ამ გვარი სიეელიდ. გამცემობა, ეკრანისეკლობა, მოეწონა ფეშქს და მისცა იმას მეორადი, ჭკვიანი თანამდებობა, თავისთან სეკრეტრობა. რა იქნა მარგ-ფერმენ ლოიზი კატერლოოს შემდეგ. რა დაემართა. ელენემ არა იცოდა-რა. მხოლოდ 1830 წელს, 29 იანვარს, ელენემ დაიბარა რომ ლუვრის სასახლის წინ შეეგა კარეტა, ჩამოვიდა იქიდამ ერთი ყმაწვილი-კაცი კვერებით და კიეიდლებით მოსილი, შიშისაგან სატოდავად გაცრეცილი; სალხი გაგლეკას უცირებდა, მაგრამ ორი სალდათი მიეშველა ამ გამცემს ეკრანისეკელს და სულელურად გასწირეს კიდეც იმისთვის თავი; ეს იყო მარგ-ფერმენ ლოიზი. პოლინიაკის კაშეში! ამ უსინიდისომ სამართლიანს სახალხო სასჯელს თავი დაალწია, ლონდონში გაიქცა და უშიშ-

რად თვალს იქიდან ადევნებდა, რაც საფრანგეთში ხდებოდა. როდესაც საფრანგეთში ფილიპე ეგალიტეს ვაჟი, ლუი ფილიპე, ჭერტოგი ორლეანისა, მეფედ დამკვიდრდა და იმ რესპუბლიკელ პირთ ბოლო მოუღო, რომელთაც საფრანგეთის განთავისუფლება უნდოდათ და საფრანგეთს ჯაჭვები და ბორკილი შეუყარა, მაშინ ამ ხელმწიფეს მოჰყვნენ თან სულ-მდაბალი, ორ-პირი, ფარისეველი, ფლიდი მონები და მოსამსახურეები; იმათ შუა იყო პოლინიაკის ჯაშუში, ერთგული და პატიოსანი ყმა მეფისა. რაინდი ლოიზ. როგორ ფიქრობ დიდო-კაცო, კი ბუმბერაზი იყო ლოიზი თუ არა?!! დამაცადე! ჯერ არ გამითავებია, ასე კი არ თავდება ამ საუცხო გმირის საქმენი და ოინები! იმან მიალწია თავის წადილს ბოროტობით, ორ-პირობით, უსინიდისობით, გამტყემობით, ფარისეველობით, ფლიდობით, სულ-მდაბლობით... ლოიზი რომ გიზოსთან ერთად მსახურებდა, იმის შემწეობით საფრანგეთის პერობა მიიღო, დიდ-კაცობა. იმის ფიქრით მაშინ ხალხი ეთიღ-დღეობაში იყო, დაშფიდებული, მაგრამ 1848 წელს 22 თებერვალს ხალხი აჯანუდა და ლუი-ფილიპეს შიშის ზარი დასცა, იმის მომხრეები ცდილობდენ ეშველთ როგორმე და პირველი ამ მშველელთაგანი იყო ჩვენი რაინდი ლოიზი; ის ურჩევდა მეფეს: «უველა ეს ოხრები გავუყიდოთ თოთ-იარაღითა.» ცოტა რამ ჯარით უნდოდა ხალხისაგან ამორჩეულ პირების, დეპუტატების გაუქმება, როგორც 1789, 1792 და 1793 წელსა; ყოველს ლონისძიებას ხმარობდა მონტანიარის შვილი, რომ ხასელმწიფო ტასტისათვის ეშველა როგორმე. მაგრამ ამაო იყო! რამდენისამე საათის განმავლობაში ხალხმა გაიმარჯვა. როგორც 1830 წელს, «გაუმარჯოს რესპუბლიკასო» უკირდა ხალხი და იმათ რიცხვში მშვენიერი მალალი ბანით

მარსელიეზას იმდენადვე ახლა ისევ ხალხის მომხრედ გადმოსული ბარონ ლოიზი. ის ისე იმდენადვე ახლა ამბობს, როგორც უწინ «ბარიზიენსს». გუბერნატორობაც მისცეს, რა შეილი ამოარჩიეს!! ეკალას ერთ-ნაირად უწოდებდა «მოქალაქეო», ეგეკალას მმურად და უბრალოდ, თანაბრად, ეკიდებოდა და ისე მსურგალად ვერავინ ახერხებდა ამ წმინდა სიტყვების გამოთქმას: «ძმობა, ერთობა და თავის-უფლება», როგორთაც ისა. მ�დურობით აბეერობდა თავლების ზეცას, გულზე ხელს იდებდა და თითქო დიდი მოწიწებით ამბობდა ამას. ისე უბრალოდ ეწერა თავი,—თავის ხასელს რომ სწერდა ხადმე, «ბარონობასაც» ეი ადარსად ახსენებდა. ხალხის მოსაწონი სიტყვები კიდევ მალე გადაქცა ხელმწიფის მოსაწონ სიტყვებად. გადუდგა ხალხს და ისევ ხელმწიფეს მიუდგა. როდესაც გამოაცხადეს, რომ ხალხი ისევ ხელმწიფის მფლობელობაში შეეთო და «ერთობა, ძმობა, თავის-უფლება» ირღვევა, მაშინ იმან დიდი ჯილდო მიიღო. ხენატორობა და განმეორებით ბარონობა. ეი აგერ შვიდმეტ წელიწადზე მეტია, რაც ეს დარბაისელი ხენატორი, ბარონ ლოიზი, ხალხს წინ უდგება, ლანძღავს და ჭიცხავს, რაც შეუძლია, რესპუბლიკას 1851-ში დაღუპულს და აქებს, ადიდებს იმის დამღუპველს მეფეს. ეი მოკლედ აწერილი საქმეები და ნაწარმოები მარგ-ტერმენ-ლოიზისა, უსინიდისო და უსირცხვილო ადამიანის ამბავი.

ქალი გაჩერდა და თავი გაუშტერა მიწასთან გასწორებულს მოხუცს.

—ახლა რომ გავთავეთ, ვსთქვი რაც მინდოდა და ადარა მრჩება-რა სათქმელი, ახლა წაბძანდით ბარონო! თქვენ გიცდიან თქვენი ფეხთა-მტვერი მოხუები. ფარაჩუკლობით და ეფიდობით სავსე მთხოვნელნი, წაბძანდით იმათთან; ისინი, რა-

საკვირველია, გაოცებულნი არიან, რომ თქვენ ასეთმა დიდმა-კაცმა ამდენს სანს ალირსეთ ლაშარაკი ვიღაცა უბრალო დედა-კაცს. დაჩქარეთ იქმეიფოთ იმათთან, იქნება უკანასკნელი-ღა იყოს ესა, გეუოფეთ ამდენი განცხრომა და შორს ალარ არის თქვენი შვი დღე. მშვიდობით, სუკუნოდ, ბარონ ლოიზ! ელენე ლოიზი, მოქალაქე ისიდორის ქვრივი, გეთხოვება შენ. სუკუნოდ მშვიდობით, იულია!

ამ სიტყვებით დაბოლოვა ღარიბ მგლოვიარე კაბით შემოსილმა დედა-კაცმა, მაღალმა და მკიდურმა და კარებისკენ გასწია. ელვარე თვალებით და შესაზარად გადაჭყედა კიდევ შერცხვენილს და მგვარესავით გაჩერებულს მოხუცს. გადმოხედვაზე, თითქო დანით დაკრესო, აკანკალდა, დაეშვა მუხლებზე, ააბერო თავისი ტოდვილი ხელები და ეკვდრებოდა:

— ელენე, ღვთის გულისათვის, მომიტევე, გეკვედრები!!

ელენე მშვიდობიანად გაჩერებული იყო, თითქო კანონს ასრულებდა რასმე.

— მე ელენე არა ვარ, მე შენი და არა ვარ,— წარმოსთქვა მან ბოლოს—მე ისა ვარ, ვისაც ადრე იქნება თუ გვიან, სიტყვას მოუსმენენ,— მე ვარ ჭეშმარიტება!

მოხუცი მდუმარედ თავ-ჩაღუნული, მუხლ-მოდრეკილი იყო, თითქო ხანჯალი დასცეს თავზეო და ხაშინლად აცახცახებდა. ქალმა ხმა-ამოუღებლივ გვერდით გაუარა, გადასცდა და გავიდა.

— ელენე. ელენე!—მაგრამ იმან ხმა ალარ გამოსცა და ალარც მოჭყედა. სინიდისით დატანჯული, დათრგუნვილი, მიწასთან გასწორებული ლოიზი, თითქო ოთახის იატაკზე დაულურსმავთო, მუხლებზედ იდგა და ღია კარებისკენ შერჩა თვალი. ბირველად იგრძნო დღეს ამ მოხუცმა, რომ მთელი თავისი

სიცოცხლე გაუტარებია ბოროტებით, უსიყვარულობით, თვრა-სვეულობით, თვალდობით და ორ-პირობით. ნანობდა ამას, და-ლად სწუხდა და იტანჯებოდა!

მშვენიერად დალაგებულს და განათლებულს ცხოვრაში. ორ პირად მდგომარე მდიდრად მორთულ მოსამსახურეებს შუა, მრავალ მორთულ და მოგზმულ ხალხის წინ, ნელის ხმიკით, ამაყად და მშვიდად მიდიოდა ღარიბულად მოსილი პატიოსანი და მოხუცის გამამტუნებელი მოქალაქე ისიდორის ქვრივი—თელის ხალხის წარმომადგენელი.

რანი ვიყავით გუშინ?*)

შავთა დროთ ვერა შესცვალეს მის გული ანდამატისა,
იგივ მხნე, იგივ მღერალი, მოყვარე თავის მიწისა.

გრ. ორბელიანი.

I

ქართველების შესუსტება, გულის გატეხა, უკან ჩამორჩომა ამ ყამად შეადგენს იმისთანა აშკარა მოგლენას, იმისთანა ცხად ჭეშმარიტებას, რომელსაც ბევრად, თუ ტოტად, ყველა გრძნობს, ყველა ამჩნევს, არამც თუ განათლებული, არამედ უკანასკნელი უმეცარიც.

ბევრნი თუ არა, ზოგიერთნი მაინც, ამ უკან დახევის, უკან წასვლის მიზეზს ეძებენ იმ მდგომარეობაში, რომელშიაც იყო ჩვარდნილი საქართველო წარსულ საუკუნის დამლევს. ჩვენის აზრით ამ გვარი სჯა სრულიად უსათუოდ ცოდოა და მსხვილს შეცდომილებას შეადგენს. ეს შეცდომილება დიდად მავნებელია ჩვენთვის ორი მხრით: ჯერ ერთი ესა, რომ მეძიებელს უბნევს გზასა და სენის მიზეზს უჩვენებს სრულიად სხვა დროში და სხვა ადგილს, და ამითი ნამდვილ

*) ეს ისტორიული წერილი შემოკლებით დაბეჭდილი იყო შარშან «დროებაში»; ახლა ვბეჭდავთ მას მთლად, ერთი-ორად შევსებულს და განვითარებულს.

მიზეზის გამოკვლევას. ბოვნას და მოსპობას უშლის; მეორეს მხრით იმითია ტუდი, რომ სრულიად ხსვლს, მოსარჩენს სენს რაცხს ძველს სენად, სთველის დიდის ხნის სევდად, ხრონიკულს თვისებას აწერს მას და განგურნების იმედს თითქმის სრულიად უკარგავს მამულის შვილსა.

საიდგან წარმოსდგება ეს მაგნებელი შეცდომილება?

უმეტეს ნაწილად იქიდგან, რომ ჩვენის სამეფოს სახლის, ბაგრატიონთა გვარის, დაწვრილმანებას, გათუქსავტებას და დაუძეურებას მიაწერენ მთელს ერსა, გადაქცთ მთელს სალხზედ და კერძო წულულს რაცხავენ საზოგადო სენად, მაგრამ. ვიმეორებთ, ეს შეცდომაა.

მართალია თვით მეფე ერეკლე მეორე, საუკეთესო წარმოძადგენელი, ვახტანგ მეექვსის შემდეგ, ბაგრატიონთა გვარისა მეთვრამეტე საუკუნეში, წინ-აღუდგა დასავლეთის ჯ ალმოსავლეთის საქართველოს შეერთებას, რომელსაც ერთ-პირად და მხნედ თხოულობდენ იმერნი და ამერნი და, ქვეყნის საუბედურობ. ჩაშალა ეს ბრძნული წადილი ერისა იმ ეგოისტურ წვრილმან მიზეზის გამო, რომ თავის შვილის-შვილისა-თვის ან ეწყენინებისა და ან მოეკლო იმერეთის ტახტზედ თვრთვაშობასა. ისიც ჭეშმარიტია, რომ თვით მემკვიდრემ საქართველოს ტახტისამ გიორგიმ, უბრალო უსიამოვნებისა გამო მამასთან, საშინელ განსაცდელის ყამს ან მოაშველა ერეკლეს ქიზიყიდგან ჯარი სპარსელების წინააღმდეგ და შეიქმნა მიზეზი თავის ქვეყნის ათხრებისა ალა-მამად-ხანისაგან; აგრეთვე ცნობილია ბეგრისათვის ისიც, რომ გიორგი მეფე თითქმის მთელ თავის დროს ატარებდა ერთი მხრით ზაქის ხორცის შექცევაში და მეორე მხრით ხატების მოხვევაში და ბერულ ჩხირკედელაობაში მაშინ, როდესაც ეოველის მხრით მის

სამეფოს მრავალი მტერი აქვდ-იქითგან უწყვეტდა ილაჯსა, გლეკვდა და ალხრეცდა. ისიც სამდვილია, რომ მეფეკვიდრე გიორგი მეფისა, დავით, გენერალ-ლეიტენანტი რუსის ჯარისა, იმის მაგივრად, რომ აღეფალ და აშფოთებულს ქვეყანას ბატონად ასწენოდა, თავის რეგენტობის უფლებას წარიღმან, ბიროვან ჯავრის ამოსაყრელად სმარობდა და ამასთან საბუროლიდეში ჭურიდა შორს გამჭვრეტელს მამულის-შვილებს, რომელნიც კარგად ჭსედავდენ, რომ ის, უგუნურ ესავსავით, ოსპის შეჭამადზედ სტვლიდა თავის-უფლებასა და ღუბავდა ქვეყანასა. ბოლოს ისიც ბეგრსა აქვს შეტეობილი, რომ სამეფოს სახლის წევრნი, საუბედურად ქვეყნისა, მეტად გამრავლებულნი, ერთმანერთის მტრობაში, ჯიბრში და ქვეყნის დალტობაში ერთმეკდენ ულსა. შემოჭვალთ საქართველოში მისი მოსისხლე მტრები, აქედვინებდენ მას და მოკლებულნი იყვნენ საზოგადო სიკეთეზედ და ინტერესებზედ ზრუნვასა, საბოლოიეო აზრებს და წადილებს. — ყველა ეს ფაქტები და მრავალნი მათ გვარნი სრულს ჯეშმარიტებას შეადგენენ, მაგრამ ყველა ეს რას ამტკიცებს? მხოლოდ მას, რომ ბაგრატიონთა გვარი ადარ იყო ამ დროს წარმოადგენელი ქვეყნის სიკეთისა, იმის დროშაზედ ადარ ეწერა ბედნიერება საქართველოსი, ის ყველაფერზედ მომეტებულად, ყველაფერზედ უწინ ზრუნვადა თავის წვრილმან საგებლობაზედ, ბიროვან სიამოვნებაზედ და მას მსხვერპლად სწირავდა ერის საგებლობას, საღხის ინტერესებსა.

II

სრულიად სხვა სურათს, სხვა სანახავს წარმოადგენდა თვით საქართველოს ერი. თუმცა იგი დიდის ხნის განმავლობაში იყო სამხედრო შერჩევის ქვეშ, რომელიც საუკეთესო მამულის ვაჟ-კაცთა ულტავს ბრძოლის ველზედ უჩამაველობითა და გვარტომობის ადორძინების სასწრაფზედ ბურთსა და მოედანს უტოვებს ჩათლახ ეგზემპლიარების ერისას, თუმცა შეუწყვეტელ და დაუსრულებელ ბრძოლის გამო აუარებელ მტერთან საქართველო ბევრგან იყო დაწრილი და შესუსტებული და თუმცა ბევრი მკაცრი გარემოება აწუხებდა გარედანაც და შიგნიდანაც, მაგრამ ორგანიზმი ერს სნეული არა ჭქონდა, ჯანი და ღონე კიდევ ბლომად მისდევდა და უკეთესის მომავლის იმედი გულში უღვივოდა. თავისი ღვაწლიანი მარჯვენა ბევრგან ჭქონდა დაკოდილი და დასისხლებული, მაგრამ მითი ჯერ კიდევ მაგრა ეჭირა დროშა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისა, ჯერ კიდევ მტკიცედ იცავდა ბირველს ადგილს კავკასიის სალხთა დასში, ჯერ კიდევ ერთად - ერთი ლამპარი იყო ცივილიზაციისა მთელს მცირე ასიაში.

ამ გვარ დასკვნამდის მივა ჩვენის ერის შესახებ ვინც, ვინც კი უურადღების დამყარებით ჩაუკვირდება საქართველოს მაშინდელს მდგომარეობასა და შეიძლებს დასერილის ქერქის ქვეშ გაარკვიოს სული გული და მთელი, მომავლიანი შინაარსი.

დავიწყოთ თუნდა იქიდგან, რომ დაუსრულებელ ხიფათთაგან, აუარებელ დაწირებათაგან საქართველომ ისე გამოიტანა თავი, რომ სახელმწიფო ვალი სრულიად არ დაიდო. მარ-

თავდაც, გარეგანის ვალის აღება თითქმის შეუძლებელი იყო მაშინდელს დროში და მდგომარეობაში, მაგრამ შინაგანის ვალის სესხება კი ყოველთვის მოხერხდებოდა. თითონ სალხშიაც ეერძო ვალი იშვიათის მოვლენას შეადგენდა... შემძლებელნი სახლობანი თვით გლეხთა შორის ბევრნი იყვნენ და ჭირნახულის გარდა ფულიც ბლომად ჰქონდათ, თუმცა ფული მაშინ ერთი-ათად უფრო ძვირი იყო, მანამ ჩვენს დროში. ამას, სხვათ შორის, გვიმტკიცებს ის ფაქტი, რომ წინადაც ბლომად ჰქოლობდენ და ახლაც სან-და-სან ჩოლობენ მიწაში ფულით სავსე ქილებსა, ჩვენს წინა-პირთაგან ჩაფლულებსა. ძველებური დოვლათი ესლაც ნატერის საგანს შეადგენს სალხში. საჭმელ-სასმელი, ტანთ-საცმელი თუმცა მარტივი იყო, მაგრამ თითქმის ყველას საკმაოდ ჰქონდა. მაშინდელი საიათეგ ყველაფერისა ახლა ჩვენთვის თითქმის საარაკო და დაუჯერებელ ამბავს შეადგენს. საგვირველიც არ არის: ყველაფერი ნიეთეულობა ცხრა მთას იქიდგან როდი მოდიოდა ახლანდელსაკით. არამც თუ ქალაქებსა, თითქმის ყველა სოფელს ჰყავდა ხელოსნები, რომელნიც აკმაყოფილებდენ სალხის მოთხოვნილებათა. მაშინდელი საფეიქროები, მაგალითად, რომელნიც მოფენილნი იყვნენ მთელს საქართველოში, უხვად უმზადებდენ სალხს სამოსელსა. მერდინებსა, შალებსა და სხვა მატერიებსა. სხვა – გვარი ხელოსნობაც მაღალ იდგა. ერთის რუსის გენერალის, გვარად სლეიგიცკის, მოწმობით, წარსულის საუკუნის დამლევს გამოჩენილი ხელოსანი ქართველი ივანე ზოტიშვილი აკეთებდა და ჰყიდდა ბაზართ თითოს იმისთანა სამკრთოებლებს, რომელთაც „არცა ერთი ნაკეთი ევროპაში არ შეედრებაო“. შესანიშნავია, რომ 1827 წელს, როდესაც სლეიგიცკის, ჩვენს ქვეყანაში დაბ-

რუნებულს, მოენდომებინა ამ გვარიგვ სამართველოის ეიდგვ, ეს სელოსნობა სრულიად ამოეწყვრიალიო თბილისში. ოქრო-მჭედლობა, მხატვრობა, არსიტექტურა ქართველებში გავრცელებულნი იყვნენ და თვითეულს სელობას ჭეკანდა გამოჩენილი და სახელ-განთქმული სელოსნები, როგორც მაგალითად: გლახა ზაზიაშვილი, ჩინებული არსიტექტორი, ეკლესიების მშენებელი, გაბრიელ მასსალოვი, ოქრო-მჭედელი, ნიკოლოზ მხატვარი, აბასაზი და სხვ...

მეურნეობა, შუა საუკუნოებში აუვაკებული, არ იყო სრულად შეჩერებული გაუკეთესების გზაზედ, გარეგანის შეეწრობების გამო და ტოტალთი მაინც წინ მიდიოდა წარსულ საუკუნეშიც. ამას, სხვათა შორის, გეიმტეიცებს ასალის არხების გაკეთება ულაბურ ადგილების მოსარწყავად; გაბატანგ მეექვსის სათლავის ქვაზედ, სხვათა შორის, ეკითხულობთ შემდეგს სიტყვებს: «ქსნის რეი ხუნარს წაგიდეს, გალმეთიც მოვრწყე ველანი. მაშვრის რე ტბას შეეფიე, შიგ თეგზი ჩავსვი უველანი...» მრავალი ქვით-კირის ნასასლარები, ნადარბაზეგები, რომელიც ამ ოტის წლის წინად უველა სოფლებში ბლომად იპოვებოდა და ასლაც იპოება, ქვით-კირის ეკეთერთელ ტასეები, აგებული წარსულ საუკუნის მეორე ნახევარში, ამტკიცებენ, რომ ასალი შემძლებელი იყო და კარგს მდგომარეობას შეჩვეული. ძველებური გულანი ლხინი საქეეფოდ კაცებისა და ქალებისა, რომელსაც ჩვენგანი ეეფლა მოსწრებია ბატარაობაში და რომელიც ასლა თითქმის სრულად განქრა, მეტადრე ქალებში, ცასადგ გეიჩვენებს, რომ მაშინდელ ცხოვრებას ქართველებისას არ აკლდა ჭეშმარიტი სიხარული, თუმცა გარეგანი სიფაფა და გაჭირვება ხშირად ადგა კარზედ.

«საქართველო ერის ქვეყანა, სადაც მეტის-მეტი სიამოვნებით ცხოვრობენ. თუმცა იავად კი ისმენ ამ სიამოვნებას», ამბობს მსოფლიო მოგზაური დელაბორტი, რომელმაც საქართველო დაიარა 1768 წელში. «ეს ქვეყანა სავსეა ბუნებით, ბალეულობით და ხიდით. აქაური ბუნი და ხორცი მეტად გემრიელია. ღვინო მოჭყავს ძალიან კარგი და ქართველებს სმაში ვერავინ შეედრება. ქალები საქართველოში ისეთი მშვენიერები, ისეთი ლამაზები არიან, რომ გინუცვიფრელად მე მათ ვერ შევხედავდი. მამა-კაცები არიან ამაყნი და ამბარტავანნი და ისე სძულთ ხომეინი, როგორც ჩვენ უნიები, რადგანაც ხომეინი კადრულობენ ყოველ-გვარს დაბალს საქმეს, ოღონდ კი თუ ფულის გამორჩენა შეიძლონ. თუ კარგად გავშინჯავთ, არა ერთს მზგავსებას ვიპოვნით ქართველთა და ფრანცუზთა შორის.»

ეგველა ეს სიკეთე იყო შედეგი უმთავრესად სამის სასარგებლო სამეფო დაწესებულებისა. ჩვენი სახელმწიფო სრულიად მოშორებული იყო იმ სამს უმთავრესს ‘სენსა, სამს მრავალთაგვარს სვავსა. რომელნიც ყველგან ხალხის დოვლათს ჩანთქამენ, ულაბეენ, აღარიბებენ ერსა და ბიჩრში სულსა ხუთავენ. მე ვამბობ ბურჟუაზიაზედ, ბიუროკრატიაზედ, და სამუდამო ჯარზედ. ვაჭარი მაშინ ჩვენში ბურჟუად, ხალხის სისხლის მსმელ წურბელად ვერ გადაიქცეოდა. რადგანაც ეშინოდა დაიარალებული ხალხისა და თავის მხეცურს ინსტინკტებს თვითონვე ლაგამსა სდებდა. სამართალი ჩვენში იყო სიტუაციერი და საქვეყნო მისი წარმოება იყო წაუვანილი უკანასკნელ სიმარტივემდე, — კანცელარიას, უფიცხეს ჩინოვნიკების ორ-აქტ, სამ-აქტიან ჯამაგირს ისე ვიყავით მოკლებულნი, როგორც ეურმნის ნაცარს. სამშობლოს მტერთაგან იცავდა საერო მილიცია, რომელიც მშვიდობიანობის დროს თავის გამრეკელი

მარგვანეთ სიმდიდრეს იძენდა და ლაშქრობის დროს ხმალს ამდენვარებდა. ამიტომ სახელმწიფო სარგი იყო ისეთი მცირედი, რომ გლეხი მის გადახდას ვერც კი იტყობდა. თამამად შეიძლება თქვას კაცმა, რომ რაც ჩვენმა გლეხობამ მარტო ორღობეულის დუბერნატორობის დროს გაიღო სარგი, იმოდენა იმას არ გამორთმევია მთელის მეთვრამეტე საუკუნის განმავლობაში. რაც შეეხება სხვა ტონი სარგს, ისიც საგრძნობელი იყო, რის გამოისობით, ამას მეითხველი რავდენსამე სტრიქონის ქვემოდ შეიტყობს.

მაშინდელი საქართველო ჩვენს გონებაში ახატებს როგორც ათარებული ქვეყანა, მეტად თხლად დასახლებული და მცხოვრებთა რიცხვით ძალიან შემცირებული. ისტორიულის ფაქტების გაცნობა ამ შეხედულობასაც სრულიად ატრუებს. მართალია, ჩვენი ბატივ-ცემული მეისტორიე ბ. ბაქრაძის გამოგვლევით, მარტო ერთის შემოსვლაზედ შახ-აბასმა კახეთში გაწყვიტა 60—70 ათასი სული და ტყვედ სპარსეთში წასხა 100,000 მეტი; ისიც მართალია, რომ ლეკებმა ჩვენგან წასხმულ ტყვეებით ცამეტი სოფელი დაასახლეს დღესტანში; აგრეთვე შეშმარიტია. რომ წარსულის საუკუნის დამლევს ბევრი სოფლები, გასუშტის კარტებში მოხსენებული, სრულიად გაქვრენებული იყვნენ; მაგრამ მაინც მაშინდელი რიცხვი მცხოვრებთა ბევრით აღემატებოდა ახლანდელსა. აი ამისი მტკიცე საბუთი. თბილისის აკლების შემდეგ სპარსელებისაგან მეფე გიორგიმ მოახდინა კახეთში მცხოვრებთა აღწერა და აქ აღმოჩნდა 42,000 კომლი კაცი. თუ სახეში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ იმ დროს ქართველები სცხოვრობდენ დიდ-დიდ ჯალაბობით და თვითო ჯალაბში იქნებოდა არა ნაკლებ ათის სულისა, მაშინ ჩვენთვის აშკარა იქნება, რომ კახეთში ამ დროს

ყოფილა ოთხი ათასი სული. ეს რიცხვი ბევრით აემატება კა-ხელების ახლანდელს რაოდენობასა.

როგორ ხდებოდა ესა? რატომ არ ვერანდებოდა ქვეყანა, რომელიც თავის ძეთა დას-დასობით ჭკარგავდა სიკვდილით ბრძოლის ველზედ და ტყვეთ წაყვანით სპარსეთში, ოსმალეთ-ში, დაღესტანში და გადასახლებით რუსეთში? რის მეოხებით მრავლდებოდა ასე შეუშოვრად ჩვენი ერი? ეს ხდებოდა იმი-ტომ, რომ, როგორც წინად მოვიხსენეთ, ნიკოთიერობითი კე-თილ-დღეობა სალხისა, მისი ქონება, მისი დოვლათი იდგა იმდენად მაღალ ხარისხზედ, რომ სიკვდილს ავად-მყოფობისა-გან ხდიდა იშვიათსა და ყოველ-წლიური ბრუტენტი სიკვდი-ლისა იყო, რაც კი შეიძლებოდა ნაკლები. და ყველამ კარგად ვიცით, რომ სიღარიბე და ავად-მყოფობა ერთი ათად და ოცად უფრო მომეტებულს ხალხსა ჭყლეტს, ვიდრე თვით ხან-გრძლივი და უბედური ომი გარეშე მტრებთან.

III

ამ სწორედ საკვირველს მოვლენას, დოვლათის სიუხვის გარდა, სხვა მიზეზებიცა ჭქონდა. დიდი ხანია ნათქვამია: კაცი არა მარტო შურით იქმნების ცოცხალიო. ქართველს ერს, გულ-ჩვილს, გულ-წრფელს და მგრძნობიარეს, მარტო კუჭის სიმაძღრე ვერ აკმაყოფილებდა ისე ადვილად ხშირს სისხლის დე-ნას ძარღვებიდგან, თუ სხვა-გვარ სიკეთესაც არ ეცხოველებინა მისი ხიფვთიანი არსებობა. ეს სიკეთე მდგომარეობდა იმაში, რომ დამჩაგვრელს უღელს მონობისას მოკლებული იყო და სარგებლობდა იმისთანა განწყობილობით წოდებათა შორის,

რომელიც სალხს ამხნევებდა და ადვილად ატანინებდა გარეგან გაჭირვებათა. ბატონ-ყმობის სამაგელს სენს მაშინდელს დროში სრულიად სხვა ხასიათი და თვისება ჰქონდა. თავად-აზნაურნი მაშინ ფუფუნებით ცხოვრებას რადი იყვნენ მიჩვეულნი. როგორც პირველ რიგის მამულის-შვილნი, ისინი მუდამ შეიარაღებულნი იდგნენ ბრძოლის ველზედ, მარტივს, სპარტანულს ცხოვრებას მიჩვეულნი. მათი მოთხოვნილებანი თითქმის არასთვრით განირჩოდენ გლეხთა მოთხოვნილებათაგან. ამიტომ ბატონები მაშინ ყმებისაგან იღებდენ მცირე გადასახადსა. ამასთან გლეხის ერთგულობა, სიყვარული, მათთვის მიუცილებელს საჭიროებას შეადგენდა. რადგანაც ორივე მხარე ერთს ტალღაში იწოდა. გლეხნი ამლევდენ თავად-აზნაურთ მხარსა, იყვნენ მათი მცველნი. საზოგადო მხნეობით იგერებდენ მტერსა და ერთმანერთს უფოთდენ ჭირსა და ლხინსა. გლეხთა და თავად-აზნაურთა შორის ჩამომდგარი არ იყო არარაიმე მესამე, უტხო ძალა რომლის შემწეობით და დახმარებით უკანასკნელთ შესძლებოდათ დაეჩაგრათ გლეხნი. იმასაც კეთილი გავლენა ჰქონდა ამ გვარ გასწორებულებაზედ გლეხთა და თავად-აზნაურთა შორის, რომ სპარსეთი და ოსმალეთი, სადაც ჩვენებს ხშირი მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ ხან ნებით და ხან უნებლიეთ, სრულიად, მოკლებულნი იყვნენ ბატონ-ყმობის სენსა, უთანასწორობასა ერთსა და იმავე სარწმუნოების შვილთა შორის. არისტოკრატიულ სიბრიყვეს მაშინ ჩვენში ადგილი არა ჰქონდა. თავად-აზნაურობა შემკული იყო ვაჟ-კაცობით, მხნეობით, გულადობით, სამშობლოს წინ დიდი სამსახური მიუძღოდა და სათაკილოდ მიაჩნდა გვარეულობით, ჩამამავლობით ეამაყნა. კაცი ჩამამავლობით მხოლოდ მაშინ ამპარტავნობს, როდესაც მოკლებულია კაცურ თვისებათა. ადამიანურს

სიკეთესა, და ჩვენი თავად-აზნაურობა იმდენად რაცხდა თავის თავს მაღლა მდგომარედ ამ ნაკლულევანებაზედ და იმდენად იმედი ჰქონდა თავის პიროვნობითის ღირსებისა, რომ ვგონებთ, თითონვე გამოსთქვა ანდაზა: «თუ კაცი თითონ არ არის, ცუდია გვარი-შეილობა.» ბატონი ხშირად იყო პატრონი, მოსარჩლე და მფარველი თავის უმებისა და არა მათი ტვინის ამომწოვი. იმას სასიქადულოდ მიაჩნდა თავის უმების კეთილ-მდგომარეობა, მათის დოვლათის სიუხვე და ბედნიერება. მარტო ამ სათნოიან განწყობილებით ბატონთა და უმათა შორის აიხსნება ის ფაქტი, რომ ტუკეობიდგან დაბრუნებული გლეხები, რომელნიც ერეკლეს ბძანებით უმობიდგან სრულიად განთავისუფლებულნი იყვნენ, თითონვე ეძებდენ ბატონებს და თავის ნებით უბრუნდებოდენ მათ «რათა არა დარჩენილიყვნენ ღვთის-ამარა, უპატრონოდ და უმფარველოდ». რასაკვირველია, ბატონ-უმობა, როგორც ბუნების წინააღმდეგ და ადამიანის ღირსების დამცირებელი დაწესებულება, მაშინაც საძაგელს სენს შეადგენდა, მაგრამ, ვიმეორებთ ეს სენი მოკლებული იყო თავის გამრუვნელს და დამამხობელს თვისებასა.

მართალია, საქართველოს ფეოდალებს შორის იშვიათად არა ჩნდებოდენ პირნი, რომელნიც, რაცა, თავის საკუთარს ინტერესს, თავის გულის წადილს ვერ მიეწყოდენ ხოლმე, საკუთარის ძალით, «გულ-გრილად მიმართვიდენ საქართველოს დაუძინარ მტერთა და მათის აურიცხველ ჯარებით შემოესეოდენ თავიანთ საძმობლოს და ანარჩებდენ მას», მაგრამ ეს ფაქტი ამტკიცებს მხოლოდ საისაძაგლეს, საამაინჯეს პირუტყულს თავ-მოყვარეობას და მხეცურს შეუბრალებლობას ზოგიერთა თავად-აზნაურისას და არა მთელის წოდების საწამ-

ხდრეს და ღალატსა. ამ გვარი ღალატი ქვეყნისა დიდს ვნებას აძლევდა არა მარტო გლეხთა, არამედ თავად-აზნაურობასაც. შემოსეულს მტერს ებრძოდენ, თავს აკლავდენ არა მარტო გლეხნი, არამედ თავად-აზნაურნიც, რომელნიც ყოველთვის ზირველ დასში იბრძოდენ წინააღმდეგ მტერთა და მოღალატეთა... ვერც ერთს ერს ვერ დაასახელებთ ვერც ძველს ისტორიაში და ვერც ახალში, რომელიც მოკლებული ყოფილიყოს ამ გვარს შინაგ გამცემელთა. ათინელებზედ ნიჭიერი და დედა-ქვეყნის მოყვარე ერი დედა-მიწის ზურგს ჯერედ არ აღუზრდია, მაგრამ გადაფურცლეთ ამ საკვირველის ერის ისტორია და მთელს გუნდს შეხვდებით მოღალატეთა და გამცემელთა. ზოგნი მათგანნი აქებებდენ თავის მშვენიერს და ბედნიერს საამშობლოზედ სპარსთა, ზოგნი სპარტელთა, ზოგნი მაკედონელთა და სხვათა. მარტო ალკიბიადის ღალატმა იმდენი ვნება მიაყენა ათინასა, რავდენიც ვერ შესძლეს სპარტის ყველა სარდალთა, და ისე მიასუსტა, რომ შეიქნა ერთი უმთავრესი მიზეზი ათინის დამხობისა სპარტისაგან. მაგრამ ესა და ამ გვარი ფაქტები რას ამტკიცებენ? ნუ თუ მას, რომ ათინის ერის დაწინაურებული წოდება, რომლისაგანაც გამოდიოდენ მამულის მოღალატენი, იყო გარეგანილი, დამახინჯებული და საამშობლო ქვეყნის მტერი? ამ გვარს დასკვნამდის არავინ არ მისულა და არც არავინ მივა ათინის არისტოკრატიის შესახებ. ამიტომაც დიდს უსამართლობას ჩავდიკართ, როდესაც ჩვენ, ზოგიერთა თავად-აზნაურის მოღალატეობის გამო, მთელს წოდებაზედ კამბობთ: «ისეთი სასტიკობა, მხეცური დაუნდობლობა, როგორიც ჩვენმა თავად-აზნაურობამ გამოუჩინა თავის საამშობლოს არსად და არავის არ გამოუჩენია.»

ჩვენის აზრის შერყევა არ შეუძლია იმ ფაქტსაც, რომ

ძველის კანონის ძალით თავადის მკვლელს უნდა გადახდომოდა ორმოცი ათასი თეთრი და უბრალო მონის მკვლელს კი მარტო ოთხასი. ჯერ საჭიროა დამტკიცდეს, რომ ეს კანონი მოქმედი კანონი იყო და არ ეკუთვნოდა ძველის საუკუნოების მკვდარ კანონებსა, რომელთა ძალა გაუქმებული იყო ცხოვრების და ისტორიის მიმდინარეობით. ამ გვარი მკვდარი კანონები, შუა საუკუნოებიდგან დარჩენილნი, ეხლაც ბევრნი მოიპოვებიან ევროპის ყველა სახელმწიფოებში. ინგლისში, მაგალითად, აქამდის გაუქმებლად არსებობს ქალალდზედ საბუთი შუა საუკუნოების კანონი ბეჭდვის შესახებ, მაგრამ ნაძდვილად კი ბეჭდვა სრული თავისუფლებით მოქმედებს. ბევრი გარემოება, წინედ ნახსენები და შემდეგ მოსახსენებელი, გვაძლევს საბუთს ვიფიქროთ, რომ მკვლელობის შესახებ კანონიის დიდი გასხვავება ჩვენში ეკუთვნოდა უმოქმედო კანონებსა, უძლურს ძველ დაწესებულებათა.... მაგრამ, ვსთქვათ, რომ მოხსენებული კანონი გამოდგა მეტ-ნაკლებობით მოქმედი და არა მკვდარი დაწესებულება,—ეს გარემოებაც ჩვენს აზრს ვერ დაარღვევს. ეს კანონი მხოლოდ იმას ამტკიცებს. რომ ჩვენს წარსულს ცხოვრებას, როგორც ევროპის ყველა სახელმწიფოებისას, არისტოკრატული დაწესებულება ჰქონდა; მაგრამ განა ჩვენ იმას ვამბობთ, რომ ჩვენში თავადი ბატონი არ იყო და გლეხი ყმა? ჩვენ მხოლოდ იმაზედ ვდგევართ, რომ ჩვენის ქვეყნის მდგომარეობა, პოლიტიკური გარემოებანი იყო იმ გვარი, რომ ბატონ-ყმობის ულელს ამსუბუქებდა და შეჰქონდა მასში სათნო ელემენტი. ადამიანური ურთი-ერთობა გლეხთა და თავად-აზნაურთა შორის.... ნაძდვილი დამყავებული პატრიოტობა იქნება—სთქვას კაცმა, რომ არა სხვა ქვეყანას არა ჰყოფია იმისთანა ერთგული თავად-აზნაურობა, როგორიც ჰყავდა ჩვენს

საქართველოსაო. მეორე მხრით არა უკეთესი უკიდურესობა მოსდით მათ, რომელნიც ჭქადაგობენ, რომ ჩვენისთანა მხეცური, დაუნდობელი და ქვეყნის მოდალატე თავად-აზნაურობა არავის და არას დრეს არა ჭყოლია. ეს აზრი უსამართლობას შეადგენს არა მარტო თავად-აზნაურობის, არამედ გლეხების წინაშეც. გაუო, თუ ასეთი უსაძაგლესი და უმავნესი რამ იყო ჩვენი თავად-აზნაურობა, რატომ გლეხობა არ აკანუდა მის წინააღმდეგ და არ ამოყლიტა? ნუ ვინ იტყვის, რომ გლეხობას არ შეეძლო ეს მოეხდინა. იგი შეადგენდა დიდს უმრავლესობას ერისას, იყო დაიარაღებული, ბრძოლაში გამოცდილი და ამასთან თავად-აზნაურობაც მოკლებული იყო მოსარჩლე ძალას: სამუდამო ჯარი, რომელიც ყველგან არისტოკრატიას შველოდა და გლეხობას ხელს უკრავდა, ჩვენში არ არსებობდა და მეფის უფლებასაც აკლდა ძალა და ღონე. «თუ რომელიმე უფლება ხალხზედ არის მისთვის მძიმე და ამასთან იგი უსარგებლოა მისთვის, ხალხი დიდ-ხანს არ დაანარჩუნებს ამ უფლებას შეუმუსვრელსა», ამბობს ერთი საფრანგეთის მწერალი. ჩვენი ისტორია სრულიად არ წარმოადგენს იმისთანა მაგალითსა, როგორც გალესების ბრძოლა არისტოკრატიის წინააღმდეგ საფრანგეთში დიდის რევოლიუციის დროსა და გერმანიაში მეთექვსმეტე საუკუნის განმავლობაში. ჩვენის თავადაზნაურობის და გლეხობის ურთი-ერთობითი განწყობილობა უფრო მოგაგონებს ინგლისსა, სადაც არისტოკრატია დასლოებული, დაკავშირებული იყო ხალხთან და მასთან შეერთებული იბრძოდა მეფის უფლების წინააღმდეგ... იმ ფაქტიდგან, რომ ჩვენი ისტორია არ წარმოადგენს გლეხობის აკანუებას, ბრძოლას, ომებს ბატონების წინააღმდეგ. გაძოდის შემდეგი აუცილებელი დალემა: ან ჩვენი გლეხი იყო მთლად უგუნუ-

რი, სრულიად უძლური, გაუბედავი, ყოველ პროტესტის ძალას მოკლებული და პირუტყუულის მოთმენით ზიდავდა მონების უღელს, რომლის მოშორება მას ადვილად შეეძლო და მაშასადამე მკვდარს ელემენტს წარმოადგენდა, ან თავად-აზნაურობა არ იყო მოკლებული შებრალებას, სათნოებას და ადამიანურს განწყობილებას გლეხებთან. ჩვენ მეორე დასკვნას ვადგენართ და ეარს-ვყოთთ პირველსა არა მარტო იმიტომ, რომ იგი უსაფუძვლოა, არამედ იმიტომაც, რომ იგი უნუგეშოა. ჩვენის ქვეყნის მომავალი დამყარებულია გლეხობის წარმატებაზედ, მის ადორძინებაზედ. მაგრამ რა იმედი უნდა გვქონდეს მისი, თუ იგი ათასის წლის განმავლობაში წარმოადგენდა გონებით, ზნეობით და ფიზიკურის მხრივ მხოლოდ უძლურებასა, არაფერობასა?!... არაფერიდგან თავის დღეში არაფერი არ გამოსულა. თუ ჩვენი წარსული ცხოვრება ერთის მხრივ წარმოადგენდა მხეცურს ულმობელს მჩაგვრელებსა და მეორეს მხრით მიწასთან გასწორებულს მონებსა, რომელნიც პირუტყუულად, ხმა-ამოუღებლივ ითმენდენ არა ადამიანურს მდგომარეობასა, მაშინ მომავალზედ სრულიად უნდა ხელი ავიღოთ და მკვდართა თანა ჩავიჩიცხნეთ. რაცა ამ გვარს აზრს ჩვენის წარსულის შესახებ ქადაგობენ იმისთანა ჩინოვნიკები, როგორც ბერჟე და მის ამქრის ვაჟ-ბატონები, ეს სრულიად საკვირველი არ არის, რადგანაც მათ სურთ დაიმსახურონ ჩვენის გამომხსნელების სახელი და მუდამ საუკუნურის საბუთი ხელში ეჭიროთ. მაგრამ არ შეიძლება არ განცვიფრდეს კაცი, როდესაც მთელი დასი ჩვენის ინტელიგენციისა იმავე აზრს ადგია და ამ გვარს მსჯელობას ავრცელებს: წინედ არაფერნი ვყოფილვართ, ახლაც არაფერნი გახლავართ, მაგრამ შემდეგში კი ბრწყინვალე მომავალი გველისო. ჩვენ კი იმ აზრისანი

ვართ, რომ უწინ ჩვენც რანიმე ვუოფილვართ, ჩვენც გვქონია მნიშვნელობა, ჩვენცა ვრეულვართ ერთა დასში, და თუ ახლა ძლიერ უკანა ვართ ჩამორჩომილნი და დავრდომილნი, რაიმე მნიშვნელობას მოკლებულნი ამის დამნაშავენი არიან ახალნი გარემოებანი, რომელთა ცვლილების შემდეგ ჩვენი მდგომარეობაც შეიცვლება და მტკიცედ დავადგებით პროგრესის გზასა. ამ ცვლილებაზედ არის დამოკიდებული, როგორც ერთვნული წარმატება, ისე სოციალურ მდგომარეობის გაუმჯობესობა *).

---

*) ის აზრები შესახებ უწინდელ თავად-აზნაურობის მავნებლობისა, რომელთაც ჩვენ ვეწინააღმდეგებით, გამოთქმული იქმნენ, სხვათა შორის, ბ. ხუდადოვის ორ შესანიშნავ წერილში, სახელად «უსაფუძვლო წადილი», რომელნიც დაბეჭდილნი არიან «ივერიის» ივნისის და ივლისის წიგნებში. მკითხველი ძალიან მოსტყუვდება, თუ იფიქრებს, რომ ჩვენ ავტორის სხვა აზრებსაც უარს ვუოფთ. წინააღმდეგ ამისა, ჩვენ მას ვეთანხმებით თითქმის ყველა სხვა მსჯელობაში, და მეტადრე იმაში, რომ მოსავლის მეოთხედის ძლევა და ტყე-საბალახოს გამოწირვა გლეხთაგან შეადგენს უმთავრესს დაბრკოლებას მათის კეთილ-დღეობის დამყარების გზაზედ... თუ მკითხველს არ წაუკითხნია ორი წერილი ბ. ხუდადოვისა, დიდი დანაკლისი მოსვლია. თავ-დაჭერილი, თავაზიანი კილო, რომელიც ისე უხდება ყოველ ლიტერატურულს ნაწარმოებს, ლოღიკური მიმდინარეობა შინაარსისა, მარჯვე დაპირდაპირება აზრებისა და ბოლოს მსუბუქი, კანონიერი ქართული ენა—ყოველივე ეს ხდის ამ წერილს სასიამოვნო და სასარგებლო საკითხველად. ავტორი, როგორც სჩანს, ეკუთვნის განვითარებულ და მოაზრე პირთა, რომელნიც ჩვენს მწერლების დასშიაც, სამწუხაროდ, ძალიან ნაკლებად მოიპოვებიან. დიდად სასურველია, რომ ამ პირველს სტატიას ბ. ხუდადოვმა სხვა სტატიებიც მოადევნოს და შეიქმნეს მოღვაწე ჩვენის ლიტერატურის ასპარეზზედ, რომელზედაც ხშირად ბურთი და მოედანი რჩებათ უენო და უაზრო მჯღაბნელებსა.

რასაც ეხლა ვხედავთ მტრულს განწყობილობას, საშინელს სიძულილს ომებსა და ბატონების შორის, ტვინის ამოწოვას გლეხებისას ბატონების მხრივ, წუვეტას და ულეტას ბატონებისას გლეხების მხრივ— ოოგდოვე ეს დაიბადა ამ საუკუნეში, როცა ბატონსა და ყმას შუა ჩამოსდგა შტიკი და შუბი, რომელთა მოხმარება გლეხების წინააღმდეგ ადვილი იყო, როცა თავად-აზნაურობამ დასტოვა ღვაწლიანი არსებობა, მარტივი ყოფა-ცხოვრება და მიეცა ცუდაობას და პირუტყვულ ფუფუნებას, როცა მან მოინდომა გლეხების ოთოლით არისტოკრატიული საადგომი გაეკეთებინა, მოერთო ძვირ-ფას ეკრობიულ მებელითა, ზედ ჩაეცვა ინგლისის მაუდი, ჭოლანდიის ტილო, კარშვის წაღები, ხშირად ესვა შამპანიის ღვინო და ლიონის აბრეშუმეულობით, პარიკის მოდებით მოერთო თავისი ქალ-ბატონები, ... როცა მოაკლდა უწინდებულ კაკ-კაცურთ თვისებათა და დაიწყო ამაყობა, ამპარტავნობა არისტოკრატობით, გვარიშვილობით, რომლის იქით აღარაფერი გაჩნდა.

კიდეც უფრო მომეტებულად ამსუბუქებდა ხალხის ცხოვრებას, აგსებდა მას ნუგეშით, კაცურ თავ-მოყვარეობით და ადვილად ატანინებდა მრავალს გარეგან ხიფათს და განსაცდელს განსაკუთრებითი თვისება მეფის უფლებისა ჩვენში. საოცარია და მეტად მანუგეშებელი მამულის-შვილისათვის ის ისტორიული მოგონება, რომ, ჩვენმა ერმა, აზიის კუთხეში მცხოვრებმა, გარეშემო აზიურ ხალხებით და დაწყობილობით შემოზღუდულმა, მეფის უფლებას მისცა ნამდვილი ევრობიული თვისება, ხასიათი. ჩვენში მეფე სრულიად არა ჭვანდა სპარსეთის, ინდოეთის და ჩინეთის დესპოტებს, განმარტოე-

ბულებს, მიუკარებლებს, რომელთა პირის ხილვაც კი თითქმის მიუტევნელ ცოდვას შეადგენდა. ჩვენში მეფე იყო თავის ერისათვის არა რაღაც მრისხანე, უწყალო, უზენესი არსება, არამედ მზრუნველი და მოსიყვარულე მამა, რომლის სასახლის კარი ღია იყო ყველასათვის: «მდიდართა, მოკლებულთა, სნეულთა, მშიერთა, ობოლთა და ქვრივთათვის. ყველას ჭქონდა ნება და კანონიერება მიემართა მეფისადმი და ეთხოვნა სამართალი, შეწევნა და ნუგეშის-ცემა. მეფე ხშირად იყო ძვირფასი სტუმარი არა მარტო თავად-აზნაურების სახლებისა, არამედ გლეხის დარბაზისაც და ქვრივ-ობოლის ქოხისაც. ხშირად მას გულითად მეგობრებათ ჭყავდენ გლეხთაგანნი, როგორც, მაგალითად, მეფე გიორგის იოანე კვეზერელი, მუდამი მისი მესაუბრე, მის სადილზე განუშორებელი, რომლისათვის მეფის კარი ღია იყო მარადის.»

ამ გვარ კალაპოტზედ ჩამოისხა თავ-და-პირველადვე მეფის უფლება ჩვენში და ბოლოს ყამამდის არ შეუცვლია თავისი განსაკუთრებითი თვისება, წინაადმდეგ აზიურ მაგალითების გავლენისა. სხვათა შორის მრავალი ანეგდოტები თამარ მეფეზედ ცხადად გვიხატავენ თვალ-წინ იმ მოუკრულს სიახლოვეს, რომელიც ძველადგანვე არსებობდა ჩვენს ერსა და თვით დიდებულთა ხელმწიფეთა შორის. ეს სიახლოვე მეფისა ერთან მის უფლებას არამც თუ არ ამცირებდა და არ ასუსტებდა, უფრო აძლიერებდა და ამტკიცებდა, რადგან ქართველების ნაკლულევანებათა შორის ადგილი არა ჭქონდა იმ სიბრიყვეს, რომელიც პატივსა სცემს მხოლოდ უცნობელს და შორეულს და აბუჩალაკად იგდებს ცნობილს და დაახლოებულს. ამ მამა-შვილური განწყობილობით მეფესა და ერსა შუა აიხსნება ის ფაქტი, რომ მეფე გიორგის სიკვდილის შემდეგ,

თუმცა სამეფო სახლის განხეთქილებამ და უკეთმართობამ ბოლოს-ხანს მეტად ჩაშხამა ხალხს სიცოცხლე, მაინც არც ქართველს და არც კახეთს მეფობის მოსპობა არა სურდათ და, რადგანაც მემკვიდრე დავითი, მოძღოდინე რუსეთიდგან ნებართვისა, დაგვირგვინებას აგვიანებდა, აღარ მოითმინეს: მეფეთ იულონი აღიარეს და ამ ღირსებით იხსენიებდენ მას უველა ეკლესიაში.

ამ მეგობრულ სიახლოვით დაბალის ხალხისა მაღალ წოდებასთან და თვით მეფესთან აიხსნება ის მეტად შესანიშნავი ფაქტი ჩვენს ცხოვრებაში, რომ გლეხობაც ლაპარაკობდა და ახლაც ლაპარაკობს, თუმცა უფრო ნაკლიანად, იმავე დარბაისლური, განვითარებული, თავაზიანი წმინდა ქართული ენით, რომელსაც ხმარობდენ მაღალნი წოდებანი და რომელიც აქამდის შეადგენს აშკარა შურის საგანს სხვაფრივ იმბლიან სომესთათვის. ამ მხრით ჩვენებურს ქოხსა და სასახლეს შუა სრულიად არ არსებობდა ის თითქმის გაუზომელი მანძილი, რომელიც ძევს რუსის მუჟიკის უგვანო ყარგონის და წმინდა რუსულ ენის შუა... სიწმინდე გლეხების ენისა იყო შედეგი მის გონების გახსნილობისა და ზნეობითის სიმაღლისა. ვის ჩვენგანს არ შეუნიშნავს ამ ოცის წლის წინად ის ფაქტი, რომ მოხუცებულნი გლეხნი აშკარად განირჩოდენ უმაწვილისაგან მართებულობით, მეტუველობით, დარბაისლობით, კაცური ღირსეული ყოფა-ქცევით. ვარანცოვის დროს რუსის ჩინოვნიკები ჩვენს ხალხთან ძალიან დაახლოებულნი იყვნენ: იცოდენ მისი ენა და ხშირად ნათელ-მირონად უხდებოდენ გლეხებსა. არა ერთს მათგანს გულ-წრფელად უღვიძრებია, რომ ქართველი გლეხი ჭკუით, ზრდილობით, ცოდ-

ნის-მოყვარეობით მართებულობით ბევრით მაღლა სდგას რუსის გლეხზედაო.

მაგრამ ჩვენის გლეხობის ენის საწმინდეს და გონების გახსნილობას ჭქონდა სხვა უფრო დიდი მიზეზი: ენდანდელი გლეხი გამოჭყოფს თუ არა სოფლიდგან თავს, თითქო უტხოეთში გრძნობს თავის-თავსა. მისი ღვიძლი ენა, მისი მეტყველება აღარათვერშია გამოსადეგი. მაღალ საზოგადოებას მისი ან სრულიად არათერი ესმის, ან თუ ესმის, არ ჭკადრულობს მის ენას, აბუჩალაკად იგდერს მას. ყველა სასამართლოდგან იგი გამოდევნილია და უფლება ჩამორთმეული. გლეხი სრულიადაც რომ აღგურვილი იყოს ქართულის მწერ-მეტყველობით ყველა სასამართლოში, დაბალში, გინდა მაღალში, ისეთიაკე უძლურია. რაგორც მუნჯი. სხვისი მას არათერი ესმის, სხვებს მისი არათერი ეგურებათ. . . . . ერთის სიტყვით გლეხი თავის სოფლის გარეგ თავის-თავს გრძნობს რაღაც ზირუტყვად, რომლისას ყველათერს ფასი და უფლება მოგებული აქვს. ამიტომაც ჩვენი გლეხი, თუ საშინლად არ გაუჭირდა, თავის სოფლიდგან არ გამოდის. ეს გარემოება მეტად ავიწროებს გონებასა, და ულარიბებს ენასა! ახლანდელი მოქრთამობა მოხელეებისა და უწყალო ტვინის წოვა ღატაკის გლეხებისა შემძლებელის გლეხებისაგან არის ზირ-ზირი საყოფი ჩვენის გლეხის ამ გვარის გაგვლეურებისა.

უწინ ეს ასე არ გახლდათ. ქართველი გლეხი მოელს საქართველოში ჭგრძნობდა თავის-თავსა, რაგორც საგუთარს სახლობაში, შინაურობაში. ყველგან მისი ღვიძლი ენა გაისმოდა, ყველა სახელმწიფო დაწესებულებაში იგი სუფევდა, ყველას გლეხის საუბარი ესმოდა, ყველას ბაასს, ლაპარაკს შეგ-

ნებით მოისმენდა. ყველგან თავის-თავს კაცად იცნობდა, ღირსეულს ვინმედ რაცხავდა. უკანასკნელის მოხელედგან დაწყებული თვით მეფე-დედოფლამდის ყველა გლეხს აგრძნობინებდა, რომ იგი იმ გვარიგე არსებაა, როგორც სხვანი, და თუ განიარჩევა—სარისხით, რაოდენობით და არა ვითარებით, შინაარსით. მაშინ გლეხს თავის სოფლის დატოვება რადი ეკვრებოდა, სშირად მას დავლილი ჰქონდა მთელი საქართველო, არა იშვიათად ხედავდა გარე-შემოზღუდულს უცხო ქვეყნებსაც და ხანდისხან ჰქელავდა იმისთანა შორეულ ქვეყნების მთებსა, როგორიც აგვანისტანია. აი რისათვის მაშინ გლეხის ჰორიზონტი იყო თვრთო, გლეხი იყო მდიდარი სხვა-და-სხვა ფერის ჩაბეჭდილებით და გამოცდილებით და ამიტომ შედარებით ეერით მაღლა იდგა ამ დროინდელ გლეხებზედ გონების გახსნილობით, ენის მეტუველობით და ადამიანური თვისებით.

გამოკვლეულნი სახელმწიფო დაწყობილებანი შეადგენდენ გამაცხოველებელს წყაროს, საიდგანაც ჩვენი ერი შესვავდა იმ მხნეობის ძალას, რომლის მეოხებით იგი არ ეპოებოდა მრავალთა უბედურობათა, არ ეჩაგვრინებოდა სშირად შავს ბედსა და გულ-გაუტეხელად ებრძოდა აუარებელ გაჩსაცდელთა. ეს თვისება ჩვენის ერისა, ეს შეუპოვრობა წინაშე დაუსრულებელ კაი-ვაგლახისა, ერთობ რიტორიულად, მაგრამ გარკვეით აქვს გამოხატული მეფე გიორგის ცხოვრების აკტორს ერთს ტირადაში, რომელსაც საინტერესოდა ვრაცხთ მოვიყვანოთ აქ: «დიდი იყო დროთა ამათ (მეფე გიორგის გარდაცვალების დროს) ამბოხი და შეოთი და მასთან დიდი ლხინი და შექცევა დიდთა და პატარათა; არ ეკვირვებოდენ ამას მრავალნი

და არცა გრძნობდენ ამას უშვერად და ჭირსა და ლხინსა აერთებდენ. ესრედ იყო მაშინ და ესრედვე არის დღესა (?). ქართველთა ერი ძველი და მრავალთა ჭირთა და შეიწროებათა მნახველი, ადვილად მიიღებდა მწუხარეებასა და ადვილად განიკურნებდა თავსა, ვითარცა ჭირ-ნახადი. გავლილი ტეტხლსა, ვითარცა ბრძმედსა შინა ოქრო, იყო ნათლად და წმინდად საჩვენებელი; ქსერსისავე დროს 400 წლის წინედ ქრისტესი შეეჩვია სპარსთა უფლებასა და ჭქელავდა მათთანა ერთად ეგვიპტისა და ატტიკისა მთათა და ბართა, ვითარცა ღერდოტი ამბობს. ხმალი ქართველთა ღელავდა ომსა და ბრძოლასა პირის-პირ მაკედონელთა დროსა გმირისა მათისა მეფისა ალექსანდრესა. შეჩვეული არბათა უფლებასა ვერ დამორჩილდა მათ სრულებითა მონებითა. მორჩილი ქრისტეს მცნებათა, იყო ურჩი ბერძენთა ანუ ვიზანტიის იმპერატორთა, რომელნიც იპყრობდენ ზღვისა შავისა პირთა, მისტემდენ მეფეთა ქალთა და წარიყვანდენ მეფისა ქალთა თვისთა სასძლოდ. ჩინგიზი და თემურლონგი უმტევდენ ქართველთა მეფობასა და ქართველნი კვალად განიხლდებოდენ. მიმინებულნი მტერთა და უცხოთა ნათესავთა დასხმისაგან კვალად განიდევიმებენ. პოლიტიკა შახ-აბაზისა ამოუხვრისათვის ქრისტიანობისა ქართველთა შორის დაშთა უნაყოფოდ. ხმალი ქართველთა ტრაიალებდა ავღანისტანისა მთებზედა, ვაჟ-კაცობა მათი და გმირობა განაკვირვებდა სპარსთა და ყეენთა. თვით ყეენი მიუწოდებდა ქართველთა მეფეთა დასასჯელად მეამბოხეთა ავღანთა. თურქნი, მეზობლად მოკრულნი ქართველთა, იშიშოდნენ შემოსვლისა შინა ქართლსა და კახეთსა შეუკვლსა. ქართველთა ესრეთ მრავალ სიუკუნოებთა გამოტდილთა და ტეტხლში, ვითარცა ბური, გამოტეტხვარ-

თა, ვერ ერეოდეს ვერც შინაგანი, ვერც გარეგანი მწუხარება. გაღელვებული თავისუფლებითა და განლაღებული მთებითა ეცინოდა ბედსაცა და უბედობასაცა.»

მართალია საქართველო იშვიათად არ იყო გარეგან დამოკიდებულების ქვეშ; მაგრამ ეს დამოკიდებულება განისაზღვრებოდა ტოტალურად ყოველ წლიური სარკით, რომელიც უსაამოვნო საგანს შეადგენდა მხოლოდ მეფის თავ-მოყვარეობისათვის. შინაგან მართველობას იგი თითქმის არ ეხებოდა, ერი მის გავლენას სრულიად არა გრძნობდა და ყოველ შემთხვევაში დამჩაგვრელ თვისებას მოკლებული იყო. კაცსა, ერსა სჩაგრავს სისტემატიური უსამართლობა, შინაგანი ბრიყვობა, ყოველ-დღიური უღელი, რომელიც კისერში აწევს ხალხსა და ქედს ძირს ახრევინებს. ქარიშხალიკით დატეძა მტრისა, რომელიც დამარცხდება, თუ გაიმარჯვებს, ორივე შემთხვევაში სტოვებს ქვეყანასა და ბრუნდება თავის სამშობლოში—მხოლოდ დროების ხიფათის, წამის უბედურებას შეადგენს, რომლის კვალი მალე სრულიად ჭქრება ხალხის ცხოვრებაში. ამას გარდა უფრო მასლობელი ჩვენი მეზობელი და უფრო საშიში—სპარსეთი იშვიათად არ იყო გულ-წრფელი და გულითადი ჩვენი კეთილის-მოფეელი. ბევრი ცუდი საკლულევანება ჭქონდათ სპარსელებს, მაგრამ ბოლიტიკურს იეზუიტობას, სიკეთის დაუნახობას და უმაკალითო უმადლობას კი მათში ვერ ჭპოებდით. ისინი ავ-კარგიანები იყვნენ. თუ მტრობას გვიხდიდენ მხეტურის დაუნდობლობით და შეუბრალებლობით, სამაგიეროდ სიკეთისათვის იცოდენ უხვი მოუკრობა ლ თავდაუზოგველი მეგობრობა. მოვიგონოთ, მაგალითად, განთქმული სარდლის ნადირ-შახის ანუ თამაზ-ხანის მოქმედება შესახებ ჩვენის ქვეყნისა. მის ძლევა-მოსილ ჯარში დიდ-ძალი ქართველ-

ლობა ერია და მათის შემწეობით და კახეთის მეფის თეიმურაზის [illegible]ებით შახმა საშინლად დაამარცხა ოსმალეთი, [illegible] [illegible]ნისტანი და ხარჯი დაადო თვით ინდოეთსა. ეს [illegible]ეთ ქართველებს და საქართველოს მან ერთი სამად და ოთხად გადაუსადა: შეაერთა ერთს მთავრობას ქვეშე ქართლი და კახეთი, დამორჩილებულ ქვეყნებში დიდ-ძალი მამულ-დედული დაურიგა ქართველებსა, საქართველოში გამოაცხადა შეუხებლობა შინაურის მართველობისა, თავისუფლება სარწმუნოებისა, სპარსეთში ბევრი უმთავრესნი სახელმწიფო თანამდებობანი ჩააბარა ქართველებსა და თავის გვერდით ღვიძლი შვილივით გამოუზარდა საქართველოს თეიმურაზის შვილი სახელოვანი მეფე ერეკლე... ალსაზრდელად ამოირჩია არა გადამბირებელი მიმართულებანი და სპარსელები, არამედ ერთგულნი გზა და სპარსეთში მყოფი ქართველი პატრიოტები.

IV

ვაჟ-კაცობა, გულადობა და მამულისათვის თავის დადება შავთა დროთ ვერ შეეცვალთ და უწინდელსავით ღვიოდენ ქართველების გულში. წარსულ საუკუნეში რუსეთის ჯარზედ მამაცი მთელს ევროპაშიაც არ მოიპოვებოდა, მაგრამ ქართველებმა არა ერთხელ დაამტკიცეს, რომ ისინი მამაცობით და შეუპოვრობით უკან არ ჩამოურჩებოდენ სუვოროვის სკოლაში გაწვრთნილს თანა-მორწმუნე გმირებს. ამ მხრით მეტად შესანიშნავი არის ასპინძის ომი და ალა-მაჭმად-ხანთან ბრძოლა. 1769 წელსა რუსეთის იმპერატრიცამ, ეკატერინემ, გამოაცხადა ომი ხონთქრსა. ამ დროს ხონთქარი მეგობრული განწყობი-

ლობით იყო ერეკლესთან და უფრო დაახლოებულს კავშირს ეძებდა. ერეკლესთვის ამ გვარი განწყობილობა ხანთქრთან ძალიან გამოსადეგი იყო, რადგანაც ყველნი მტრულად უცქერდა მას იმ მიზეზისა გამო, რომ საქართველო დამოუკიდებელი იქმნა სპარსეთისაგან. კეპტირინემ გამოუგზავნა ელჩი და სთხოვა ერეკლეს გამხდარიყო მისი მოზავე. დაერღვია მშვიდობიანობა სულთანთან, გამოეცხადებინა მისთვის ომი და რუსეთის კართან ერთად ემოქმედა ოსმალოს კარის წინააღმდეგ. ერეკლეს მაგნებლად მიაჩნდა თავის სამეფოსათვის ეკატერინეს სურვილის ასრულება, მაგრამ ქართველურად სათრი ვერ გაუტეხა, დაჴეკა ნებას და მიიღო დაშქრობაში მონაწილეობა. 1770 წელს ასპინძასთან შეხვდენ ერთმანერთს ერთის მხრით ქართველ-რუსის კარი და მეორეს მხრით ხანთქრის რაზმები და ლეკთა კარი. რუსის კარის უფროსმა, გენერალმა ტოტლებენმა სწორედ ბრძოლის დაწყების წინედ ომზედ უარი განაცხადა. „მე მივიღე ბძანება იმპერატრიცისა, რათა დაუყოვნებლივ შევწყვიტო ბრძოლა სულთანის კართან და დავბრუნდე ახლავე რუსეთში, რადგანაც ზავი უკვე ჩამოვარდნილა ჩვენსა და ოსმალეთს შორის“, სთქვა გენერალმა, გასწია უკან თავის კარით და დასტოვა გაოცებული და გაბრაზებული ქართველები ბირის-პირ მრავალის მტრისა. თვით განთქმული კარისათვის, თვით ნაპოლეონის გეტერნებისათვის სათაკილო არ იქნებოდა ამისთანა შემთხვევაში ომის მორიდება; მაგრამ ერთი მუჭა ქართველი კარი არამც თუ უკან არ მოიქცა, არამედ გმირულად შეება ოსმალეთის მრავალთა რაზმთა, ევროპიულად გამოწვრთნილთა და სრულიად დაამარცხა ბევრით თავისზედ უმრავლესი მტერი.

«აი ასეინძის გმირები, ღირსებით თაყვან-ცემულნი,
რომელთ შეღებეს მტრის სისხლით მტკვრის ზვირთნი აღელ-
ვებულნი.»

«მეორეს დღესა მიმავალმან საქართველოდგან იმერეთსა ბაღდადის გზით გენერალმა ტორტლებენმა სცნო დიდი გაძარ-ჯვება ირაკლისა ოსმალოს ჯარზედ და სირცხვილეული და-შურა და ძალე გადავლო მთა.»

ბგრეთვე გმირული თავ-დადებულება გამოიჩინეს ძამული-სათვის ქართველებმა, სხვათა შორის დუბროვინის მოწმობით, აღა-მაჰმად-ხანთან ბრძოლაში, რომელიც მოხდა 1795 წელსა. გაბრაზებული ერეკლეს კავშირით რუსეთთან 70 ათასი ჯარით სპარსეთის შაჰი მოადგა თბილისს, სადაც ერეკლე მხოლოდ ხუთი ათასი კაცით იყო გამაგრებული. «ვფიცავ ჩემს ღმერ-თსა, რომ ჩემს მტრებში ჯერ ამისთანა მამაცი და შეუშინა-რი მეომარნი არ მინახავს», წარმოიძახა აღა-მაჰმად-ხანმა, დუბ-როვინის მოწმობით, როცა დაინახა, რომ ერთმა მუჭა ქარ-თველმა ჯარმა ბირველი შეტევით მუსრი გაავლო მის უმრავ-ლესს ჯარს, გააპო იგი შუა და მტრის საშინელის ყელეთ მიატანა თვით სპარსეთის სელმწიფეს. როგორც სხვა დროს, ამ ბრძოლაშიაც ბლეხთა გამოიჩინეს ისეთივე თავ-განწირული ვაჟ-კაცობა და მაღალი სიყვარული ძამულისა, რომლითაც იყო შემკობილი თავად-აზნაურობა. მშვენიერად აქვს გამოხატული „სადღეგრძელოს“ ავტორს ვაჟ-კაცური თავ-დადებულობა ძა-მულისათვის სამას არაგველ ბლეხისა:

«აი სამასნი გმირები, დუშეთით თბილისს მოსულნი
მეფის შეწევნად და მის წინ, მისთვისვე შეფიცებულნი:
«თუ გაგვიწყრება ღმერთი ჯ ვერა განვჭსდევნეთ მტრის ძალი,

იყოს შერცხვენილ, ვინც ჩვენგან შინა წავიდეს ცოცხალი!»
ღ გარდიწერეს ბირჯვარი, ვაჟ-კაცებრ ხმალი იშიშვლეს,
ღ შავარდენებრ მივარდნენ სპარსთა ურიცხვსა სიმრავლეს!
შესძრეს, გაჭეანტეს... მარამ ზედ თავიც თვისი დაკარგეს!
ფიცი ვაჟ-კაცთა წმინდა არს, მათცა სიკვდილით შემოწმეს!...»

მართალია, ომი უბედურად გათავდა ქართველთათვის, მაგრამ ეს იმიტომ მოხდა, რომ თვით სამაგალითო სიმამაცეც უო�lad შემძლებელი არ არის და სამსჯავრო ისტორია არ წარმოადგენს იმისთანა მაგალითს, რომ ხუთასს კაცს დაეძლიოს სამოცდაათი-ათასი ბრძოლაში დახელოვნებული და ძლევამოსილი ჯარი.... ლეკნი კარგნი და უოხალნი მეომარნი, უოველთვის დამარცხებულნი რჩებოდენ, როცა კი ქურდულად და მოულოდნელად არ დაესხმებოდენ ხოლმე ქართველებსა. მოგვუვანს ერთი შემთხვევა ჩვენის მალალ-ნიჭიერ პოეტის სიტყვებით:

«რა ტეტხალი გაჩნდა გალმა მხარს, რა გრგვინვა მოდის ბრძოლისა?
მთლად დაღესტანი მოაწვა გასაოხრებლად უვარლისა!
ოც-და-რვა დღეა, რა ისმის ხმა ომის შეუწყვეტლისა!
გაკვირდა, ტიხე მისუსტდა, სად არის ხელი მხსნელისა?
ორასი მხედრით სოლომან, ოთარი და რატიშვილი,
ნოდარის ძენი და ბოსტა, დავით და ბებურიშვილი
გაჩნდენ, დაჭკივლეს... ხმალ-და-ხმალ შუა გაუჭეს ლეკთ ძალი,
და გამოიხსნეს მბრწყინავი კახეთის თვალი უვარელი!»

უველაზედ შესანიშნავი და იმედის მომტანი ის არის,

რომ ამ ძვირ-ფასი თვისებით შემკულნი იყვნენ მაშინდელი ქართველი ქალებიც. მათის მამულის ერთგულობას, ეროვნების სიყვარულს, მაღალს ზნეს და კაცურ გულს თვალ-წინ ცხადად გვიხატავს ჩვენის პოეტის ბარბათაშვილის სოფიო. მათი წარმომადგენელი, მათი ტიპი. თუ პოეტიდგან ისტორიაში ჩავსულავთ, იქაც შეგვხვდებით ამ გვარ მაგალითებს: 1777 წელსა, მეუღლე გიორგი მეფეკვიდრისა ქეთევანი, ოცდა-ათი წლის ქალი, ასული ანდრონიკაშვილისა, თბილისიდგან მუსრანს მიდიოდა სტუმრად. თან ახლდა მას სამსი ცხენოსანი. ღართის-კარის ვაწრობებში რომ მივიდა, გზა სრულიად შეკრული დაუხვდა; ხუთასი ლეკი სამ გზით იყო ჩასაფრებული ამ ძნელად გასავლელს ადგილსა და სრულიად შეუძლებელს სდიდა გზის გაკეთებასა. გულად ვაჟ-კაცსაც კი უკან გამოაბრუნებდა ამისთანა უძლეველი დაბრკოლება; მაგრამ ქეთევანი მას არ შეუშინდა. იგი თვითონ მაძაცურად მიუძღვა წინ თავის ცხენოსანთა. გარღვევა სამ-გზით გამაგრებულნი ლეკნი და ჭქმნა სახელოვანი ძლევა.

«უკუქცეული შემდგომად ერთის თვისა მუხრანით, მიიღო ერეკლემ გმირი რძალი თვისი თბილისსა დიდისა დღესასწაულობითა, ზარბაზნის ცისიდამ სროლითა და ჩიოლითა.»

მაშინდელ ქართველების ვაჟ-კაცობა და მამაცობა ეგრეთაშიაც კი საუკურადღებო საგანს შეადგენდა. თვით ფრიდრიხი, სამხედრო გენიოსი, შლეგა-მოსილი მებრძოლე მთელის ევროპისა, თავის ჯარს ქართველების მამაცობას მაგალითად უდებდა და ეუბნებოდა: «იბრძოლეთ ისე შეუშოვრად, როგორც იბრძვიან ერეკლეს ივერნიო!»

V

თუმცა საქართველოს მდგომარეობა დიდ ხანს იყო იმ გვარი, რომ ითხოვდა მხოლოდ ხმლის მღელვარების ხელოვნობას და სრულიად არ უწყობდა ხელს პოლიტიკურ აზრების აღზრდასა, მაგრამ მაინც მეთვრამეტე საუკუნის დამლევს საქართველოს ჭკვანდა შვილნი, რომელნიც იყვნენ შემკულნი შორს-გამჭვრეტელობით და ნამდვილ სახელმწიფო ჭკუით. ამ მამულის-შვილებს ერთის მხრით კარგად ესმოდათ დიდი მნიშვნელობა და საოგებლობა პოლიტიკურის კავშირისა რუსეთთან, მეორე მხრით ნათლად ჭქონდათ გამოთქმული, რომ ეროვნების გზის დატოვება, ნაციონალურთა ძალთა უარ-ყოფა, გადაბირების გზაზედ დადგომა, თვით-მმართველობის გაცვლა შინაგანს და გარეგანს დამოუკიდებლობაზედ ერს აუენებს დაუძლურების, დაწვრილმანების გზაზედ, მიჭყავს იგი უკან ყოველის მხრივ, და თუ ღრეოლთ მან არ უშველა თავსა, არ გამოვიდა ამ ბუნების წინააღმდეგ მდგომარეობიდან, არ მოიპოვა სრული თვით-მმართებლობა, არ დაისაკუთრა შინაური ბატონობა და არ მიეცა ნაციონალურ ძალთა და ღონეთა გაძლიერებასა და აღორძინებასა, უსათუოდ გამობირდება, გაფუქსავტდება, დაეცემა, დაჭკარგავს გონების და ზნეობის ძალას, მოაკლდება თავისუფლებათა, დედულ-მამულიდგან დაკარგავს ცალიერი და გარდაიქცევა პროლეტარიის ნახირად, რომლის სახსენებელიც კი ადრე, თუ გვიან ამოიფხვრება დედა-მიწის ზურგიდგან. ვის არ წაუკითხავს ჩვენგანს «ქართლის ბედში» ის საკვირველი ბასი ერეკლეს და სოლომონ ბსაჯულის შორის, სადაც ეს უკანასკ-

კნელი მამულის-შვილი წინასწარმეტყველური შეუცდომლობით უხატავს მეფეს სამართველოს მომავალს ბედს, როგორც მიუცილებელს შედეგს იმ წინ-დაუსწავებ პოლიტიკურის წადილისას, რომელიც მას განუზიარა ერეკლემ! მგონი მკითხველისათვის მომეტებული იქნება დავურთო, რომ სოლომონ მსაჯული არის ისტორიული პირი და ამასთან წარმომადგენელი, ტიპი ერთი დასის მამულის-შვილებისა და არა ქმნილება პოეტის ფანტაზიისა. ზოგიერთა ამ პირებს შევხვდებით ქვემოდ, აქ კი საჭიროდ ვრაცხთ გავაცნოთ უკანასკნელი ისტორიული მოქმედება მოსსენებულის მამულის-შვილისა, რომელიც სავსე იყო მაღალი ჭკუით, მხნეობით, შეუცდომელ შორსგამჭვრეტელობით და მხურვალე პატრიოტულ გრძნობით. სოლომონ ლეონიძე უკანასკნელად მოქმედებდა მეფე გიორგის სიკვდილის დროსა, როდესაც ჩვენის ქვეყნის გარემოება განძრახს მომეტებულად არია-დარიეს, რომ უფრო უკეთესად დაეჭირათ თევზი ამღვრეულ წყალში. სოლომონ ლეონიძე, „ვითარცა ლომი გარემოცული მტერთაგან“ იბრძოდა ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის“, თვალებს უხელდა დაბრძავებულთა, ათვალიზღებდა მიძინებულთა, გონზედ აყენებდა მოტყუებულთა და შარიგებდა მეამბოხეთა. შეადგენდენ თუ არა კრებას დავით მემკვიდრის წინააღმდეგნი, რომელთაც მტრობის გულისათვის იგი მეფედ არა სურდათ, ლეონიძე მაშინვე დაიბადებოდა იქ და ეუბნებოდა: «ლექსი «მეფე» დადუმდა აქა? ბატონებო, იყავით ერთხელად! კვარტმულის მადლმა იღუშება ქვეყანა უშველებლად. იქით სარდლები იწვევენ, აქედ მეფის ძენი, მელიქი და სომხობა გველურად იქცევიან! მოდით გონსა, დაფიქრდით და შედით საქმის ბჭობაში. დავითის მემკვიდრის მტრობისათვის, რად უნდათ შეექმნათ მტერნი ქვეყანასა; ნა-

მუსიანად უნდა ვიყვნეთ ქვეყნისათვის და მეფობისათვის. დასაწყობელად საქმეთა და შინა აღრეულობათა კმარა რუსის ჯარი და ტრაქტატი მეფის გიორგისა.» უფრო კიდევ მხნედ და დაუძინებლად მოქმედებდა შესახებ დავით მემკვიდრისა: «მღვიძარენი დაუკარგველობისათვის მეფობისა — ვკითხულობთ მეფე გიორგის ცხოვრებაში, — მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ და მიხეილ, სარდალი იოანე ყაფლანიშვილი, ეგნატე იოსელიანი, შეიე თარხნიშვილი და მათ უბრძნესი და ნათლად მხედველი მეობადისა და მომავლისა სოლომონ ლეონიძე, დიდი მტერი, მოძულე ლაზარეკისა, სთხოვდენ და ევედრებოდენ დავითს წარვიდეს მცხეთას და დაგვირგვინდეს მეფედ. დავითმან ეს არ ინება, ელოდა სამეფოთა ნიშანთა რუსეთიდან, და მიიღო მოსვლამდე ბრძანებისა მხოლოდ წოდება, ნაცვლად მეფისა, რეგენტობისა, ანუ სამეფოისა გამგისა. მაშინ წავიდა სოლომონ ლეონიძე და მოახსენა დავითს: დასამშვიდებლად მეფობისა და აღრეულობისა დასაცხრომელად მიიღეთ ზომა მტკიცე, ჭქმენით, რაც არის საქნელი, აჩვენეთ ძალი და ძლიერება თქვენი; გმართებთ აქ გმირობა. დუმილი თქვენი და სისუსტე აძლიერებს თქვენთა მეტოქეთა; დაეც შიში და ზარი მტერთა, ესლაკ უბრძანე, დაიფიცონ მორჩილებაზედ, ნუ ჭკარგავთ მეფობასა და ნუ ჭლუპავთ ქვეყანასა. ვინ არის მოტიდე მეფობისა? რუსეთმა აღრეკე აღგიარა მემკვიდრეთ და პირმშოთა, გაქვს უფლება მიიღო კვერთხი მეფობისა!» პატრიოტული სიმხურვალე ლეონიძისა იყო ისეთი გავლენიანი, რომ გადაედო თვით სარდალს იოანე ორბელიანს, დავით მემკვიდრის მტერსა, დაუწყებინა მას პირველანი ბოროტება, მიეყვანა დავითთან და მოახსენებინა შემდეგი რჩევა: «ბატონიშვილო და ბიძაკ! ნუ ჭკარგავ მეფობასა. მიბრძანე და გამოგუტ-

სადებ რუსის აქ ჯარსა წარვიდეს რუსეთად . . . . დავიცვათ მეფობა და განვამტკიცოთ მეფობითი სახელი ჩვენი. რაგორც გვიმეფნია, ისევე ვიმეფოთ!» მაგრამ რაცა დავითმან, ხელზედ დახვეულმა გენერალ ლაზარევის მიერ, არ შეისმინა ბრძნული რჩევა თავის მეგობრისა და იოანე სარდლისა და განაგრძელებდა თავის უგუნურს, წინ-დაუხედავს მოქმედებასა, მაშინ ლეონიძე გადუდგა მას და სურდა სხვა გზით და სხვა ხიერების დახმარებით და შეამავლობით ეშველა ქვეყნისათვის: ამის გულისათვის იგი იქმნა ჩაგარდნილი საპყრობილეში. მაგრამ საპყრობილიდგანაც ისეთივე შეუპოვრობით და გავლენით ღაღადებდა მამულის მოღალატეთა წინაადმდეგ, რომ მისნი მტერნი, შიშის გამო იძულებულნი შეიქნენ საქართველოდგან სრულიად გაეძევებინათ და გადაეკარგათ იმერეთსა. . . . . .

«ვუწოდებ მას, პატიოსნებისა გამო მაღლისა დროთა ამათ, ოვბრიციოთ ქართველთა» ამბობს ლეონიძეზედ აგტორი მეფე გიორგის ცხოვრებისა, «და ვითარცა მტკიცე და შეურყეველი, იქმნა ნამდვილ ქართველთა ერისა და ისტორიისა კატონად.»

Иакоб Цеиамонидзе.

(დასასრული მეცხრე ნომერში.)

გაზაფხული.

თოვლი ატირდა ლანქორად, ადიდდა ჩვენი წყლებია,
ბალღებს უსარისთ, დარბიან, ბაბას გაუთბა ძვლებია,
მიმჯდარა ბერი მყუდროზე, ყავარჯენს მისჩერებია...
ქვეყანამ გამოიღვიძა, სიცოცხლე მოსწყურებია!...

წეროებს ვხედავ ცაშია, დამწკრივდენ როგორც ისარი,
წინა უკანას ხმას ამღერებს, უკვირის როგორც ციცარი,
არ სტიდებიან ერთმანერთს, ვით ძმა ძმას შენაიცარი,
მიფრინვენ ჩრდილოეთისკენ, იმათი წესი ის არი...

აგერ მერცხალმაც ჭკერში რა ცელქად შეინავარდა,
ბუზს იჭერს კამარაშია, ელვაებრ ფრთები ამარდა,
აგერ წყლის სარკეს გაეკრა, მაგრამ შიგ კი არ ჩავარდა,
იამაც სუნი მოგვფინა, რა ზამთარს სული გავარდა.

სულ-ყვავა ხარობს და გალობს, სირი იმზადებს ბუდესა,
ალაბინს-ალაკეთსა სწერავენ, ბოსტანს უკლებენ ზღუდესა,
ბუნებაც ჭეკავის მრავალ-ფერად, დეე ცივს ზამთარს ჭშურდესა...
ამ გვარი ძალა, სიცოცხლე, ვინ არის რომ არ სწყურდესა?!...

თ. ბაფ. ერისთავი.

თელავის სემინარია და პირველი მისი რექტორი გაიოზ ნაცვლიშვილი.

(1746—1819).

არა არს-რა ესრედ ტკბილი,
ვით მამულის სიყვარული. *)

გაიოზ.

საკვირველი ხალხი ვართ ქართველები. მაშინ, როდესაც სხვანი ყოველს საშუალებას ხმარობენ, რომ შეიძინონ, გაისაკუთრონ რომელიმე გამოჩენილი გვამი, რომელიც მათ არ ეკუთვნით, ჩვენ, წინააღმდეგ ამისა, იმათაც ვიგიწყებთ და ვკარგავთ, რომელთ ხსოვნა საჭირო ჩვენის წარსულის დიდების აღსადგენად. ამათთანა გვამებით საკესა ჩვენი წარსული ცხოვრება, განსაკუთრებით მეთვრამეტე საუკუნე, რომელიც ღირსია, რომ დაასლოვებით გავიცნოთ, შეგისწავლოთ. ავიღოთ, მაგალითად თუ გინდ ჩვენი გაიოზ ნაცვლიშვილი, რომლის მჭევრ-მეტყველობის ნიმუშებს შემდეგ მოგიყვანთ. ჩვენ არ ვიტყვით, ვითომც ამაზედ უკეთესი და ღირსეული გვამი არ მოიპოვებოდეს მეთვრამეტე საუკუნეში; არა, ისინი მრავალნი არიან, მხოლოდ თვითოეულს იმათგანს გაცნობა უნდა, მათის ცხოვრების და მოქმედების შესწავლა არის ჩვენთვის საჭირო,

*) «მიმოსვლის...» წინა-სიტყვაობა. იხ. მის ნაწერებში.

მით უმეტეს, რომ ესენი ქართველები არიან, და იმ ქართველების ხსენების გაქრობა, რომელნიც თავიანთ პირისგენულ თვისებით ხსოვნის დიდსნი გამხდარან, ჩვენთვის სასისარულო არ უნდა იყოს.

მაგრამ, მიბძანეთ, რომლის წყარობებიდამ ამოვიღოთ ცნობები მის ცხოვრებასა და მოქმედებაზედ? რომელს გონების, ანუ კალმის საუნჯეს მივმართოთ? რომელი საქმეები ანუ წიგნთ-საცავი გადავსინჯოთ, სადაც შეგვეძლოს მის შრომის ნაყოფის პოვნა? ეს კითხვები მხოლოდ გაიოზს არ შეეხება, ესეგე შემიძლიან გავიმეორო, როდესაც შეკუდგები რომელიმე ჩვენის ისტორიულის გვამის გახხილვას, შესწავლას. ამისთანა შემთხვევაში ცნობის-მოყვარე პირმა მცირედიც უნდა იკმაროს, რადგან მცირედი ცოდნა სრულს უმეტრებას მაინც აჯობებს.

I

გაიოზის სწავლა საქართველოში.

(1746—1772).

გაიოზი შთამომავლობით იყო ახნაური; ეს დაიბადა სიღნაღის მაზრაში, ს. მაღაროში. ამან დასწერა წინა-სიტყვაობა ანტონი დიდის, საქართველოს ქათალიკოზის „წყობილ-სიტყვაობისა“, რომლის ერთ ტაეში არის გამოყვანილი შემდგომი კიდურ-წერილობა: „ანტონი სტიხობს, მოწაფე წინა-სიტყვაობს.“ ხოლო უკანასკნელი ტაეში ამ წინა-სიტყვაობისა არის შემდგომი:

გონებას მჯვრეტელსა, უკსოსა მას ნათელსა,
ანსაკვით მსედსა, გარნა ნიკოთა მხილველსა,
ისიდაკს ბრძენსა, სტიხთა ტკბილ-სასმენელსა,
ორფეოს მთქმელსა, შემდგომთ-არსთ უგრძნობელსა,
სულისა მზესა, გიძღვნობ მოწაფე მთქმელსა.

(წყობ. სიტყ. გვ. XXVI).

ეს ტაეში ანის აკროსტიხად დაწერილი და ამის კიდურწერილობა: «გაიოს». აქედან სჩანს, რომ გაიოზს სწავლა მიუღია ანტონ ქართლიკოზისაგან. მაგრამ, როდის ყოფილა გაიოზი მოწაფედ ანტონისა, ამ უკანასკნელის რუსეთად განდევნამდის, თუ დაბრუნების შემდეგ? თუმცა ბდ. იოსელიანი სწერს (მიმოსვლა იონა რუისის მიტროპოლიტისა, 1852 წ. გვ. 21), კითომც დიდ ანტონს თან წაეყვანოს გაიოზიც რუსეთად განდევნის დროს 1757 წ., მაგრამ ეს შეცდომაა. გაიოზის სასელი არ იხმობა იმ გვამთა სიაში, რომელნიც თან ახლდენ ანტონ ქართლიკოზს ბუტერბურგს მისვლის დროს. (წყობილ-სიტყვ. 1853 წ. გვ. XI—XII).

როდესაც ანტონი რუსეთს წავიდა 1756 წ., მაშინ გაიოზი ათის წლისა იყო. მაშასადამე მერკე წლიდამაც რომ დაეწყობინა სწავლა ამ ყმაწვილისთვის, მაინც ამას ათ წლოვანებამდის, ე. ი. ორის წლის განმავლობაში ისე ვერ მოამზადებდა, რომ გაიოზს საფუძველი ჭქონოდა თავის-თავი ანტონის მოწაფედ აღეარნა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ანტონს აქვე დაეწყობინებინა გაიოზისთვის სწავლა, ხოლო დაბრუნების შემდეგ რუსეთიდამ, ე. ი. 1762 წ. გაეგრძელებინა ანუ დაესრულებინა დაწყობილი წინად სწავლა.

ანტონის რუსეთიდამ დაბრუნების დროს გაიოზი იყო თექვსმეტის წლისა. მაშასადამე ეს ამ დროს კარგა მომზადე-

ბული უნდა ყოფილიყო საეკლესიო წიგნებში მაინც. ამის სიმართლე იქიდგან სჩანს, რომ ანტონმა რუსეთიდამ დაბრუნების შემდეგ ეს ჩქარა აგურთსა მთავარ-დიაკვნად, სახელდობრ 1765, ე. ი. მესამე წელს რუსეთიდამ დაბრუნების შემდეგ (Дѣло архива св. Синода 1774 г. № 2330). ამ დროდგან 1772 წლამდის, გაიოზი, როგორც ქვემოდ ვიხილავთ, განუშორებლად სცხოვრებდა ქათალიკოზ ანტონთან. აი ამ ხანგრძლივ ყოფნას გაიოზისას ანტონთან შეიძლებოდა ჭმობოდა მოძღვარ-მოწაფეობითი მნიშვნელობა. და მაშასადამე გაიოზს მხოლოდ ეს დრო უნდა ჭმობდეს სახეში, როდესაც თავისთავს უწოდებს მოწაფედ ანტონისა.

1772 წელს თვით მეფე ირაკლის უნდოდა წასვლა პეტერბურღს, მაგრამ შინაურმა ფერიად საჭირო საქმეებმა ნება არ მისცეს, რომ აესრულებინა თავის გულითადი სურვილი. ამისთვის თავის მაგიერ გაგზავნა პეტერბურღს თავის შვილი ლეონ და ქათალიკოზი დიდი ანტონი. ამათ გაჰყვა არხი-დიაკონი გაიოზიც. ესენი 16 მაისს 1772 წ. მიეცნენ სტრასბანს, სადაც ნება მოუვიდათ პეტერბურღს წასვლისა, (Дѣло св. Синода 1772 г. № 318). ქათალიკოზი ანტონი და მასთან გაიოზიც თითქმის ორი წელიწადი დარჩნენ პეტერბურღში. რა იყო ნამდვილი მიზეზი ამათის გაგზავნისა, ამაზედ პასუხი სინოდის საქმეებში სრულებით არაფერია; მაგრამ მაშინდელ საქმეებს თუ შეგხედავთ, ესენი იყვნენ მიწვეულნი მოსალაპარაკებლად იმ საქმეზედ, რომელიც გამოაშკარავდა 1783 წ. იმ ხელ-შეკრულობაში, რომელიც დასდეს ირაკლი მეორისა და ეკატერინე მეორის ელჩებმა. ამ ხელ-შეკრულობას დიდი მნიშვნელობა ჭმობდა განსაკუთრებით ჩვენის ეკლესიისთვის, რომელსაც თითქმის თოთხმეტის საუკუნის განმავ-

ლობაში უველა მსოფლიო ეკლესიები იცნობდენ თვით-მდგომარე ეკლესიად; ესლა კი, 1783 წელ-შეკრულობის შემდეგ, ამან დაჭკარგა ეს თვით-მდგომარეობა, დამოუკიდებლობა. ამისთანა გამოჩენილ საქმის მშვიდობიანად გათავებისთვის საჭირო არ იყო, რომ სემეუფო ქალაქში მიეწვევნათ საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენელი? მაინც, როგორც იყო, ქათალიკოზმა შეასრულა მინდობილობა და მარტში 1774 წ. უკანვე დაბრუნდა. ანტონი და გაიოზი მოსკოვს ერთად მოვიდენ. აქ გაიოზმა სთხოვა ქათალიკოზს ნება-რთვა იმაზედ, რომ ეს აქ დარჩეს მოსკოვის აკადემიაში შესასვლელად. ანტონმა ამაზედ ნება დართო გაიოზს.

II

გაიოზი მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში.
(1774—1778).

26 მაისს 1774 წ. გაიოზმა მისცა თხოვნა იმპერატრიცა ეკატერინე ალექსის ასულს, რომ ნება მიეცეს მას მოსკოვის აკადემიაში შესვლისა. თავის თხოვნაში გაიოზი სწერს, რომ «თუმცა მე ჩემს სამშობლო ქვეყანაში შეგისწავლე სხვა და სხვა საგნები ქართულს ენაზე, მაგრამ დავინახე რა რუსეთში უაღრესი შესწავლა მეცნიერებისა (безпомѣрное въ наукахъ превосходство), მოვინდომე ლათინურის (რომ ბერძნულიც შეისწავლა გაიოზმა აკადემიაში, ამის დასამტკიცებელ საბუთს მკითხველი ქვემოდ იხილავს) და რუსულ ენების შესწავლაც მოსკოვის აკადემიაში ჩემის ხარჯით.» ამ თხოვნის საბუთით,

უწმინდესი სინოდი სწერს (31 მაისს 1774 წ. № 866 სინოდის საქმე) მოსკოვის სასინოდო კანტორას, რომ ამან მონახოს გაიოზ ბერი (არხი-დიაკონი), გამოიკითხოს, თუ რისთვის და ან ქათალიკოზის ნება-რთვით დარჩა ის მოსკოვში, თუ არა,—ან მღვდელთ-მოქმედება აღკრძალული ხომ არა აქვს, და ან რა დასაწუმუნებელი საბუთი აქვს ამის შესახებ? ამ მოწერილობის აღსასრულებლად, მოსკოვის სასინოდო კანტორამ მონახა არხი-დიაკონი გაიოზ და ზემოხსენებულ კითხვებზე ჩამოართვა ჩვენება. რადგან მხოლოდ ამ გაიოზის ჩვენებაში, ჩვენის შეხედულობით, შეიძლება ნამდვილი ბიოგრაფიული ცნობები იყოს მის შესახებ, ამისთვის სრულად მოვიყვანთ მის შინაარსს. მოსკოვის სასინოდო კანტორა უდგენს უწმ. სინოდს (28 ივლისს 1774 წ. № 2330 სინოდის არხივის საქმე) შემდგომს არხი-დიაკონ გაიოზის ჩვენებას:

«მე ვარ, სწერს გაიოზი, ოც-და-რვა (28) წლისა, ბერობა შევიმოსე და არხი-დიაკვნად მაკურთხა თვით ანტონ ქათალიკოზმა (დიდი ანტონი) წარსულს 1765 წელსა; ვარ აზნაურთაგანი. საქართველოში, თბილისში ყოფნის დროს, მე განუშორებლად ვიმყოფებოდა ანტონ ქათალიკოზთან 1772 წლამდის, ხოლო ამ წელს მისი ყოვლად-უსამღვდელოესობა, თავის საჭიროებისთვის, გამოემგზავრა რუსეთს და მეც თან წამომიყვანა და მიმიყვანა პეტერბურს. პეტერბურღიდამ მომიყვანა მოსკოვს, სადაც აქამომდე (1774) ვიმყოფები. მისს მაღალ-ყოვლად უსამღვდელოესობასთან ყოფნის დროს მე ვასრულებდი შესაფერს ჩემის ხარისხისა მღვდელთ-მოქმედებას. ხოლო აღნიშნულს წელს, მარტში, სსენებული ქათალიკოზი უკან დაბრუნდა თავისვე ეპარქიაში, ხოლო მე, გაიოზმა, მისის უკუდაბრუნების დროს, ვსთხოვე მას, ნება მოე-

ცა ჩემთვის მოსკოვში დარჩომისა შესასწავლად აქაურს აკადემიაში ლათინურის და რუსულის ენებისა ჩემის სარჯით. ამაზედ ქართლიკოზმა ნება დამრთო სიტუვიერად, ხოლო წერილი ამის შესახებ მე არავეერი მიმიღია მისს ოჯოლად-უსამღვდელოებისაგან».

რომ გაიოზი დარჩა მოსკოვში ანტონ ქართლიკოზის ნება-რთვით, და რომ მას სამლთო-მოქმედება აღკრძალული არა ჰქონდა, ამის მოწმად მოიყვანა გაიოზმა მოსკოვში მცხოვრები ოჯოლად-სამღვდელო თეოდიმონე, საქართველოს ეპისკოპოზი. ამის მიხედულობით უწმ. სინოდმა გადასწყვიტა, რომ მოსკოვის სასინოდო კანტორამ მოსთხოვოს, ასტრახნის ოჯოლად-სამღვდელოს შუამავლობით, ქართლიკოზს ანტონს ცნობა იმაზედ, თუ ნამდვილად გაიოზ ბერი მისის თანხმობით დარჩა მოსკოვში სასწავლებლად და აკრძალული ხომ არ აქვს მას მღვდელთ-მოქმედება, და ამ ბასუხის მიღების შემდეგ, აცნობონ უწმ. სინოდს; ხოლო ამ დრომდის (ბასუხის მიღებამდის ქართლიკოზისაგან) გაიოზს მაინც ნება მიეცეს იცხოვროს სულის-წმიდის მოფენის (Богоявленскій) მონასტერში თავის სარჯით და იარონ სასწავლებლად მოსკოვის აკადემიაში.

ამის შესახებ მოსკოვის სასინოდო კანტორას წარეგზავნა უქაზი (дѣло архива св. Син. 1777 г. № 372. Указъ 13 Августа 1774 г.). თუმცა სინოდის საქმეებში არ შეგვხვედრია, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ სინოდს თავის კითხვებზედ დამტკიცებითი ბასუხი მიუვიდოდა ქართლიკოზისაგან. თუ რამდენი ხანი დარჩა გაიოზი აკადემიაში, ამაზედ ნამდვილი ცნობები არა გვაქვს. ვიცით მხოლოდ, რომ გაიოზი 25 იანვარს 1776 წელს ისევ მოსკოვის აკადემიაში იყო. ეს ხარჩს

მისგან გადმოთარგმნილ და აღნიშნულ რიცხვს (25 ივნისს 1776 წ.) გათავებულ წიგნიდამ, სახელად „მიმოსელა“ ბარონ-დე-პოლტინისა, რომელიც არის მოხსენებული ქვემოდ გაიოზის ნაწერთა შორის № 5. უნდა ვიფიქროთ, რომ გაიოზმა შეასრულა კურსი მოსკოვის აკადემიაში და მაშასადამე შეისწავლა ენები: სლავიანურ-რუსული, ბერძნული, ლათინური და სხვა საგნები, რომელთაც ასწავლიდენ აკადემიაში. რომ გაიოზს ბერძნულიც შეუსწავლია აკადემიაში, ესა სჩანს იონა რუისის მიტროპოლიტის „მიმოსელიდამ“ ანუ მგზავრობიდამ. თავის მგზავრობის დროს იონა იყო კონსტანტინოპოლშიაც. აქ მან გაიცნო ორი პატრიარქი—კონსტანტინოპოლისა ბრონკოპიოს და იერუსალიმისა—აბრამიოს. ამათ მისცეს იონას წერილები მეფესთან და ქართველიკოზთან. „მიბოძეს, სწერს იონა თავის «მიმოსელაში» წიგნები საქართველოს მეფე, კათოლიკოზთანა კურთხევისა, და წარუგზავნე საქართველოში, რომელიცა თარგმნა კიევის მიტროპოლიტმან გაბრიელ, და ჩვენმა გაიოს პენძელმან (აქედამ სჩანს, რომ გაიოზი პენძაშიაც (Пенза) ყოფილა არქიელად, როგორც ამას ვიხილავთ ქვევით), პულოს, (ე. ი. შვიდმან) საქართველოსამან» (მიმოსვლა, იონა რუისის მიტროპოლიტისა, 1852 წ. გვ. 20—21.)

III

გაიოზი თელავის სემინარიის რექტორად.
(1782—1783).

თუ როდის დაბრუნდა გაიოზი მოსკოვიდამ საქართველოში, სწორედ არ ვიცით. მაინც საფიქრებელი არ არის, რომ

ის ოთხ წელიწადზედ მეტი დარჩომიდიეო მოსკოვის აკადემიაში. ეს კი უეჭველია, რომ გაიოზი 1782 წ. უკვე იყო საქართველოში, სადაც იმან ჩქარა მიიღო არხიმანდრიტობა თვით ქართველიკოზ ანტონი დიდისაგან. თუმცა ბ. იოსელიანი სწერს (მიმოსავლა, იონა რუისის მიტროპ. გვ. 21), რომ გაიოზმა არხიმანდრიტობა მიიღო რუსეთიდამ დაბრუნების შემდეგ 1773 წელსაო, მაგრამ ეს შეცდომა არის. ამ წელს გაიოზი და ანტონი ისევ რუსეთში იყვნენ. ეს შეიძლებოდა ყოფილიეო 1782 წელს, როდესაც გაიოზი საქართველოში იყო 28 მაისს 1782 წელს, შაბათ დღეს, გაიოზი თელავში იყო და თავისთავს ისსენიებს არხიმანდრიტად. ამ დღეს (28 მაისს) უნდა გაეხსნა თელავში სემინარია და კიდეც გახსნა. ეური დავუგდოთ ესლა თვით გაიოზს, თუ როგორ მოხდა აღნიშნულ სემინარიის გახსნა თელავში:

«მოქმედება დღესასწაულობითი დაწყებასა ზედა ახლისა სემინარიისა ქალაქსა შინა თელავს, თთვესა მაისსა 28, დღესა, შაბათსა, წელსა 1782, დროსა ყოვლად უბრწყინვალესისა და უკეთილმსახურესისა მეფისა ირაკლი მეორისა ყოველისა საქართველოისა, მამათ-მთავრობასა უწმიდესისა და უნეტარესისა პატრიარხისა და სემინარიისა ამის სრულისა დირექტორისა და პროტექტორისა და აქაურთა გნოსისთა დიდასკალოსისა მეფის ძის ანტონისა, რომელსაცა მონებრის ერთგულობით მიართმევს ამათ უსამღვდელოესთა პირთა მისვე სემინარიის რექტორი არხიმანდრიტი გაიოს.

«ჟამსა პირველსა დღისასა, უწინარეს საღმრთოსა ლიტურგიისა, იქმნა კურთხევა წყლისა თვით სემინარიასა შინა რექტორის მიერ სამღვდელოთა კრებულითა, და შემდგომად სრულ-ყოფისა, იპკურა სრულიად სემინარია წმიდითა წყლი-

თა, და მერმე თვითეულად სემინარისტნი. ამის შემდგომად წარვიდა რეკტორი წმიდასა შინა ეკლესიასა სემინარისტებითურთ მოქმედებად საღმრთოისა ლიტურგიისა. ხოლო შემდგომად თქმისა დიაკონის მიერ: «შიშითა ღვთისათა... თქვა სიტყვა (გაიოზმა) კრძალულებით მიღებისათვის წმიდისა საიდუმლოის ზიარებად განმზადებულთადმი სემინარისტთა (ეს სიტყვა არ იყო იმ დედანში, რომლიდამაც იბეჭდება აღწერა თელავის სემინარიის გახსნისა და მაშინ ნათქვამნი ქადაგებანი) ლოცვითურთ: «მრწამს უფალო და აღვიარებ... და ესრეთ აზიარნა ყოველნი სემინარისტნი წმიდასა საიდუმლოსა, და შემდგომად სრულ-ყოფისა საღმრთოსა ლიტურგიისა იგალობავე სამადლობელი შარავანდისი. ხოლო შემდგომად ეკლესიით გამოსვლისა, წარმოვიდა სემინარიად (ამ სახლებს უჩვენებენ კარისა ღვთის-მშობლის, ეხლანდელ სობოროს ჩრდილოეთით ჩხიკვაძეების სახლებში, რომელიც შამილის დატეძამდე კახეთზე შესდგებოდა ორის სართულისაგან და ეგუთნოდა შიუოვებს, ხოლო შამილის დატეძის დროს კახეთზედ, ზემოთი სართული დაუქციეს, ხოლო ქვეითი სართული იყიდეს ეხლანდელმა მეპატრონეებმა) რეკტორი სემინარისტებითურთ და აქაურითა ჩინებულთ სამღვდელოთ და საეროთა, რომელნიცა იყვნეს ადრიდგანვე მოწოდებულ, რათა მუნ დასწრებულ-იყვნეს ასალ დაწყებადსა ამას უსამღვდელოესსა საქმესა ზედა. და ესრეთ შესვლასა ზედა მათსა ითქვა გალობითი: «მეუფეო ზეცათაო...» და მერმე დასხდეს უჩინებულესნი მოწოდებულთაგანნი შესაბამად თვის-თვისთა ადგილთა საკმეთა ზედა, და ესრეთ წარეითხულ იქმნეს: ეპისტოლე იმისის უწმიდესობისა, სემინარისტთადმი ბრძანებული, და ინსტრუკცია, რეკტორისადმი ბოძებული, და ეგრეთვე ოქმნი იმისის მე-

ფობის დიდებულობისანი სახმართათვის სემინარიისათა. ამის შემდგომად ითქვა სიტყვა კათოლიკით რეკტორის მიერ: «განდიდებისათვის იმისის მეფობის დიდებულობის მზრუნველობისა და მოძღვრობისა ყმათა თვისთა და განრჩევისათვის მეცნიერებისა და უმეცრებისა და მადლობისათვის იმისის უწმიდესობისა, ვითარცა მიზეზისა. დამფუძნებელისა და სრულმყოფელისა მეცნიერებითისა სიმრავლისა».

ურიგო არ იქნება მოვისმინოთ თვით სიტყვაც, რომელიც არის შემდგომი:

«ოდესმე სქმე ამით არის დიდ და კეთილ, ოდეს გამოიძიების, თუ ვინ არის მიზეზი მისი, და ანუ რაი სარგებელი გამოვალს მისგან, და ანუ თუ ვითარითა ჭეშმარიტითა ქმნილ არს იგი? აწინდელისა ამის შეკრებულობისა არა ღმერთი არსა მიზეზ? უსამდვილესი ჭეშმარიტ კეთილ-მსახურისა მეფისა ჩვენისა არა არსა საქმე ოდესმე უმაღლესისა არსებისა ჭეშმარიტ, რომელიცა დაჭნარგა ოდესმე მაღალმან სულსა შინა იმისის მეფობის დიდებულობისასა? არა მცხოვრება არსა სარწმუნოთა და ერთგულთა ყმათა მისთა, შვილთა კესეთისათა? რომელისათვის ისარებდინ ერთგულნი შვილნი ამის ქვეყანისანი! მდგომარეობა ესე ცხოვრებისა ჩვენისა და მოლოდება განათლებისა და გამოყვანა უმეცრებითისაგან სიბნელისა არა არიანა სარგებელნი, რომელნიცა მოგვეცემიან ოდესმე მოწყალისაგან ღვთისა? და ამისთვის შეგსწირონ მსხვერპლი ქებისა ქვეყანისმოქმედსა ღმერთსა ჩვენსა.

«და ეინაითგან მიმღებელი ქველის-მოქმედებისა თანაშედ არს რათა რაისა მიმართობდეს წადილისადმი ქვეყანისმოქმედისა, რომელითა მიჭსწყვდეს კეთილობასა მას, რომელისადმიცა სელით-ყვანებულ ჭეშოეს მას, მაშა და ჩვენცა შემოკრე-

ბულთა აქა მიდებისათვის ქვეყის-მოქმედებისა ამის ყოველად უმაღლესისაგან არსებისა აღვასრულოთ თანამდებობა ჩვენი და ვეყოთ იგი რაისა მიმართად წადილისადმი ქვეყის-მოქმედისა, რომელითაცა სრულ იქმნას ბედნიერებაცა ჩვენი.

«ვჰსწყალავთ და გვესმის, თუ ვითარსა შინა განგრცელებასა და თუ ვითარსა შინა სიმრავლესა განთესილ არის სიბრძნე, რომელსა ვერცა სიშორე აღგიღთა, ვერცა სხვაობა ქვეყანისა და ჩვენთა შემძღებელ არს შეცავლებად მის მიერისა გარდამოსხმულისა ბედნიერობისა მიმღებელთა ზედა მისთა, არამედ ნიადაგ ღორძიღობს. ნიადაგ უკვიღოვნებს და ნიადაგ ერთებრსა სუნნელებასა განჩეენს ყოველთაგან ვითარცა დასავლეთსა შინა, ეგრეთვე აღმოსავლეთსა, ვითარცა ჩრდილოეთსა. ეგრეთვე სამხრეთისა კერძოთა შინა და ამისათვის ყოველნი სიხარულით ისმენენ სასელსა სიბრძნისასა და ამისათვის ყოველნი ბედნიერობად ჩჰრაცხვენ თვის ზედა შესმენასა ამის ყოველად ძვირ-ფასის გვაროვნებისასა.

«აჩა წინამდებარე არს ბედნიერობა ქვეყანისა, აჩა ცხადების მზრუნველობა ღვთისა ქმნილთა თვის-თვისთა ვინაგან აღგვიდგინა მეფე და მამა ყმათა თვისთა, რომელსაცა შინა აღაორძინა ჩჰზრი თვისისა წადილისა ე. ი. რათა სამეფოი თვისი ჰყოს მოკრძალულად ყოველად მტკიცითა სიბრძნითისა ბედნიერობისა ზღუდითა, რათა ყოველი საქართველოი ესდენ ბედნიერ იყოს რაოდენცა შესაძლებელ იყოს ბედნიერობა კაცისა შეწევნითა და მომწყალობითა ესოდენ ძალიერისა და კეთილ-მსახურისა ხელმწიფისათა.

«ესე არს ჩჰზრი მმართებელისა სოფლისა, ესევე არის ჩჰზრი დაძწყებელი ამის ყოველად-უკმიდესისა საქმისა სურვილითა კეთილ-მსახურის მეფისა ჩვენისათა, რათა ჩვენ ყოველ'ი

ვიქმნეთ განათლებულ ნათლითა მეცნიერებისათა, რომლისა-თვისცა წარმოდგომილი ამას ახლად დაფუძნებულსა უსამღვდელოესსა ადგილსა ზედა წინაშე პატიოსნებისა თქვენისა ვჰყოფ ჭსჯასა თუ ვითარი სსვაობა არს შორის მეცნიერებისა და უმეცრებისა და ანუ თუ ვითარსა სარგებელსა მოვიღებთ ამის ერთისაგან და მეორისაგან ვითარსა სავნებელსა უკეთუ ინებებს პატიოსნება თქვენი.

«არა საჭირო არს განხილვაი ამისი თუ ვითარი სსვაობა არს შორის მეცნიერებისა და უმეცრებისა. გვნებავსა, რათა შევეჩვივნეთ ნიადაგ ჭეშმარიტებისა თქმასა, გვნებავსა, რათა განვარჩიოთ საქმენი, განვიხილოთ ყოველნი მდგომარეობანი საქმეთანი და ვჰსცნობდეთ მათცა თუ რაი გამოვალს მათგან? ესე ყოველნი და სსვანიცა ესე ვითარნი გამოვალნნ მეცნიერებისაგან.

«მეცნიერება მოიყვანს კაცსა პირველად ცნობისადმი თავისა თვისისა, თუ რა არს და ვითარი რა არს და ესრეთ ცნობა ესე თავისა თვისისა ხელითა უკანებულ ჰყოფს ამის ცნობისადმი, ვითარმედ ეგე ვითარიცვე არს კაცი, ვითარცა დასაბამი მისი და წარმოადგენელი ნივთი ე. ი. მიწა, რომლითაცა დაამყუდროებს თვის შორის ყოველსა ზვირთსა ამპარტავნებითისა ღელვისასა და მერმე მიიყვანს მას ამის გამოძიებისადმი თუ რასათვის დაბადებულ არს იგი შემოქმედისაგან თვისისა და დადგინებულ სოფელსა ამას შინა, რომლითაცა ცნობითა განსაზღვრებს თავსა თვისსა ამას შინა, რათა სარგებელ ეყოს მოყვასთა ვიდრეცა თავსა თვისსა და ხორცთა, რათა უსნეულო აქვნდეს გონება ვიდრეცა ხორცი, რათა უმეტეს მსუბუქელ იყოს კეთილობისა მის, რომელნიცა თვის ეუვიან ბუნებასა, ვიდრეცა რომელნიცა ტკბილ ეემოკვნებისადმი

მიათრევენ ვითარცა უსიტყვსა და ამისათვის ბედნიერობასა შინა არა ზუარობს და უბედურებასა შინა არა სულ-მოკლეობს, არამედ საშუალსა ზედა გზასა დაადგინებს თავსა თვისსა, ვიდრემდის მისწვდებოდეს სასურველსა კეთილსა.

«გარნა უმეტრება არა უტევებს კაცსა გამოძიებისადმი ამის უოველისა, უმეტარი ე. ი. არ მეცნიერი თავისა თვისისა დასაბამისა და დასასრულისა ჴგონებს თავსა თვისსა, ეგრეთ ვითარცა ბირუტყვთა და ესრეთ მისა ოდენ მოსწრავეე არს ქმნად, რაიცა მოეწონების საგრძნობელთა მისთა, შერაცხს მას სასარგებლოდ, რაიცა დაატკბობს უაღვირსსა გულის-თქმასა მისსა, გამოეძიებს მას და შეუდგების, რაიცა აღუთქვამს მას განუძღომელსა წყურვილსა სიმდიდრისა და ვეცხლის მოყვარეობისასა, რომლითაც, მწყურვალი სვამს სისხლსა ძმისასა უტკბილეს ზეციერისა ნექტარისა, სიცრუე შეურაცხიეს უფროს ჭეშმარიტებისა, მოტყუება უფროს პატიოსნებისა და უპატიოება უფროს სასუფევლის დიდებისა, ოღონდ მიიღოს სიმდიდრე არა მგამელი, რომლითაცა იყოს.

«მეცნიერება ასვამს გონებასა ძალისაებრ ცნობასა ღვთისასა და წარმოუდგენს მას უზესთაესად და შემოქმედად ყოველთა არსებათა, აცნობებს, ვითარმედ ღმერთი არს ყოველად ბრძენი, ყოველად სახიერი, მართლ-მსაჯული და ყოველისა სრულებისა მქონებელი, წარმოდგომითა ვითარმედ ყოველად ბრძენ არს ღმერთი აჩვენებს ზრუნვასა მისსა ქმნილთათვის მისთა და უფროსლა კაცისათვის, რომელიცა არს უპატიოსნესი ქმნილთაგანი, წარმოდგომითა ვითარმედ ყოველად სახიერ არს ღმერთი არწმუნებს ვითარმედ არა გვიტევებს ჩვენ განსაცდელთა შინა უკუნისამდე, გარნა ოდენ დამდაბლებულითა სულითა მოუწოდოთ მას შემწედ ჩვენდა, წარმოდგომითა ვითარმედ მართლ-

მსაჯულ არს ღმერთი დაგვარწმუნებს, ვითარმედ რაოდენცა შემძლებელ ვართ დატევნად მივიღებთ მისგან ყოველთა კეთილთა და ვითარმედ ნაცვალი კეთილობისა ჩვენისა დასაბამითგანვე მზა-უქმნიეს მას ჩვეთვის და ესრეთ სიბრძნითა და მეცნიერებითა კრება-ქმნილსა გონებასა ვითარი ექმნების პატივის-ცემა ღვთისადმი? ვითარი სარწმუნოება? ვითარი მსახურება? ვითარი ჭსჯულისა მისისა მორჩილება? ყოველივე სრული და ყოველივე შესაბამი დიდებულებისა ღვთისა.

«მეცნიერი პატივ-ჭსცემს ღმერთსა არა ამისთვის, რომელ ღმერთი მართლ-მსაჯულებითა თვისითა და ჭჯის შეურაცხისმყოფველთა თვისთა, არამედ ამისათვის ვითარმედ ქმნილთა შორის უმეტესსა პატივსა ღირს-ჭყო კაცი და უმეტესსაცა მოელის მერმესა მას სუეკუნესა, ჭრწამს პირუთნებელად ჭმსახურებს მას სულითა და ჭეშმარიტებითა, ჭყოფს კეთილთა საქმეთა არა შიშითა მისითა, არამედ სიყვარულითა და მორჩილებითა უწმიდესისა ჭსჯულისა მისისათა და ესრეთ ყოველთა-თვის ჭმადლობს და ყოველსა შინა კეთილსა საქმესა არს მტკიცე. გარნა უმეცრება არა უტევებს ესე ვითარად ცნობასა ღვთისასა კაცისა შორის. უმეცარმან თუმცა იცის ღმერთი, გარნა ჭსჯის მისთვის ვითარცა ფიცხელისა რაისამე მსაჯულისათვის და ამით სხვასა-და-სხვასა შინა შეტოლმიღებასა შთაგდებს თავსა თვისსა. ნაცვლად პატივის-ცემისა ღვთისა, უმეცარსა გონებასა შინა არიან არა თუ ჭაზრნი უმსგავსონი დიდებულობისა მისისანი. არამედ საქმენიცა ყოველითურთ წინადმდგომნი სრულებისა მისისანი; ნაცვლად კეთილ-მსახურებისა მეეობეს მის შორის წარმწყმედელნი წვალებანი და მიუდრეკელნი დაყინებულნი უგლიმობანი; ნაცვლად მართლისა სარწმუნოებისა უფლებას მის შორის ამაო და ცუდი მორწმუნეობა;

ნაცვლად სიყვარულისა ჴსჩანს მის შორის უმადლობა და დრტვინვა რომელ ვერ მიიღებს ბრძებრივისა თხოვისა თვისისა სრულ-ყოფასა. მეცნიერება ადამენებს სახლთა და წესიერ ჴყოფს მარიგებლობასა სახლისასა. არა არს მეცნიერისათანა მტანარება და არცა წადილი უზომო სიმდიდრისა. მეცნიერისათანა არა არს მტანებლობა და შორს არს მისგან უბრალო განმაბნეველობა, ვინათგან მეცნიერება აჩვენებს მას, თუ რაი არს კეთილი და ანუ ბოროტი. პატიოსნება და უპატიობა ვერ დასთმობს, რათა უპატიობა უკეთეს შერაცხოს პატიოსნებისაგან და ბოროტი კეთილისაგან და ამისათვის ყოველსა ნივთსა ხმარებულ ჴყოფს კეთილად და ყოველსა საქმესა სარგებლად თვისსა და ქვეყანასა წინდა მეუღლეობისასა დაიცვავს წმიდად. შვილთა აღზრდის კეთილად, მოსათა დაიმორჩილებს კმაითა წყალობითა და შერისხვითა და ამის მიერ ჴყოფს სახლსა თვისსა, ვითარცა ქვეყნიერსა რომელსამე სამოთხესა.

«გარნა უმეცარი არა თუ ადამენებს სახლსა, არამედ კარგიერსაცა წესსა სახლის მაშენობლობისასა სრულიად ვერა რაითამე მისწვდების, ვინათგან უმეცარი არის მტანარ და ნაკლულევან ყოველითურთ; უმეცარი არს ძუნწ, განმაბნეველ, ულონო, დაუდგრომელ, დამჩემებელ და ამისათვის ყოველსა ნივთსა ხმარებულ-ჴყოფს ბოროტად მეუღლეობასა ანუ არა დაიცვავს ანუ სათუძლად მისა აქვს პირუტყული ოდენ აღძრულებაი; შვილნი უსხენ თვინიერ კეთილ - ზრდილებისა, მაშა და არცა პატივის-მცემელნი მისნი მოანი თვინიერ სწავლულებისა, მაშა და თვინიერ ერთგულებისაცა და ესრედ სახლი უმეცარისა არა თუ არს სახლი არამედ სამყოფი ოხრებისა და ყოველისა ურიგობისა. მეცნიერება განიხილავს თვითოეულსა თანამდებობასა კაცობრივსა და არა იძულებით შეჴვრავს გულსა კაცობრივსა

რათა უბიწოდ და წმიდად დაიცვას თანამდებობაი იგი სამთავრო-ოსა შინა გონებისასა, ვინაიდგან მეცნიერმან უწყის თუ ვითარ შეკრულ არს კაცი კეთილისა საქმისადმი არა თუ სასყიდლისა და შესამატისათვის, არამედ თანამდებობისა თვისისა ადსრულებისათვის და ამისათვის მსნობს მეცნიერ მთავარი და იდვიძებს და ზრუნავს, რათა ხელის ქვეშენი ანუ ყმანი თვისნი მოიყვანნეს მარადის კეთილსა მდგომარეობასა შინა და იდგწის რათა არცა ერთი მათგანი მიეცეს ვითარსამე უბედურებასა უზრუნველობით მისითა. მდვიძარებს მეცნიერი მსაჯული განმართლებისათვის უბრალოსა და დასჯისათვის ბრალეულისა; იბრძვის მტრისადმი მეცნიერი მხედარი არა რათა ბოროტი უქმნას მტერთა არამედ, რათა შეეწიოს ქვეყანასა თვისსა და მშვიდობასა შინა ამყოფოს; წარვალს შორსა გზასა მეცნიერი ვაჭარი არა რათა განიმრავლოს სარგებელი თვისი, არამედ რათა მოქალაქეთა თვისთა განუმრავლოს საჭირო და სასმარნი ნივთნი. გარნა უმეცრება ყოველითურთ წინააღმდგომ არს ყოველისა კეთილის თანამდებობისა. უმეცარი მთავარი არს სასყიდლით დადგინებული და არა მემკვიდრე, უმეცარი მსაჯული არს მოქრთამე, უმეცარი მხედარი არს მტაცებელი და მძარცველი, უმეცარი ვაჭარი არს განუძლომელად ვეცხლის მოუგარე. ვინათგან ვინცა არა უწყის თანამდებობა ჩინებისა თვისისა, მან არა უწყის განვლა სწორის გზით, არამედ ესეოდენ თუ ვითარითა ღონითა განავრცოს გზა განმდიდრებისა თვისისა, რომელისადმიცა ადძრავს მას ხორციელი წადილი და თუ რაოდენნი ვნებანი წარმოებენ უმეცრებისაგან, ვინ ვერ ეხედავთ.

«მეცნიერობა ჭეშმარიტს ბედნიერებასა ქვეყანისასა, ვინათგან ცხოველად წარმოუდგენს კაცსა, ვითარმედ სასარგებლო

რაიმე ქვეყანისა არს სარგებელი ყოველთა კაცთა. მეცნიერება დაანახვებს კაცსა, ვითარმედ უპირველესი ხელმწიფებაჰ ესე იგი არს ძალა ხელმწიფეთა და მთავართა ღვთისა მიერ განწესებულსა მას ხელმწიფებასა მეცნიერება აჩვენებს ყოველთა კაცთა თანასწორებასა და ამით ხელმწიფესა ჴყოფს მამად ყმათა თვისთა, მონათა-შვილად საყვარელად უფალთა, მთავართა— კეთილის-მოფფელად ხელის ქვეშეთა — მადლობით დამორჩილებულად მთავრისადმი, უფალსა—მეგობრად მონათადმი, მონათა—ერთგულად მსახურად უფალთადმი და ესრეთ შეჴვრავს ყოველთა სიყვარულითა და ჴყოფს ვითარცა ერთითა სულითა მქცევთა ურთი-ერთისადმი სიფრთხილით და კრძალულებით და ერთისა ულონობისა განმმაროველად მეორისა და ყოველისა საზოგადოებისა მავნებელთა საქმეთა მსწრაფელ ადმომფხვრელად, რომელისთვისცა ესე ვითარსა მეცნიერსა ქვეყანასა შინა არს მშვიდობა, მეუდრეობა, განსვენება, უხვება და ყოველი ბედნიერება. გარნა არა უტევებს უმეტრება რათა კეთილ-დღეობასა შინა მოვიდეს ქვეყანა, ამისათვის ვინათგან არა შეიწყნარებს თვის შორის მეცნიერებისა ბუდესა და არცა მეცნიერთა მისცემს შესაბამსა პატივსა. უმეტრება არა მისცემს ნებასა კაცთა, რათა განიცადოს თუ რაი არს საზოგადო ანუ საქვეყნო კეთილი, არა აგულ-ხმებს წმიდასა და უზადოსა მორჩილებასა მთავართასა, არა აცნობებს მას უზესთაესად და სასარგებლოდ ურთი-ერთსა სიყვარულსა და თანხმობასა, არამედ უმეტრება შთასთესავს გულსა თვისა ესრეთ, რათამცა მთავარი ხელის ქვეშეთა თვისთა ჴრაცხდეს დაბადებულად მისისა ოდენ ბორტისა გულის-თქმისა მსახურებისათვის და ხელის-ქვეშენი ჴრაცხდენ მას მტანჯველად თვისად; უმეტრება განმზადებს ყოველთა ურთი-ერთისადმი ხერხითა და ტრელობითა, რომელი-

თ�ა მისტიკებენ ერთმანერთისა და დაუმწარებენ მოსვენებულსა სიცოცხლესა და აქვსთ ოდეს საშორად შური და მტერობა და ამისათვის გამოვალს უმეტრებისაგან ორგულება ხელმწიფეთა, შეფოთი წინააღმდგომად მთავართა, დაუმორჩილებლობა უფალთა, ურიგობა ყოველსა შინა სალხსა აღრეულება, მკვლელობა და ურთი-ერთისადმი ბრძოლა და უკანასკნელ სრულებით აღწყვეტა ყოველისა ქვეყანისა.

«ესე არს სხვაობა მეცნიერებისა და უმეტრებისა და ამისათვის მეცნიერება ასუამს გულსა შინა ჩვენსა ბედნიერობითსა სიცოცხლესა, ხოლო უმეტრება შორს გვყოფს ნეტარებისა მშვიდობითისა ცხოვრებისაგან.

«ყოველი ესე სარგებლობა მეცნიერებისა არა დაეარულ არს ყოველად ბრძნისა მსედველობისაგან კეთილ-მსახურისა მეფისა ჩვენისა ირაკლი მეორისა. ყოველი ესე ეკვალოვნება შემოკრებულ არს გუგასა შინა კეთილ-მსახურებითა განათლებულისა თვალისა მისისათა. ამას ესოდენ გრძელ - ყამობითსა გამოცდილებისა თვისისა კეთილ-მსახურებიოისა მეფობისასა ესეოდენ დაუძინებლობითისა მზრუნველობისასა ბედნიერობისათვის ერისა თვისთასა არა შესაძლებელ იყო რა არა ეცნო კვალი იგი ბედნიერობისა, რომელისადმიცა უძღვის მეცნიერება და ამისათვის პირველად თქვენზედა განმარტა საბედნიეროდ დაუძინებელი იგი თვალი თვისი, პირველად თქვენთვის ისურვა ძვირ-ფასი ესე ბედნიერებაი თქვენი, ჭნებავს რათა იყვნეთ სრულ ყოველითა კეთილობითა მით, რომელითაცა შეაძლო ბუნება სიტყვიერი შემამკობელმან და განმაგენებელმან ყოველთამან; ჭნებავს თქვენი არა თუ ვითარცა მონათა, არამედ ვითარცა საყვარელთა შვილთა თვისთა განშვენებად, განსვენებად და განმდიდრებად. ესრეთ ეიმღვისთ თქვენ წყაროსადმი მოწყალები-

სა თვისისა, ესრედ გარდმოჴმეს თქვენზედა ხელმწიფობითსა მეფარველობასა სიბრძნითა და მეცნიერობითა შეჴსოვილსა, შესაძლებელ არს რათა იპოვებოდეს ვინ ესე ვითარი გულ-ქვა, რომელიცა არა ტყვე იქმნას ერთგულობითა ესე ვითარისა კეთილმოყვარისა ხელმწიფისათა.

«არა შესაძლებელ არს, (უკეთუ უმადლოებასა შინა არა ვამეოფებთ გონებასა ჩვენსა) რათა არა მოხსენებულ ვეოთ აქა ღვაწლი და მომჭირნეობა უწმიდესისა მამა-მთავრისა ჩვენისა მეფისა ძის ანტონისა და საყვარელისა ძმისა კეთილ-მსახურისა მეფისა ჩვენისა. ამან ადმომყვანმან სიბნელისაგან უმეცრებისა საქართველოისა იწყო შენობად ბედნიერობისა ამის ჩვენისა. ამან სრულ-ჴყოფა სასლი სიბრძნისა საქართველოისა ყოველითა საჭიროთა სწავლულებითა; ამან საუნჯე სწავლისა ამის განამდიდრა ქმნითა და თარგმნითა წერილთა სასიბრძნოთა; ამან გულს-მოდგინებით თვისითა ჴყო ათინად მამული თვისი, რომელიცა უწინარეს ამისა ვითარსა სიბნელესა შინა უმეცრებითსა დათვრულ იყო, თქვენვე იცით. ამის უწმიდესის პირისადმი ჴსმობს კეთილ-მსახური მეფე ჩვენი სიტყვასა მას ფილიპეს მეფისა მაკედონიისასა მიწერილსა ბრძნისადმი არისტოტელისა კვალად «ამადლობ ღმერთსა მოძნიჭებელსა ჩემდა სკიპტრასა მეფობისასა დროსა მწყემსობისა შენისასა, ვინათ«გან ესასოებ შენ მიერ, რათა შვილნი მორჩილთა კეთილ-მსა«ხურისა სკიპტრისა ჩემისათანი ჴყო ღირსად და სარწმუნოდ «მონად ჩემდა სიბრძნითა და სწავლულებითა კეთილ-მსახურე«ბისათა».

«და ესე ვითარისა მოწყალებისათვის, ვითარი რაიმე მადლობაი ღირსი უძღვნათ კეთილ-მსახურსა ხელმწიფესა ჩვენსა, გარნა რაისაცა გულ-მოდგინებითსა მიეჴსტემთ მადლობასა �sა-

ველი იგი იქმნების უმცირეს შესწორებიდა ქველის-მოქმედებისა მისისათა და უკეთუ ვჰპოებთ რასამე ღირსსა, იგი ესოდენ იქმნების რათა გულ-სავსე ვჰყოთ მადმობრივი გული მისი სრულ-ყოფითა ამის უწმიდესისა ჭაზრისა მისისათა და ამისათვის ვისწრაფოთ ცხად-ყოფად გულს-მოდგინებისა; ვისწრაფოთ და ვაჩვენოთ ვითარმედ ვითარცა ესრეთი კეთილ-მსახური მეფე ღირს არს ისე ვითარისა სამეფოსა ეგრეთვე ჩვენცა ღირსად მონებისა მისისა ცხად ვჰყოთ თავი ჩვენი. ხოლო უფრო ყოველთასა ვითხოვოთ ღვთისაგან ვითარცა მეუფისა მეუფეთასა, რათა წარმართებულ ჰყოს სათნოდ თვისად დაწყება უსამღვდელოესისა ამის საქმისა და ვეგედრნეთვე მხურვალეითა გულითა, რათა სიმრთელით და კეთილობით დაიცვას სიგრძესა შინა დღეთასა და სიმრავლესა წელთასა კეთილ-მსახური მეფე ჩვენი უმაღლესითურთ სახლეულით მისით და კვალად რათა გარდამოუვლინოს ზეცით მაღლმან მან ნიჭნი და კურთხევანი ყოველად-წმიდისა სულისა თვისისანი უწმიდესსა მამათ-მთავარსა ჩვენსა მეფის ძეს ანტონის სამინარიისა ამის დირექტორს და ბრალტექტორს და აქაურთა გნოსისთა დიდასკალოსსა და ჩვენცა მშრომელთა ამას უსამღვდელოესსა ბალტასა შინა, მოგვცეს ძალი სრულ-ყოფად თანამდებობისა ჩვენისა.»

«ხოლო შემდგომად სრულ-ყოფისა სიტყვისა ამის ითქვნენ სიუბრით სემინარისტთაგან ურთი-ერთისადმი ჭაზრნი, სტიხით იამბიკურად ქმნილნი. უმწვერვალესსა განცვიფრებასა შინა შესრულთა ამის ესე ვითარისა ძვირ-თვისისა ბედნიერებისა თვისისა და მადლობისათვის თვისთა ყოველად-უსამღვდელოესთა მოძღვრეთასა. და შემდგომად ამისა ითქვა სიტყვა თხოვით რეკტორის მიერ იმისის მადლის ყოველად სამღვდე-

ლოების ნეკრესის ეპისკოპოზის დოსითეოს ჩერქესისადმი, რათა, ვითარცა უწარჩინებულესმან პირმან ამას შეკრებულებასა შინა, ინებოს დაწყება ახლისა ამის უწმიდესის საქმისა მიტემითა ღრამმატიკაის საზღვრისა აღსნისათა მოწაფეთადმი ღრამმატიკაისათა.» აი თვით სიტყვა ანუ თხოვნა გაიოზისა ნეკრესის ეპისკოპოს დოსითეოზისადმი:

«ყოვლად-სამღვდელოო მეუფეო!

«თქვენისა ყოვლად-სამღვდელოებისა მაღალმან ცნობამ და დიდმან თქვენმან მეცნიერებისა სურვილმან და მას შინა ნიადაგმან მოცალეობამან განაღვიძა ჩემ შორის კანონიერებითი ესე მოსსენებაი, ვითარცა მამისადმი მოწყალისა, რომლითაცა აღძრული დავრდომით ვითხოვ თქვენის მაღლის ყოვლად სამღვდელოებისაგან, რათა ვითარცა უსარწმუნოესმან ერთგულმან და მოსწრაფებით თანაშემწემან ჭაზრისა კეთილ-მსახურისა მეფისა ჩვენისამან და უწმიდესისა ძმისა მისისა მამათ-მთავრისა, ვითარცა უერთგულესმან მწყემსობითისა მისისა თანამდებობითისა შეკრულებისამან და უფროსდა მეცნიერებითისა ოქრონ საუკუნოისა შემოყვანისათვის საქართველოსა შინა უმსნესმან და უმხურვალესმან მსურველმან წარმართებისათვის სიბრძნესა შინა ღვაწლისა და შრომისა მისისამან, ჭეოთ კეთილ ნაწლეობაი ქველის-მოქმედებრი ამას შინა, რათა ღვთის-მსახურებითი კანონიერებაი ეგე თქვენი ხმარებულ-ჭეოთ სიბრძნისა მომტემელისადმი ღვთისა და გამოსთხოოთ გარდამოვლინებად სულსა მას სიბრძნისასა ახალ-ნერგთა ამათ ზედა ურმათა, რომელთაცა ინება ახლად დასხმად სემინარიასა ამას შინა ადგილსა ამას ადრიდგან ბედნიერობითა სწავლულებისათა მდიდარ ქმნისა, რომლისაცა ჯეშმარიტებასა ჭესწამებს ფრიადი იგი სწავლულება ყოვლად-სამღვდელოებისა თქვენისა და აქა შემოკრე-

ბულთა რაოდენთამე სამღვდელოთა პირთა. ხოლო ამასთანა ვითხოვცა ვედრებით, რათა ინებოსვე ყოველად-სამღვდელოებამან თქვენმან წინა-წარძღოლად აღხმისათვის ენაბრგუნიელებისა ამათ ურჩთასა სიბრძნისადმი აღსნითა დღეს ღრამმატიკაისა საზღვრისათა, რომელითაცა ვითარცა თანამდებობითა შეკრულნი სავსებანი ამის სამღვდელოსა სემინარიისანი შეგვკრათ უერთგულესისადმი მორჩილებისა.»

«გარნა მან, დოსითეოსმან *) არა ინება ამისა ქმნად, და უბრძანაგვ რეკტორსა ამისა ქმნად. მერმე ითქვა მოწაფეთაგან ლოცვა ყოველად-წმიდისადმი სულისა, თქმული იმისის უწმიდესობისა პატრიარქის მეფის ძის ანტონისა მოსწავლეთათვის სემინარიისათა, რომელ არს: «მიუწოთომელო ბრწყინ-

---

*) ესე დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი იყო კახელი, კაცი ღვთისმეტყველი და ფილოსოფოსი. მეფესა ირაკლი მეორესა უნებდა ეპოძნა მისთვის ქათალიკოზობა შემდგომად ანტონი პირველისა, გარნა არა ჰქმნა მეფის ძემან გიორგიმ და მიუბოძა შვილსა თვისსა ანტონს (II). იცოდა კარგად სომხური, იყო კოჭლი დაბადებით, გარდაიცვალა 1789 წელს. მას შეუდგა ნეკრესლად «ამბროსი». (გიორგი მეფ. ცხოვრ., პლ. იოსსელ. გვ. 218.) ამის სახელი სწერებია 1737 და 1756 წელ. საქმეებზე, როგორც სწერს პლ. იოსსელიანი Путев. замѣтки по Кахетіи, стр. 117 მაშასადამე 1782 წ, ეს ღრმად მოხუცებული უნდა ყოფილიყო.

ნაწერები დოსითეოზისა: ა) პერიოდომონია, არისტოტელისა, რომელიცა დაიკარგა და ახლად სთარგმნა სომხურიდგან. წყობ. — სიტყვ. გვერ. 253 ქათალ. კატალ. წიგნ. № 172.

ბ) დიდი რიტორება, ნათარგმნი მისგან სომხურიდამ. იმავე კატალ. № 90

გ) დავით უძველესის ფილოსოფოსის საზღვრის წიგნი, სომხურიდგან ნათარგმნი მისგანვე. იქ. № 127.

ეალებაო...» და ესრედ შემდგომად ადხსნისა საზღვრისა ღრამ-
მატიკაისა ითქვა მუხლი ღვთის - მშობლისა მოწაფეთაგან:
«ღვთის-მშობელო ქალწულო...» მერმე ითქვაენ სემინარისტ-
თაგან კითხვა - მიგებით ჭაზრი შექმნისათვის სოფლისა და
ნივთთა და სხვათა, რომელნიცა დაისწავლეს ზეპირ უწინარეს
დაწყებისა ღრამმატიკაისა დახელოვნებისათვის მხედრულისა
კითხვისა და წერისა. ამისა შემდგომად ითქვა სიტყვა რეკტო-
რის მიერვე მუნ შემოკრებულთა ერთადმი და სემინარისტთა-
დმი «განდიდებისათვის ამის უსაშლვდელოესისა საქმისა და
მასშინა გულ-მოდგინებისათვის.»

აი თვით ნამდვილი გაიოზის სიტყვაც:

«პატიოსანნო სტუმარნო!

«ჭოი, თუ ვითარისა განცვიფრებითა თანა გაძსთ სმენად
ოვალად ძვირფასისა ამის საქმისა! ოჭ, თუ ვითარისა სიხარუ-
ლითა გმართებთ ხედვად ოვალად-უსამდვდელოესისა ამის ად-
გილისა, რომელსაცა შინა სათნოდ ღვთისა და სათნოდ კაც-
თა აღიზრდებიან შვილნი და შვილის-შვილნი თქვენნი და მო-
მავალნი ნათესავნი. ესე ვითარი უმაღლესობა საქმისა ამას არა
დაგანახვებსთა ოვალად უხვსა მოწყალებასა ღვთისასა? ესე ვი-
თარი ძვირ-ფასი მომჭირნეობა ხელმწიფისა თქვენისა და მა-
მისა მოწყალებისა არა განმზადებსა ერთგულსა სულსა თქვენ-
სა, რათა საკურთხეველსა ზედა გულისა თქვენისასა აღანთოთ
ტაძარი მადლობისა ღვთისადმი შეწირული ბედნიერობასა ში-
ნა დღეთა სიგრძისათვის კეთილ-მსახურისა მეფისა თქვენისა
და რომლითა დღეცა თქვენ შვილთა და შვილის - შვილთა და
მომავალთა ნათესავთა განგრძელდეს ბედნიერობითა და ღვთი-
სა სათნოსა კეთილობასა შინა, ნამდვილ რწმუნებულ ვარ მე
ამას შინა, ვითარმედ გვარობითი ეგე ერთგული და სიხარეთ-

განვე ამას შინა წურთიელება თქვენი უმეტეს სიიმედო არს ჩვენ მიერ. და აწ თქვენდამი მოვაქცევ ყოველსა სიტყვასა ჩემსა, საყვარელნო შვილნო ჩემნო, რათა განშვენდეთ ყოველად ძვირ-ფასითა ამით საბრძნისა სწავლულებითა, დანერგეთ ესე გონებასა და გულსა შინა თქვენსა, დაიცვეთ საუნჯე ესე დიდ-ფასი, იღვაწეთ სლვად ყოველად - დიდებულსა ამას გზასა ზედა, განაშვენეთ ადგილი ესე სადმრთო წმიდითა ქცევითა თქვენითა, თანა მოღვაწე ექმენით ყოველად დიდებულსა ამას გზასა— ჭაზრსა სელმწიფისა ჩვენისასა, ჭეავთ თავი თქვენი სიბ-რძნისა შემგულებითა ნუგეშად მამობრივისა გულისა მისისა. ამას ოდენ მოელის თქვენგან მამა ესე მოწყალე, ამას სასოებს თქვენ მიერ ქვეყანასცა ესე თქვენი, ამას ზედა ილოცავს თქვენ-თვის უწმიდესი იგი მამათ-მთავარი ჩვენი და მე უკანასკნელი და უღირსი მონა მათი ვითხოვ გულს-მოდგინედ რათა, გარ-დამოვიდეს თქვენზედა და საქმესა ამას თქვენსა ზედა თანა შემწეობა და კურთხევა ყოველად-ძლიერისა ღვთისა აწ და სა-მარადისოდ.»

და ესრეთ დასრულებასა ზედა ითქვა გალობით დასდე-ბელი მეერგასისა დღესასწაულისა მუხლი: «ყოველისაევე მომ-ცემელ არს სული-წმიდა...» და მუხლი მერვის ხმის კვირა-ძლის მეორის წარდგომის ღვთის-მშობელისა: „შენდამი რხა-რეებს... და სრულ იქმნაცა უწმიდესი საქმე ესე სადიდებელად ყოველისაცვე კეთილის მომტანელისა ღვთისა, უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი, და უხრწნელად მშობელისა მისისა ყოველად-კურთხეულისა და მარადის ქალწულისა ღვთის-მშობელის მა-რიამისა, და სადიდებელადვე, და საქებელად, და სასხენებელად ყოველთა შინა ყამთა უკეთილ-მსახურესისა და ღვთის საყვა-რელისა და კეტთ-მოყვარისა და დიდ-სასელისა და უძლეველი-

სა ბრძოლასა შინა მეფისა ირაკლი მეორისა, და უწმიდესისა და ყოვლად-ბრძნისა ძმისა მისისა ყოვლისა ზემოისა საქართველოისა პატრიარხისა და უნებურთა გნოსისთა დიდასკალოსისა და სემინარიათა (მხოლოდ ერთი სემინარია არა ყოფილა იმ დროს საქართველოში) დირექტორისა და პროტექტორისა მეფის ძის ანტონისა, რომელთაცა, ვითარცა უსამღვდელოესთა და უმოწყალესთა პირთა, სთხოვს უმდაბლესად მოსებრივითა ერთგულობისა სემინარიაი კახეთის სამეფოისა ქალაქის თელავისა, რათა მოწყალებითი ესე ქველის-მოქმედება განაგრძელონ დაცვისათვის და საუკუნოდ გებისათვის უწმიდესისა ამის და ღვთის სათნოსა საქმისა.“

აქედან სჩანს, რომ სემინარია პირველად 1782 წელს გახსნა თელავში გაიოზმა, ანტონი მეორის, საქართველოს ქათალიკოზის რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ (იგ. ანტონი I, საქართ. ქათალიკოზი, ჩემი სტატია, «ივერია» 1879 წ. № 9—10. გვ. 58). რომ ეს მართალია, ამაში ეჭვი არ არის. საკითხავი ეს არის, თუ ეს სასწავლებელი აღნიშნულს წელს გახსნა კახეთის სამეფოო ქალაქს თელავში, მაშ ამ დრომდის—1782 წლამდის, მთელი კახეთის მცხოვრებნი სად იღებდენ სწავლა-განათლებას? დავიჯეროთ, რომ ამ დრომდის მთელ კახეთში არა ყოფილა არავითარი სასწავლებელი? ამ კითხვაზედ თვით გაიოზი გვაძლევს პასუხს. ამან თელავის სემინარიის გახსნის დროს უთხრა ქების სიტყვა ნეკრესის ეპისკოპოზს, დოსითეოზ ჩერქეზიშვილს, რომლითაც სთხოვა მას, რათა „ინებოს ღრამატიკის აღხსნა“ ურმათათვის. ამ ქების სიტყვაში, სხვათა შორის, აი რა მოახსენა დოსითეოზს: „ვითხოვ თქვენის მაღლის ყოვლად-სამღვდელოებისაგან, რათა... ღვთის-მსახურებითი კანონიერებაი ეგე თქვენი ხმარებულ-

ჭეოთ სიბრძნისა მოძღვემელისადმი ღვთისა და გამოსთხოოთ გარდამოვლინებად სულსა მას სიბრძნისასა ახლად ნერგთა ამათ ზედა ყრმათა, რომელთაცა ინება ახლად დასხმად სემინარიასა ამას შინა, ადგილსა ამას, ადრითგანვე ბედნიერობითა სწავლულებისათა მდიდარ ქმნილსა, რომლისაცა ჭეშმარიტებასა ჰსწამებს ფრიადი იგი სწავლულება ყოველად-სამღვდელოებისა თქვენისა და აქა შემოკრებულთა რაოდენთამე სამღვდელოთა პირთა“ (ქების სიტყვა გაიოზისა დოსითეოზ ნეკრესელ ეპისკოპოზისადმი). აქედან სჩანს, რომ თვით ქ. თელავში ყოფილა სასწავლებელი, სადაც თვით დოსითეოზს და რაოდენთამე აქ შემოკრებულთა სამღვდელოთა პირთა მიელოთ სწავლა. თუ ასე წარჩინებულად იდღესასწაულეს დაფუძნება ანუ გახსნა სემინარიისა ქ. თელავში, 1782 წ., ეს მისთვის, რომ ამ სახელით (სემინარია) და ამ წესზედ, მართლა, ახალი სასწავლებელი იყო კახეთში. ამ სემინარიაში წყობილობა უნდა ყოფილიყო რუსეთის თანამედროვე სემინარიების წესზედ. თვით ანტონი I, საქართველოს ქათალიკოზი, შვიდი წელიწადი იყო მმართველად ვლადიმირის ეპარქიისა, ხოლო გაიოზი ახლად კურს-შესრულებული მოსკოვის აკადემიაში. ამათ ორივეს ძლიერ მოსწონდათ აქაური წესები და ამჯობინებდენ იმ დროს საქართველოში მყოფ წესებს სწავლის შესახებ; მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ ესენი მომეტებულად რუსულს ნიადაგზედ დაუფუძნებდენ ამ ახალ სემინარიასაც თელავში; ამ გვარი სემინარია სრულებით უცნობი და ახალი სასწავლებელი იქსებოდა საქართველოში მყოფთა და აღზრდილთათვის. მკითხველმა ის კი არ უნდა იფიქროს, ვითომ ამ სემინარიაში საგნები რუსულად ესწავლებინოთ, ანუ რუსული ენა ყოფილიყოს ვალდებულ საგნად. თუ რომელ საგ-

ნებს და როგორ ასწავლიდენ აქ, ამას კარგი გამოგვლევა უნდა, რომელსაც უნდა მოველოდეთ ჩვენის ისტორიკოსებისაგან. მინამდის კი შეგნიშნავთ, რომ თელავის სემინარიაში ასწავლიდენ: გრამმატიკას, კატეხიზმოს, რიტორებას, ფილოსოფიას, ღვთის-მეტყველებას (იხ. ჩემი სტატია, ანტონი I, საქართვ. ქათალიკოზი, «იგერია» 1879 წ. № 9—10, გვ. 69).

ნ. მთვარელიშვილი.

ახალი წიგნები.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის ლექსები, ნაწილი პირველი. თბილისი, 1881.

ამ ზამთარულის სიცხეებში, როდესაც ხალხი ჩრდილებს, ანკარა წყაროებს, და ცივ-ღვინოს უფრო ეტანება, ვიდრე მტვრიან ქალაქებს, როდესაც მოტრფიალე არშიყს გრძნობა უფრო უცხოელდება და გული უფრო მედგრად უტევს, ერთის სიტკვით, როდესაც კაცი ეტრფის

«....საკრფოთა თვალთა,
ღაწვთ ვარდთა, ბაგე ლალთა,

და როდესაც. . . . . .

«ჭსწყურს გულს მის გზისა ხლება,
ვისგანც გონება ბნდება.»—

გამოვიდა ალ. ჭავჭავაძის წვრილი ლექსთა-კრება და მით ერთი მეტად თვალ-საჩენი ამოღრმავებული ადგილი ჩვენს ლიტერატურაში ამოიავსო ძვირ-თვასი და ბრწყინვალე თვალით.

ამ მოკლე შენიშვნაში ჩვენ არ ვაპირებთ ალ. ჭავჭავაძის სრულის ღირსებისა და მნიშვნელობის დათვასებას. «ახალწიგნებისათვის» გადადებული ადგილი მეტად მცირეა ამისთანა საძმიმო საქმისათვის. როდისმე «ივერიის» თურცლებზედ ვეცდებით ამ ტკბილთის აკიდებას, ესლა კი ვერ მოვითმინეთ, ჩვენი სისარული არ გავგვეზიარა ჩვენის მკითხველებისათვის და

ტოტალური მაინც არ მოგვალბო გული ამ ჩინებულ პოეტზე ლაპარაკით.

ეს ახალი წიგნი არის მხოლოდ წვრილი ლექსთა-კრება; მეორე ნაწილში, რომელსაც აგრეთვე გვპირდებიან გამომცემელნი, მოქცეული იქნება ნათარგმნი დრამატიული თხზულებანი და სხვა ნაწერებიც, თუ კიდევ გამოჩნდება სადმე.

როგორც მოლიერი აწერდა თავის კომედიებს: ნუ დაიკიწუეთ, რომ კომედია იწერება არა საკითხავად, არამედ წარმოსადგენათო, ისე ალ. ჭავჭავაძეს შეეძლო თავის ლექსების მომეტებულ ნაწილზედ დაეწერა: ჩემი ლექსები იწერება სამღერლად და არა საკითხავადო. მართლაც და ბევრს ლექსებს ალ. ჭავჭავაძისას აკლიათ ძლიერება, შთაბეჭდილებასაც ვერა-ფერს ვერა სახავენ მკითხველის გულში და გრძნობაც მხოლოდ მაშინ დაეტყობათ ხოლმე, როდესაც გამოთქმულად ჭყვავთ ტებილ-ხმოვანი საზანდარი და ბანის მოტცემად ჩანგურის ყღერა. რისგან მოხდა ამისთანა ნიჭიერი პოეტი დაემორჩილა ყამთა სვლას და თითქმის იგივე დარჩა «მარად და მარად»; იმავე კილოზედ და იმავე გრძნობით ამბობდა სანში შესული პოეტი სასშიგო ლექსებს, როგორც ოტ-და-ერთისა და ოტ-და-ორის წლის ყმაწვილი კაცი? ეს მოხდა იმისგან, რომ ალ. ჭავჭავაძეს გარშემო განსხვავებული სალხი და განსხვავებული საზოგადოება ესვია, იმისთანა საზოგადოება და სალხი, რომელიც თანაუგრძნობდა და აქებდა მხოლოდ ამ გვარ ლექსებს და ამ გვარ ლექსების მთქმელთ. ლექსი ბაირონის თქმისა არ იყოს, ჯაჭვია მგრძნობიარე და აზრებით სავსე გულისთვის, მაგრამ ეს ჯაჭვი უფრო მედგრად წაუჭერს ხოლმე და უფრო უხშავს გონებას მწერალს, როდესაც ლექსისა და რითმის სიძნელეს ემატება იმისთანა წესები, რო-

გორსაც ხშირად მისდევს ალ. ჭავჭავაძე. წარმოიდგინეთ პოეტს გულში ჩაუსახავს, რომ ამა და ამდენი ლექსი უნდა გრთისა და იმავე სიტყვით დავაბოლოო, მაგრამ ისე კი, რომ ყოველს მათგანს სხვა-და-სხვა მნიშვნელობა ჰქონდესო, რაღა გრძნობა გამოითქმება თავისუფლად, რაღა სიტხოველე და ძლიერება მიეცემა ლექსსა? ან მკითხველმა რა დაუშავა, რომ უნდა თავი იმტვრიოს ამ გვარ პოეტურ გამოცანაზედ?

«რა მეხშირა შენთა ისართ მალება,
მეტმან ცრემლმან ლაჟვარდის ფერ მალება;
გლახ პურობილი ამას ვაებს, ვალალებს,
ვერ განერა, ესრედ ვითაც მალ ება.»

ამ გვარის კანონებით სხვა-და-სხვა ავრორსტიხებით და ანბანთ-ქებით შებოჭვილს ალ. ჭავჭავაძეს მართლაც და დიდი ნიჭი უნდა გამოეჩინა, რომ თავისი ლექსები მომავალ ჩამომავლობათათვის გარდაეცა და ქართულ ლხინის აუცილებელ სამკაულად გარდაექმნა.

როგორც მგზავრი ოდრო-ჩოდრო გზაზედ ტაატით სიარულისა და გვერდების მტვრევის შემდეგ გადის გზა-ტკეცილზედ, სამშვიდობოზედ და გაქანებულ ეტლში მჯდომარე გრძნობს თავისუფლებას, სიამოვნებას, წმინდას, უხვად მონაქრილს ჰაერს, — ისეთსავე თავისუფლებასა და სიამოვნებასა გრძნობს მკითხველი ამ ნაძალადევ ლექსების კითხვას რომ თავს დაანებებს და ჩაათვალიერებს ზოგიერ გრძნობით სავსე ლექსებს ამ ავტორისას, ორიგინალურს თუ ნათარგმნს, სადაც ალ. ჭავჭავაძე მხოლოდ ლექსს უგდებს ყურსა და არა სქოლასტიკო-პოეტისაგან დადგენილს წესებს. კაცმა არ იცის, რამ უფრო უნდა გაუცვიფრონს: ნამდვილ გრძნობათა გამოთ-

ქმამ, კაცის გულის სხვა-და-სხვაობის გამოსატვამ, ლექსის ტკბილ-ხმოვანებამ, თუ ენის მოქნილობამ და ძლიერებამ.

«აჰა ესე ვარდ-ზამბახნი, შენთა ელფერთ მომპარსველნი,
წალკოტს ვნახენ, შვენებითა სრულ აღევსოთ ხვენარ-ველნი.
მომეგონნეს სუნნელება, აღმიხსენდენ ღაწვნი მჭევლნი,
მყის შევიპყარ და შევსული, მოვართ შენი გამძარცველნი.
ნეტარ მას, ვინცა შენს ახლოს . . . . .

აქ გავჩერდეთ, თორემ ბევრი ამისთანა ლექსის ამოწერა მოგვინდება, რომელთ გადაწერაც კი სახალისოა, არამც თუ წაკითხვა: მაგრამ მაინც ისე პირ-შავად ვერ დავრჩებით მკითხველთან, ორიოდ სამი სიუკეთესო ადგილი სხვა ლექსებიდამაც არ გავუზიაროთ, ვიდრე ამ ძვირ-ფასს წიგნს შეიძენდეს.

აი რას ეუბნება პოეტი თავის სიყვარულს:

«თვით უამსაცა ძილისას არა მაქვს ბედი მწყრომე;
სიზმარი მასმენს შენგან გამომხდარს ნაზსა ხმასა
განვიღვიძებ—ჩემთან ხარ, და სიამით ვჭნედ რომე
გულს შენ უწინ ჭსცემ ნათელს, ვიდრე მზე ქვეყანასა!»

ესრედ შეუვარებული პოეტი ერთ დროს სულ სხვა ყოფილა:

«მეცა ვიყავ მოქადული,
ვიდრე ჩემად მქონდა გული:
ჭირი ვეღარ შემიპყრვიდა,
აშიყო მტანჯველი სიყვარული.
თუ გინ ვნახი ფერ-მიხდილი,
შვენებისდა მონად ქმნილი,—
ვსთქვი: თუ კაცსა ვითა შვენის,
გული ესრედ უძლურ ლბილი!»

მაგრამ, მაგრამ აი რა მოსვლია:

«მომესია სევდათ გუნდი,
შემომერტყა ბნელი ბუნდი;

ჯაჭვი დამსდვა მონებისა,
კისრად ვიღე და დავდუმდი.»

უველა ამ ლექსებს ერთმანერთთან თითქმის განუწყვეტელი კავშირი აქვთ, თითქოს ერთსა და იმავე გრძნობას აულაბარაკებია პოეტის ჩანგიო. ამიტომაც არ ვასახელებთ იმ ლექსებს, საიდამაც ამოვწერეთ ეს ნაწყვეტები, აღ. ჭავჭავაძის წუნი ეს არის, რომ უველა თავის ორიგინალურს ლექსებში ერთსა და იმავე საგანზედ მღერის და ერთი და იგივე კიდო გვიბეჭდავს ეს ურეებში. სწორედ რომ ძლიერი რამ უნდა შეგვხდეს მათ შორის რომ განსაკუთრებითი ყურადღება მიიქციოს; და სწორედაც მწარე სიყვარულით გაბასრული უნდა იყოს კაცი, გული უიმედო ტრფობით უნდა ჰქონდეს გაგმირული, რომ ამისთანა მქუსარე სიტყვები შემოსძახოს: «ჭმუნვის მახვილი გულსა მსობია; მიკვირს თუ სული რად არ მსდომია!» და როდესაც ეჭვი ჰქლავს, ვაი თუ ჩემი სიყვარული თუჭი და უიმედო იყოსო, ამით ათავებს: თუ ჩემი მეკურნალი არა ხარ «რისხვამან შენმან სიტოტხლის ძალი შემწყვიტოს, რადგან შესაწყდომია.»

მეტად ძველის ამბის მთქმელი ვიქნებით, თუ ვიტყვით, რომ ამ წიგნმა ქართველებს თავიანთ წარჩინებულის პოეტის ნაწარმოები შესძინაო. დიდი ხანია რაც ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ჩვენს პოეტებთ შორის პირველი ადგილთაგანი უჭირავს.

ლექსები, თქმულნი თ. გ. ო., გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან, თბილისი, 1881 წ.

ოთხის პოეტის თხზულებათა კრება ექვს თვეში? გვონებთ ეს პირველი მოვლენაა საქართველოში და ისეთი მოვ-

ლენა. რომლის წინააღმდეგაც გულ-გრილები ველარ იტყვიან— დაიბეჭდენ, მაგრამ ვინა კითხულობსო! ის შემცდარია, ვინც ამას ამბობს, რომ მის აზრის დასარღვევას სულ უბრალო ლოგიკა კმარა: თუ დაიბეჭდენ, ალბად მოთხოვნილება ყოფილა; თუ მოთხოვნილება ყოფილა, ალბად კითხულობენ და, კიდევ დავუმატებთ, თუ კითხულობენ, ალბად ჩვენს საზოგადოებაში გამოიღვიძა სურვილმა ჩვენის მწერლების გაცნობისამ. ვინც ამას ვერ დაინახავს და ვერ გაარკვევს ან ბუნებით ბრმა უნდა იყოს, ან ძალათი უნდა იბრმავებდეს თავს. ორივესთვის ლოგიკა უძლურია და ტყუილად შეიწუხეო თავი, რომ ილოგიზმოებით მოვუყვეთ ლაპარაკს.

«ივერიის» მეშვიდე წიგნში, როდესაც მიჰ. თუმანიშვილის ლექსებზედ ვლაპარაკობდით, მას გვერდში თ. ვახტანგ ორბელიანიც ამოგუყენეთ, და ვამტკიცებდით, რომ ნ. ბარათაშვილი მარტო არ მოღვაწეობდა ჩვენს ლიტერატურაში; მას თანამგრძნობი, თანაზიარიცა ჰყავდა და სხვათა შორის თ. ვახტანგ ორბელიანი და მიჰ. თუმანიშვილი. ამ უკანასკნელის თხზულებებზედ კიდეც მოვილაპარაკეთ: ჩვენ მოსარული ვართ, რომ მეორე პოეტის ვ. ორბელიანის ლექსების ერთად გამოტემაც გვედიოსა.

ბოდიშს ვიხდით პატივ-ცემულ ავტორთან, რომ მისი პირველი ასოები ვ. ო. გამოვაშკარავეთ, მაგრამ ვინ არ იცის რომ «იმედის» ავტორი არის თ. ვ. ორბელიანი.

როგორც ალ. ჭავჭავაძის პოეზიის ძარღვი სიყვარულია, ისე ვ. ორბელიანის ძარღვი არის წუხილი დაკარგულს ბედნიერებაზედ და იმედი მომავლისა. პოეტის ერთს საუკეთესო ლექსს მართლაც ეს სახელი ჰქვიან: «იმედი» და ამ ლექსშია ყოველივე გამოთქმული, რაც კი რამ პოეტს უგრძვნია. ასე რომ

დიდი შეცდომა არ იქნება ვთქვათ, რომ «იმედი» არის ერთად ერთი ლექსი თ. ვ. ორბელიანისა.

მამულისათვის გულ-მტკივნეულს შვილს წარმოუდგება თვალ-წინ რაღაც მოჩვენება და მას უამბობს ყოველს თავის გულის-ხასუხს, უამბობს საქართველოს ბედ-შავს წარსულს და არა-სანატრელს აწმყოს და ზედ უმატებს:

«გონება ხელობს, გაშმაგებულს აზრი მერევა,
სარწმუნოებას გულის ჭმუნვის ძალა ერევა,

. . . . . .

მაშინ მოყვასნო მზა ვარ გკითხოთ, მითხარით ერთი:
ნუ თუ მართლა გწამთ, რომ არსებდეს და იყოს ღმერთი?»

რამ აიძულა ღვთის-მოსავი, და მორჩილი ბოეტი და რამ წარმოათქმევინა ამისთანა ღვთის მგმობელი ასზრი? მეტის-მეტმა მამულის სიყვარულმა. ავტორს ეს უკლავს გულსა, რომ თუ ღმერთი ყოველად-შემძლებელი და ქვეყანას თავის წესს ანიჭებს, საქართველოს რას ემართლებოდა, «ასე მწარედ რისთვის დაამხო.»

ჩვენს ისტორიაში ბევრს იმისთანა ბიჭს შეხვდებით, რომელთაც გულ-გრილად აეტანოთ სხეულის ტანჯვა მამულისათვის, მაგრამ ამისთანა მაგალითები კი ხშირი არ არის, რომ ღვთის მოშიშს კაცს ღმერთი ეგმოს, ერთის სიტყვით, იმავე მამულის სიყვარულის გულისთვის, თავის წარმოდგენით, სული წაეწყმიდოს. აი ჯილდოდ ამ გვარ სიყვარულისა— რას ეუბნება მოჩვენება ბოეტს:

«.... ღვაწლნი მამა-პაპათ არ გაქრებიან;
გწამდეს ეს შთენნი დიდებულად კვლავ აღსდგებიან;

. . . . . .

. . . . . და თქვენი ერი,

ქრისტეს ჯვარისთვის წამებული კვლავ გამრავლდება,
თქვენი სამშობლო დანგრეული კვლავ აუგავდება.»

ჩვენს გთქვით, რომ «იმედი» ერთად-ერთი ლექსია თ. ვ. ორბელიანისაო და ტყუილადაც არა ვთქვით: სხვა ორიოდ წვრილი ლექსი მხოლოდ განამტკიცებს «იმედში» წარმოთქმულს აზრებს — წარსულზედ წუხილს და მომავლის იმედს, მაგრამ უფრო მკრთალად და უფერულად, ვიდრე «იმედშია» და ხშირად იმავე ლექსებისა და ბუნების აღწერის განმეორებით. «იმედშია» წარსულზედ წუხილი და ამ ლექსებშიაც მეტი არ არის-რა («ძველი დმანისი», «არის ადგილი»); «იმედშია» მომავლის იმედი გამოსატული და ამ ლექსებშიაც იგივე აზრია («სიზმრები», «როგორც განაბნევს ღამე ნისლს») და ამ ხუთს ლექსს გარდა ბევრიც აღარა არის-რა ვ. ო-ის ლექსთა-კრებაში. არის ორი-სამი ლექსი სიყვარულისა, ისიც თარგმანი, ან მიბაძვა და ერთი აღეგორიული: «ორი შენობა», რომლის აღეგორია მეტად ძნელი გასაგები უნდა იყოს.

ბოლოს ერთს შევნიშნამთ: რას უნდა დაბრალდეს, რომ ჩვენის პოეტის ნაწარმოები ასე მცირეა? მას უნდა დაბრალდეს რომ როდესაც ევროპაში და რუსეთში თითო თითო პოეტი ოთხსა და ხუთს ტომსა სწერს, ზოგი ჩვენები, რაც უნდა ღრმა მოხუცებულებამდე მიაწიოს, მაინც 25—30 ლექსზედ მეტს ვერა სწერენ? რას უნდა დავაბრალოთ — მწერალთა სიზარმაცეს, თუ ჩვენის ცხოვრების უფერულობას. ვგონებ უფრო უკანასკნელს.

ახალი გამოკვლევა ისტორიის წინა დროებაზე და ქართველის ენობის დასაწყისზე, თხზულება დიმიტრი ბაქრაძისა. წიგნი პირველი. თბილისი, 1881.

ჩვენი პატივ-ცემული არხეოლოგი დიმიტრი ბაქრაძე დროგამოშვებით თავს გვანებებინებს ჩვენის ეხლანდელის მღელვარებით სავსე ცხოვრებისათვის და მოგვითხრობს ძალზედ ჭაღარა მორეულს ამბებს ასირიელებზედ, ბაბილონელებზედ, ფინიკიელებზედ და იავანთობელ, გოგ-მაგომ, მესხ მოსახეზედ.

მართალია ამ გვარ ამბების გაგონება თერიად საინტერესოა იმათთვის, ვისაც ისტორიის პირველდელ ნასკვის გამოხსნა უნდა, მაგრამ თუ გვინდა რომ უბრალო მკითხველმაც მათგან გამოიტანოს რამე, ისტორიკოსმა, და მეტადრე არხეოლოგმა, საკვირველი გარდმოტემის ნიჭი უნდა გამოიჩინოს, თუ არა და მკითხველს სულ თავ-ბედი დაებნევა და ველარასფერს გაიგებს, რა დამოკიდებულება აქვთ ერთმანერთში ათას სხვა-და-სხვა სალხს, რომელნიც ძველს დროში მცირე ადგილში იყვნენ გაბნეულნი; უდაბურ ტყესავით მოეჩვენება სხვა-და-სხვა ამონაწერი დაბადებიდამ, სტრაბონის, ჭომერისა და სხვა ძველთა მწერალთა თხზულებიდამ. ძველს დროში ერთსა და იმავე სალხს რამდენიმე სახელი ჰქონდა და ამ არევ-დარევამ ისტორიკოსებს ბევრი შემცდარი აზრი ჩაგონა.

ჩვენდა სამწუხაროდ პატივ-ცემული დიმიტრი ბაქრაძე არ შეჩვეულა იმ გარდმოტემის ხერხს, რომლის წყალობითაც მაგ. ფრანცუზები ხშირად სრულებით უინტერესო საგანს თერიად საინტერესოდ ჰხდიან. თვითონ ამ პაწია წიგნშივე სამი-ოთხი გვერდი ლენორმანის თხზულებიდამ არის გადმოთარგმნილი, რომელსაც მკითხველი რომანსავით კითხულობს, მაგრამ ის კი

ძნელი გამოსარკვევია, რა გამოდის იმ აურიცხველ ფაქტებიდამ, რომელნიც ბ. დ. ბაქრაძეს ერთი-ერთმანერთზედ დაუგროვებია.

ამ წიგნში უველაზედ შესანიშნავია ის აზრები, რომელნიც ავტორს ლენორმანის ახალ ისტორიულ ატლასიდამ ამოუკრეფია.

ლენორმანის ატლასშია ჩვიდმეტი რუკა და მეორე რუკიდამა სხვათა შორის სჩანს რომ «ჩრდილო და სამხრეთი მხარეები კავკაზიისა ჯერ დასახლებულნი არ იყვნენ. ამ დროს უჩვენებენ 2500 წლის წინად ქრისტეს შობამდე.»

მესამე რუკა შედგენილია დაბადების სიტყვაზედ და სჩანს რომ მეთექვსმეტე საუკუნეში ქრისტეს წინად მოსოხს ეპყრა შავი ზღვის პირი ჭალისის მდინარით, ვიდრე თომელამდე. თომელს ეჭირა აღმოსავლეთის ნაპირი იმავე ზღვისა და ადგილობრ მტკვარსა და არაქსს შუა. მოსოხის მოსამზღვრეა თორღამა, რომლის სამეფოობელოს შეადგენენ ტიგრის სათავე და არაქსის მარჯვენა ნაპირი. აქედამ სჩანს, რომ ძველად ქართველები მოსახლობდენ მოსოხისა და თომელის მეზობლად და მეთექვსმეტე საუკუნეში ქრისტეს წინად შეადგენდენ მკვიდრს ერს კავკაზიაში; მაგრამ დიუბუა დე მონპერე კი ამბობს, რომ თობალი დაბადებისა ნიშნავს ახლანდელს საქართველოსაო.

საყურადღებოა აგრეთვე ამ პატარა ბროშიურაში საგუთარ სახელების შეთანასწორება; მაგ. ყულოფი შედარებულია ჭომერის სალიბთან; ჭალიზონის მსედრობა, რომელიც, ჭომერის სიტყვით მოვიდა ჭალიბიდამ, უნდა იყოს ალაზნის სალხი, ე. ი. კასელები და სხვ.

ამისთანა წვრილმანი ფაქტები, რასაკვირველია, საჭირო ჯ

იქნება სწავლულებმა კიდეც გამოიყენონ, მაგრამ ისტორიის ბრძოლიერის მწერალმა ყველაფერი უნდა მიიღოს მხედველობაში და მეტადრე ესა რომ ჩვეულებრივი მკითხველი სწავლული არ არის და ხალისიანად მხოლოდ მაშინ წაიკითხავს, თუ მწერლის კალამს პატარა სიცოცხლე ეტყობა.